

ALEXANDR SOLJENITÎN

Revoluție și minciună

UNIVERS

Serie de autor

Alexandr Soljenițin

REVOLUȚIE ȘI MINCIUNĂ

Alexandr Soljenițin

REVOLUȚIE ȘI MINCIUNĂ

Traducere, prefață și note
de
CECILIA MATICIUC

Redactor Irinel Antoniu
Tehnoredactor Constantin Niță
Coperta Faber Studio
Imagine Maryan Blan/Unsplash

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
SOLZHENICYN, ALEKSANDR ISAEVICH

Revoluție și minciună / Alexandr Soljenițin ; trad., pref.
și note de Cecilia Maticiuc. - București : Univers, 2019
ISBN 978-973-34-1110-9

I. Maticiuc, Cecilia-Mihaela (trad. ; pref. ; note)

821.135.1

ALEXANDR SOLJENIȚÎN

*ЖИТЬ НЕ ПО ЛЖИ!; РАЗМЫШЛЕНИЯ НАД ФЕВРАЛЬСКОЙ
РЕВОЛЮЦИЕЙ; ЧЕРТЫ ДВУХ РЕВОЛЮЦИЙ
RÉVOLUTION ET MENSONGE*

© Librairie Arthème Fayard, 2018

© Editura UNIVERS, 2019, pentru prezenta traducere

EDITURA UNIVERS

www.edituraunivers.ro

ISBN 978-973-34-1110-9

P R E F A Ț Ă

SOLJENIȚÎN DESPRE CIVISM ȘI TRANSFORMĂRI ISTORICE

Ședința Uniunii Scriitorilor din URSS, 22 septembrie 1967. Se discută despre Soljenițîn (în prezența sa), despre operele lui, „mai periculoase decât cele ale lui Pasternak“. Unul dintre scriitori, reprezentant eminent al realismului socialist, este profund revoltat: „De ce autorul vede numai ce e sumbru? Eu de ce nu scriu despre lucruri sumbre? Eu mă străduiesc întotdeauna să scriu numai despre ceea ce aduce bucurie“. Nici nu știa câtă dreptate are, cât de sumbră era cartea la care tocmai lucra, în mare taină, Soljenițîn – Arhipelagul Gulag. În final, se va propune excluderea scriitorului cu viziune întunecată asupra lumii. Și va fi exclus două luni mai târziu – „pentru comportament antisocial“.

Scriitorul bănuیت a fi periculos întrece temerile tuturor: după câțiva ani, expediază Arhipelagul în străinătate, iar apariția primului volum la Paris, în decembrie 1973, determină autoritățile sovietice să ia o măsură radicală împotriva autorului „trădător“ – expulzarea din URSS, la 13 februarie 1974. Sunt lucruri bine știute deja, dar cred

că merită amintite, pentru că aici începe povestea lansării în lume a articolului Să nu trăim în minciună!, inclus în prezentul volum ce recuperează câteva pagini de publicistică soljenițiană.

Iată contextul în care a fost redactat articolul. O primă variantă fusese scrisă încă din 1972, dar autorul revine asupra lui în septembrie 1973. Tocmai fusese inițiată o campanie împotriva disidentului Andrei Saharov, prin scrisoarea semnată de 40 de academicieni și publicată în Pravda pe 29 august 1973. Două zile mai târziu, scriitorii publică, în aceeași revistă, o scrisoare de solidarizare cu demersul academicienilor, exprimându-și „disprețul profund“ pentru „asemenea oameni, precum Soljenițin și Saharov, care denigrează statul și orânduirea noastră socială“ (printre cei 31 de semnatori se află Cinghiz Aitmatov, Valentin Kataev, Mihail Șolohov). Ca urmare, Soljenițin pregătește acest text ca pe o armă, pentru „atacul“ împotriva regimului sovietic; era „gata de lansare“ (aflăm din memorialistica sa) pentru situația în care autorul ar fi murit, ar fi fost arestat sau deportat. Articolul este datat 12 februarie 1974 (ziua arestării autorului) și, în ziua următoare (odată cu autorul său!), pornește spre Occident, trimis prin intermediul corespondenților străini; va fi urmat de altele trei, cu același mesaj, adresat intelectualității sovietice, și va apărea în numerele imediat următoare ale unor publicații din Londra, Paris, Frankfurt și New York. În URSS, începe tot atunci să circule în samizdat, dar va fi publicat abia în 1988.

Intelectualii care „trăiau în minciună“ nu erau doar câteva zeci (judecând după lista celor care nu s-au sfiit să dea asta în scris), erau zeci de mii. Dar cei care dovediseră

curaj civic puteau fi numărați pe degete. Articolul, foarte important la vremea lui, era atât o încurajare pentru cei precum fizicianul Andrei Saharov sau matematicianul Igor Șafarevici, cât și un îndemn la responsabilitate și la demnitate, adresat mai ales tinerilor. Lașitatea în masă provocase un revoltător spirit de turmă. A simți rușine pentru propria țară este tot o dovadă de patriotism, ca și mândria – spune Soljenițin în altă parte.

„Minciună“ e un cuvânt cu ocurență foarte mare în scrierile lui Soljenițin, care o demască și o condamnă sub toate formele ei. Atât minciuna individuală, care înseamnă compromis și complicitate, frică și falsitate, cât și minciuna ideologică, cea care „a devenit un stâlp al statului“ (afirmă în interviul acordat revistei Time pe 19 ianuarie 1974), cea care inversează scara de valori. Soluția pentru înzdrăvenirea societății, spune autorul, se află la nivel individual: să ne lepădăm de minciună, fiecare în parte. Solidaritatea începe de aici. Turma indistinctă se va transforma astfel într-un grup conștient de sine.

Mesajul articolului este concentrat, vehemența și indignarea clocotesc în tonul alert, care amintește de unele pasaje din Arhipelag (în traducere, tocmai pentru a reconstitui acest ritm febril, am păstrat repetițiile și am respectat punctuația specifică – parantezele și liniile de pauză, chiar dacă uneori erau, poate, utilizate excesiv). Temperatura scrisului este foarte ridicată. Insistă autorul în mod inutil? E prea mult, e redundant? Poate că nu – dacă ne gândim că memoria colectivă e scurtă.

După câțiva ani, aflat deja în exil, Soljenițin se documentează în legătură cu Revoluția rusă și lucrează la romanul

Roata Roșie, formulând, în paralel, observații care s-au încheat în articolele Reflecții asupra Revoluției din Februarie (1980-1983) și Particularitățile a două revoluții (1984). Cel dintâi a fost publicat pentru prima dată în 1995, în revista Moskva; în 2007 a apărut sub forma unei broșuri și a avut succes, a provocat dezbateri. Cele două articole au fost publicate împreună în Rusia abia în 2017, la centenarul revoluției.

La Institutul Hoover din Stanford, cercetând materialul despre Revoluție, Soljenițin are parte de o revelație care îi schimbă complet planul romanului. Fusesse, încă din tinerețe, un admirator al Revoluției din Februarie (un roman neterminat, din această perioadă, poartă titlul Iubește revoluția!) și crezuse că bolșevicii i-au deturnat cursul. O spune și Gleb Nerjin, personaj autobiografic, deținutul-matematician din Primul cerc: „Pentru un matematician, în istoria anului 1917 nu este nimic surprinzător. Tangenta la 90 de grade, ridicându-se spre infinit, se prăbușește în prăpastia unui minus infinit. La fel și Rusia, mai întâi zburând spre o libertate nemaipomenită, pe loc, și imediat cade în cea mai neagră tiranie“.

Care este revelația? Țara se îndrepta spre catastrofă încă din primele zile ale Revoluției, din cauza incompetenței celor care intrau în componența Guvernului Provizoriu. În cele două articole, Soljenițin va dezvolta această idee, vorbind și despre slăbiciunea țarului, și despre faptul că monarhia nu s-a apărat absolut deloc. Tot biblioteca Institutului Hoover i-a adus și certitudinea că Revoluția rusă a copiat Revoluția franceză.

Soljenițin nu e nici istoric, nici filosof. E scriitor. Unul preocupat de probleme istorice și filosofice, de tot ce înseamnă

Rusia, cu trecutul ei pe care îl cercetează atent, cu prezentul sovietic a cărui minciună o demască și cu viitorul ei, căutând soluții de „reîntemeiere“ a Rusiei adevărate. Una dintre cauzele Revoluției ruse (văzută ca proces, și nu ca eveniment izolat) a fost, afirmă autorul în articolele din acest volum, slăbirea spirituală a întregii societăți; ca urmare, soluțiile pe care le va propune în publicistica din anii 1990 – greu de pus în practică sau chiar utopice – presupun redescoperirea valorilor spirituale. Perspectiva, moral-religioasă, este vizibil influențată de gânditori precum Vladimir Soloviov și Nikolai Berdiaev, reflecțiile sale merg întotdeauna spre sensul profund al evenimentelor.

Revoluție și minciună. Care e legătura dintre cele două cuvinte reunite în titlul acestui volum? Revoluția rusă a fost o catastrofă care a pornit de la minciună – în sensul de falsificări și compromisuri, de care s-au făcut vinovați liderii din Februarie. De la minciuna individuală, propagată și amplificată, începe falsificarea generală, minciuna ideologică. Ne putem elibera de aceasta din urmă, fiecare dintre noi, spune Soljenițîn. E simplu: „Să nu trăim în minciună!“. Să facem drumul invers.

CECILIA MATICIUC

SĂ NU TRĂIM
ÎN MINCIUNĂ!

Odinioară nu îndrăzneam nici măcar să scoatem un murmur. Acum, uite că scriem și citim samizdatul¹, dar când ne adunăm în fumoarele câte unui institut de cercetare ne plângem din suflet unul altuia: câte boacănă nu fac, unde nu ne târăsc *ei* pe noi! Și lăudăroșenia asta colosală, inutilă când casa e săracă și în ruină; și consolidarea unor regimuri barbare; și înțețirea războaielor civile; și faptul că l-au crescut în mod nechibzuit pe Mao Zedong (pe cheltuiala noastră) – iar pe noi ne mână împotriva lui și trebuie să mergi, altfel încotro s-o apuci? și fac procese cui vor ei, și pe cei sănătoși la minte îi împing în demență – tot „ei“, iar noi nu avem nici o putere.

E deja fundul prăpastiei, moartea spirituală, generalizată, ne-a cuprins pe toți, iar cea fizică va izbucni îndată și ne va mistui și pe noi, și pe copiii noștri, iar noi, ca și înainte, zâmbim cu lașitate și îngăimăm gângăvit:

– Dar cum ne-am putea împotrivi noi? Nu avem nici o putere.

Suntem atât de iremediabil dezumanizați, încât, pentru troaca noastră sărăcăcioasă de zi cu zi, sacrificăm toate

1. Scrieri care, interzise de cenzura sovietică, erau multiplicare prin mijloace proprii și circulau clandestin.

principiile, sufletul nostru, toate eforturile înaintașilor, toate posibilitățile urmașilor noștri – numai să nu fie zdruncinată fragila noastră existență. Nu ne-a mai rămas nici fermitate, nici mândrie, nici ardoare sinceră. Nici chiar de moartea atomică universală nu ne este frică, de al treilea război mondial nu ne este frică (ne-om ascunde noi într-o crăpătură) – ne e frică doar să facem primii pași ai curajului civic! Nu cumva să ne îndepărtăm de turmă, să facem singuri un pas – și să ne trezim dintr-odată fără franzele albe, fără boiler, fără viză de Moscova.

Atâta ne-au împuiat capul la cercurile de învățământ politic, încât asta s-a fixat în noi, să trăim bine, comod, pentru toată viața: *mediul*, condițiile sociale, de ele nu poți scăpa, traiul determină conștiința, ce suntem noi? nu putem face nimic.

Însă noi putem – *totul!* –, dar ne mințim pe noi înșine ca să ne liniștim. Nu sunt „ei“ vinovați de toate – *noi înșine* suntem, doar *noi!*

Se obiectează: dar, de fapt, nu ai ce plănuî! Ne-au astupat gurile, nu ne ascultă, nu ne cer părerea. Cum să-i obligăm *pe ei* să ne asculte?

Să-i facem să-și schimbe concepția – e imposibil.

Normal ar fi să-i supunem la noi alegeri! – dar asta nu există în țara noastră.

În Occident, oamenii cunosc grevele, manifestațiile de protest, dar noi suntem prea încuiați: cum așa, dintr-odată – să refuzăm să lucrăm? cum așa, dintr-odată – să ieșim în stradă?

Alte căi fatale, încercate, în cursul ultimului secol, de amara istorie rusă, cu atât mai mult nu sunt pentru noi

și, de fapt – nu e nevoie! Acum, când toate topoarele au terminat de tăiat ce trebuia, când a încolțit tot ce a fost semănat, ne este clar cât s-au rătăcit, în ce fum s-au pierdut tinerii aceia încrezuți care aveau de gând ca prin teroare, prin insurecție sângeroasă și prin război civil să aducă țării dreptatea și fericirea. Nu, mulțumim, părinți ai luminării! Acum știm că infamia metodelor are drept rod infamia rezultatelor. Mâinile noastre – să fie curate!

Așadar, cercul s-a închis? Și chiar nu există ieșire? Și ne rămâne doar să așteptăm, pasiv, să se întâmple deodată ceva *de la sine*?

Dar niciodată un lucru nu se va desprinde de noi *de la sine* dacă noi toți, în toate zilele, îi vom acorda importanță, îl vom ridica în slăvi și îl vom consolida, dacă nu ne vom îndepărta chiar de punctul său nevralgic.

De minciună.

Când violența dă buzna în viața pașnică a oamenilor, fața ei se înflăcărează de aroganță și, punând asta pe drapel, strigă: „Eu sunt Violența! Rupeți rândurile, dați-vă la o parte – vă zdrobesc!”. Dar violența îmbătrânește repede, câțiva ani încă și deja nu mai are încredere în sine și, ca să se mențină, să arate cum se cuvine, trebuie neapărat să facă alianță cu Minciuna. Deoarece: violența nu are cum să se camufleze decât prin minciună, iar minciuna poate rezista doar prin violență. Și nu în fiecare zi, nici pe fiecare umăr nu-și pune violența laba ei cea grea: ea cere de la noi doar supunere în fața minciunii, participare zilnică la minciună – în asta e toată loialitatea.

Și exact aici se află, neglijată de noi, cea mai simplă, cea mai accesibilă cheie pentru eliberarea noastră:

neparticiparea personală la minciună! Minciuna n-are decât să împânzească totul, minciuna n-are decât să domine totul, dar să ne încăpățânăm măcar asupra acestui lucru: n-are decât să domine, dar *nu prin intermediul meu!*

Și asta e o breșă în cercul imaginar al pasivității noastre! – cea mai ușoară pentru noi și cea mai distructivă pentru minciună. Pentru că, atunci când oamenii se îndepărtează de minciună, pur și simplu ea încetează să mai existe. Ca și o molimă, ea poate exista doar prin oameni.

Nu ne chemăm unii pe alții, nu ne-am maturizat, ca să ieșim în piață și să strigăm în gura mare adevărul, să spunem cu voce tare ceea ce gândim – nu trebuie, e groaznic. Dar măcar să refuzăm să spunem ceea ce *nu* gândim!

Asta e calea noastră, cea mai ușoară și mai accesibilă nouă, cu lașitatea noastră înrădăcinată și organică, mult mai ușoară (e groaznic să pronunțăm) decât împotrivirea civică în maniera lui Gandhi.

Calea noastră: prin nimic să nu susținem conștient minciuna! Conștientizând unde e granița minciunii (fiecare o vede într-un mod diferit), să ne îndepărtăm de această graniță cangrenată! Să nu lipim între ele oscioarele moarte și solzișorii Ideologiei, să nu înnădim zdreanța putredă – și vom fi uimiți să vedem cât de repede și neajutorat va cădea la pământ minciuna, iar ce se cuvine să fie gol – se va arăta lumii gol.

Așadar, depășindu-ne sficiunea, fiecare dintre noi să aleagă: va rămâne un slujitor voit al minciunii (o, desigur, nu din predispoziție, ci pentru a-și hrăni familia, pentru a-și crește copiii în spiritul minciunii!) sau e timpul să năpârlească, transformându-se într-un om cinstit,

demn de respectul copiilor săi și al contemporanilor. Și, începând de azi, el:

- de acum încolo nu va scrie, nu va semna, nu va publica sub nici o formă nici o singură frază care să deformeze, în opinia lui, adevărul;

- nu va rosti o asemenea frază nici într-o discuție privată, nici într-una publică, nici în nume propriu, nici de pe o hârtiuță ca însemnări pentru lecție, nici în calitate de propagandist, de profesor, de pedagog, nici într-un rol, pe scenă;

- pictural, sculptural, fotografic, tehnic, muzical, nu va reprezenta, nu va anexa, nu va transmite prin radio nici o singură idee mincinoasă, nici o singură denaturare a adevărului pe care o va sesiza;

- nu va da nici oral, nici în scris vreun singur citat „călăuzitor“ pentru hatârul cuiva, pentru asigurarea, pentru succesul operei sale, dacă nu împărtășește pe deplin ideea citată sau dacă ea nu se potrivește acolo exact;

- nu se va lăsa constrâns să meargă la o manifestație sau la un miting, dacă asta e împotriva dorinței și voinței lui; nu va ține în mână o pancartă dacă nu va fi perfect de acord cu sloganul de pe ea;

- nu va ridica mâna să voteze o propunere pe care nu o aprobă sincer; nu va alege, nici prin vot la vedere, nici prin vot secret, o persoană pe care o consideră nedemnă sau îndoielnică;

- nu se va lăsa mânat la o ședință unde e de așteptat să se discute o problemă într-o manieră coercitivă, deformată;

- va părăsi imediat ședința, adunarea, cursul, spectacolul, sala de cinema atunci când va auzi de la un orator o minciună, o absurditate ideologică sau propagandă nerușinată;

– nu se va abona și nici nu va cumpăra vreun număr dintr-un ziar sau o revistă în care informația este deformată sau faptele esențiale sunt trecute sub tăcere.

Nu am enumerat, desigur, toate modalitățile posibile și necesare de evitare a minciunii. Dar cel care va începe să se limpezească va discerne cu ușurință și alte cazuri, cu o privire limpezită.

Da, la început, asta nu le va reuși tuturor. Vreunul poate rămâne temporar fără loc de muncă. Tinerilor care vor să trăiască în conformitate cu adevărul asta le va complica, la început, tânăra viață: doar și lecțiile la care trebuie să răspundă sunt pline de minciună, iar ei trebuie să discearnă. Însă nici pentru cel care vrea să fie onest nu a rămas aici vreo porțiță de scăpare: nu există zi în care vreunul dintre noi, chiar și în cele mai inofensive științe tehnice, să scape măcar de unul dintre pașii pe care i-am enumerat: de partea adevărului sau de partea minciunii; de partea independenței spirituale sau de partea servilismului spiritual. Și cel care nu are destul curaj să-și apere propriul suflet, acela să nu fie mândru de concepțiile lui progresiste, să nu se laude că el e academician sau artist al poporului, maestru emerit sau general – să-și spună așa: sunt o vită și un laș, nu-mi trebuie decât să fiu sătul, să-mi fie cald și bine.

Până și calea asta – cea mai temperată dintre căile de împotrivire – pentru noi, care suntem rămași în urmă, nu va fi ușoară. Dar cât de ușoară e în comparație cu autoincendierea sau chiar greva foamei: flăcările nu-ți acoperă corpul, ochii nu crapă de dogoare, iar pâine neagră cu apă curată se va găsi întotdeauna pentru familia ta.

Trădat de noi, înșelat de noi, un mare popor al Europei – poporul cehoslovac – nu ne-a arătat oare cum rezistă, chiar și împotriva tancurilor, un piept lipsit de apărare, dacă în el se află o inimă demnă?

Nu-i o cale ușoară? – dar e cea mai ușoară dintre căile posibile. Nu e o alternativă ușoară pentru trup, dar e unica pentru suflet. Nu-i o cale ușoară – dar la noi deja există, totuși, oameni, chiar zeci, care de ani de zile respectă toate aceste puncte, trăiesc în conformitate cu adevărul.

Așadar: nu să fim noi primii care pornesc pe această cale, ci să ne alăturăm altora! Cu atât mai ușoară și mai scurtă ni se va părea această cale cu cât vom porni mai uniți și mai numeroși! Vom fi mii – și nu vor avea ce să ne facă. Vom fi zeci de mii – și țara noastră va deveni de nerecunoscut!

Dacă ni se face frică, atunci să nu ne mai plângem că nu ne lasă cineva să respirăm – noi înșine facem asta! Ne mai aplecăm, mai așteptăm, iar frații noștri biologi vor da o mână de ajutor pentru a urgenta citirea gândurilor și modificarea genelor noastre.

Dacă și *de asta* ni se face frică, atunci suntem niște oameni de nimic, irecuperabili, și nouă ni se adresează disprețul lui Pușkin:

La ce bun pentru turme o viață-n libertate?

*Drept moștenire lor mereu le-au fost lăsate
Din neam doar jugul cu tălângi și biciul.*

12 februarie 1974

REFLECȚII ASUPRA
REVOLUȚIEI DIN FEBRUARIE

I. NATURA CELEI NESÂNGEROASE

(23-27 februarie 1917)

Cei trei monarhiști care i-au făcut de petrecanie lui Rasputin¹ pentru a salva coroana și dinastia au înaintat cu pas ferm pe terenul instabil cu care ne induce în eroare atât de des aparența istorică: consecințele celor mai neîn-doielnice acțiuni ale noastre se revelează, brusc, opuse așteptărilor noastre. Se părea că până și cei mai răi adversari ai monarhiei ruse nici sub tortură nu i-ar fi putut născoci un asemenea flagel precum personalitatea lui Rasputin. O asemenea combinație ingenioasă, astfel încât tocmai un țăran rus să dezonoareze tocmai monarhia ortodoxă și tocmai sub forma sfințeniei. Publicul cititor și poporul analfabet au fost, fiecare în felul lui, răvășite de calomnia despre tron și chiar despre *trădarea* tronului.

Dar, stârpind acest flagel, nu au făcut altceva decât să dea un curs ireversibil distrugerii care va urma. Asasinatul, ca acțiune concretă, a atras atenția unui mediu mai vast decât cercul considerat pe atunci opinie publică – muncitorilor, soldaților și chiar țăranilor. Iar participarea la

1. Grigori Rasputin (1869-1916) a fost asasinat de către prințul Iusupov, marele duce Dimitri Pavlovici și Vladimir Purișkevici, din cauza influenței enorme pe care o avea asupra familiei țarului și a implicării lui în treburile statului.

asasinat a celor doi membri ai dinastiei a împins la concluzia că zvonurile legate de Rasputin și țarina sunt adevărate, că, uite, chiar și marii duci sunt nevoiți să răzbune onoarea Suveranului. Iar faptul că ucigașii nu au fost pedepsiți a atras dezaprobarea și a circulat într-o interpretare obscură: fie că asasinii aveau tot dreptul să facă asta, fie că în cercurile sus-puse nu cauți dreptatea și uite că rudele suveranului l-au omorât pe singurul țaran care reușise să răzbească până acolo. Astfel, asasinarea lui Rasputin s-a dovedit nu gestul care a apărut monarhia, ci prima împușcătură a revoluției, primul pas real al revoluției – alături de congresele Zemgor-ului¹ din acele zile de decembrie. Rasputin murise, iar nemulțumirea a răbufnit – și împotriva cui, așadar, dacă nu împotriva țarului?

Dar a mai fost un lucru, chipurile neimportant, o consecință a asasinatului: Comandantul Suprem al forțelor imperiale ruse a părăsit armata activă timp de nouă săptămâni. (Astfel s-a împlinit și prezicerea calculată a făcătorului de minuni din Tobolsk², că, fără el, dinastia va pieri: de la moartea sa până la sfârșitul dinastiei s-au scurs doar zece săptămâni.)

Toate întâmplările obișnuite ale vieții, ajungând în atenția amplificată a istoriei, încep să pară apoi fatale. Nu a fost nici o legătură între decizia luată de țar în familie, de a pleca la Cartierul General, și dezordinile provocate de lipsa pâinii la Petrograd, care au început chiar în ziua

1. Zemgor – comitet al zemstvelor orășenești (adunări administrative locale, alcătuite din reprezentanți ai nobilimii, aleși prin vot) în perioada 1915-1919.

2. Rasputin provenea din gubernia Tobolsk.

următoare. (Poate doar o mică întâmplare: dacă n-ar fi fost cuprins de tristețe pentru împărăteasă și dacă ar fi acordat mai multă atenție treburilor statului, de pildă lucrului cu Rittich¹, monarhul ar fi avut două luni pentru a preveni aceste întreruperi în aprovizionarea cu pâine.) Nu a avut legătură nici cu microbii de pojar, care se aflau deja în gâturile copiilor țarului – totuși, plecând la Cartierul General cu tatăl său, Aleksei s-ar fi îmbolnăvit la Moghiliiov, și nu la Țarskoe², și din cauza asta s-ar fi schimbat puternic ordinea atașamentelor și a neliniștilor, deschizând posibilitatea unui alt curs al evenimentelor rusești.

Examinarea variantelor istorice ne-ar permite uneori să prindem mai bine sensul celor petrecute. Scriitorii ar putea încerca la răspântiile istoriei, cu o unitate de măsură a puterii de convingere accesibilă lor, să înainteze și pe cărări pe care nu le-a ales istoria, aprofundând înțelegerea noastră asupra evenimentelor printr-o narațiune cu subiect alternativ. Dar savanții ne-au interzis *conditio-nalis*³ în povestirile despre trecut și nu ne vom pune problema ce-ar fi fost dacă Suveranul ar fi zăbovit la Țarskoe Selo pe 23 și 24 februarie. Un singur lucru: că atunci Protopopov⁴ nu ar fi putut atât de mult timp și cu atâta ușurință să-l ducă de nas pe Suveran în legătură cu

1. Aleksandr Fiodorovici Rittich (1868-1930), senator, ultimul ministru țarist al agriculturii, până la 13 martie 1917.

2. Țarskoe Selo – reședință a familiei imperiale situată la 24 de kilometri de Sankt-Petersburg.

3. În latină în original.

4. Aleksandr Dmitrievici Protopopov (1866-1918), ultimul ministru țarist de interne, arestat și împușcat de bolșevici.

evenimentele și, indiferent care ar fi fost deciziile luate, ar fi fost puse direct pe umerii țarului.

Dar nu, aproape la ora când începuseră să spargă brutăriile în Peterburgskaia Storona¹, țarul a plecat de sub aripa fermă a țarinei – lipsit de apărare în fața celei mai responsabile decizii pentru viața sa și pentru cea a Rusiei.

Și, chiar în aceste zile, într-un mod la fel de fatal, generalul Alekseev², bolnav și slăbit, se întorcea la Cartierul General, înlocuindu-l pe înflăcăratul general Gurko³.

Și, în sfârșit, de ce nu au ajuns până la Suveran cele trei telegrame disperate ale împărătesei, din 27 februarie, de cine au fost interceptate? Cei care le-au interceptat, care l-au privat pe Suveran de informații în cea mai primejdioasă zi au influențat poate mai mult soarta Rusiei decât un întreg corp de Armată Roșie în Războiul Civil.

Însă, chibzuind cât de cât atent la situația din capitală, nu se putea nicidecum să rămână nepăsător în aceste săptămâni de ianuarie și februarie. Nu ar fi pretextat nicicum că Revoluția din Februarie a izbucnit brusc. Despre coacerea situației revoluționare, vigilenta Ohrană⁴ raporta și la timp, și amănunțit -- raporta mai mult decât era guvernul capabil să asimileze informațiile și să le transforme în

1. Cartier din Sankt-Petersburg.

2. Mihail Vasilievici Alekseev (1857-1918), general de infanterie. După Octombrie, a fost organizatorul primei Armate Albe.

3. Vasili Iosifovici Gurko (1864-1937), general de cavalerie. A emigrat în 1917.

4. Ohrana – Departamentul de Apărare, poliția secretă a Imperiului Rus, înființată ca urmare a atentatului din 16 aprilie 1866 comis de Dimitri Karakozov asupra țarului Alexandru al II-lea. A fost desființată la 4 martie 1917.

decizii. Cercurile guvernamentale cunoșteau foarte bine starea dezastruoasă a garnizoanei din Petrograd, împovărată nechibzuit cu o sută cincizeci de mii de soldați, chemați fără să fie nevoie înainte de vreme, mereu neînarmați, neinstruiți și chiar neinstruibili, incredibil de îngrămădiți în capitala nepotrivită pentru asta, supuși lăncezelii, pasi-vității, dezorganizării și receptivității la agitația revoluțio-nară. Despre divizia alcătuită, în 1915, în întregime din locuitori ai Petrogradului circula o glumă pe front: „com-pania petersburgheză de curse“. Iar garda care, în timpul războiului cu Japonia, staționase la Petrograd și îl împie-dicase, în 1905, să facă revoluție era acum pe două treimi deja decimată în direcțiile cele mai primejdioase ale fron-tului. Nu era o noutate pentru guvern nici mișcarea gre-vistă din uzine, care, de mai bine de un an, acorda sprijin cu bani neidentificați, destinați unor comitete de grevă anonime, pe care propagandiștii nu-i interceptaseră. În propaganda revoluționară, guvernul lui Nicolae al II-lea văzuse, timp de zeci de ani, un rău care curge în mod ine-vitabil, invincibil, însă deja obișnuit. Niciodată, în cursul acestor decenii, guvernul nu și-a propus să-și facă propa-gandă în popor, să clarifice și să introducă idei puternice în apărarea regimului. Însă nu numai muncitorilor, nu numai soldaților-țărani înapoiați, adunați grămadă, guvernul nu încercase vreodată, printr-un aparat de pro-pagandă pe care nu l-a creat niciodată, să le lămurească nimic, dar, cine știe pentru ce, chiar și întregul corp ofițe-resc îl ocrotea, păstrându-l feciorelnic-ignorant în gâнди-rea de stat. În ciuda acuzațiilor zgomotoase ale societății liberale, guvernul susținea extrem de moale și organizațiile

de dreapta, și publicațiile de dreapta, iar cavaleri ai monarhiei precum Lev Tihomirov¹ se stingeau în anonim și în neputință. Și nu apăreau alții.

E adevărat: nici revoluționarii nu erau cu mult mai pregătiți decât guvernul pentru această surprinzătoare revoluție. Timp de decenii, partidele noastre revoluționare pregătiseră revoluția și numai revoluția. Însă, puternic divizați după eșecurile din 1906, apoi doborâți de refacerea vieții rusești în timpul lui Stolîpin², apoi de elanul patriotic din anul 1914, ei nu s-au dovedit, în 1917, cu nimic pregătiți și aproape că nu au jucat nici un rol în pregătirea stării de spirit revoluționare (doar au tulburat grevele) – totul a fost făcut nu de sloganurile socialiste, ci de către Duma de Stat, discursurile ei au instigat societatea și au pregătit-o pentru revoluție. Și a apărut revoluția ca o mișcare stihială a batalioanelor de rezervă, acolo unde nici nu existau organizații secrete regulate ale soldaților. În realizarea revoluției, nu s-a manifestat nici unul dintre partidele revoluționare, nici măcar un singur revoluționar nu a fost rănit sau zgâriat în luptele de stradă – dar cu atât mai energic s-au repezit să apuce prada,

1. Lev Aleksandrovici Tihomirov (1852-1923), scriitor și publicist. Emigrează în 1882 pentru a nu fi arestat din cauza activității revoluționare, dar se întoarce în 1889, după ce renunțase la ideile revoluționare, și devine monarhist. Este membru al consiliului Direcției Generale a Tipăriturilor în timpul guvernării lui Stolîpin. În ultimii 10 ani din viață, trăiește retras și lucrează la tratatul *Fundamentele filosofico-religioase ale istoriei*.

2. Piotr Arkadievič Stolîpin (1862-1911), ministru de interne, președinte al Consiliului de Miniștri. A condus acțiuni de reprimare a terorismului, intensificat în 1906, și a coordonat o importantă reformă agrară. A fost asasinat de un agent al Ohranei.

puterea în primele zile și să îndese în ideologia lor ceea ce se petrecea.

Ciheidze¹, Skobelev² și Kerenski³ au condus Sovietul⁴ nu în calitate de lideri ai partidului lor (nu erau decât membri întâmplători), ci în calitate de deputați de stânga ai Dumei. Astfel, revoluția a început fără revoluționari.

Totul a fost pregătit fără tăinuiri, la vedere, dar guvernul s-a împăcat cu defăimările lansate în mod deschis în presă la adresa lui – asta pe timp de război! – și cu atacurile pline de ură, lansate în mod deschis de radicali în interiorul Dumei și în afara ei. Nici un singur ziar nu a fost închis măcar o zi. Miliukov⁵, de la tribuna Dumei, îi acuza calomnios pe împărăteasă și pe prim-ministru de trădare de stat – nu a fost exclus nici măcar dintr-o singură ședință a Dumei, darămite să fie persecutat cumva. Congresele din decembrie ale Zemgor-ului au proclamat

1. Nikolai Semionovici Ciheidze (1864-1926), lider menșevic, președinte al Sovietului de Deputați ai Muncitorilor (până în 22 septembrie 1917). După Octombrie, a fost președinte al Adunării Constituante georgiene. Emigrează în Franța în 1921.

2. Matvei Ivanovici Skobelev (1885-1938), lider menșevic, ministru al muncii în al doilea Guvern Provizoriu. Emigrează, dar se întoarce în Rusia. În 1922, aderă la Partidul Comunist.

3. Aleksandr Fiodorovici Kerenski (1881-1970), membru al Partidului Eserilor, prim-ministru al Guvernului Provizoriu (iulie-noiembrie 1917). Emigrează în Franța; în 1940 se stabilește în SUA.

4. Sovietul de Deputați ai Muncitorilor și Soldaților (prescurtat Sovdep) – organ de conducere înființat la Sankt-Petersburg în primele zile ale Revoluției din februarie 1917, redenumit în 1924 Sovietul Orășenesc Leningrad.

5. Pavel Nikolaevici Miliukov (1859-1943), unul dintre liderii Partidului Cadeților, ministru de externe în Guvernul Provizoriu. Emigrează în 1918, se stabilește în Franța în 1920.

deciziile legate de aceeași trădare a guvernului și de răsturnarea lui – și nici un singur participant nu a fost reținut măcar o jumătate de oră. Și toată această minciună se rotea încet, precum fulgii de funingine, și se așeza, se așeza în conștiința populară, se stratifica în ea – împreună cu zvonurile neclare despre Rasputin – din aceleași sfere aristocratice.

Ceea ce nu se putea nici măcar șopti în Rusia înainte de 1917 – acum putem să spunem până răgușim, până obosim: guvernul rus aproape că nu a luptat pentru existența sa împotriva acțiunilor subversive.

În aceste zile de februarie, agitatorii, cu pietre și cu amenințări, i-au forțat pe muncitorii din uzinele de apărare militară să facă grevă – asta pe timp de război! – și au fost reținuți vreo douăzeci dintre ei, dar nu numai că nici unul nu a fost împușcat – sau măcar deferit justiției –, ci, după numai câteva ore, toți au fost eliberați, să-și continue agitația. (Raportul șefului de departament al poliției, Vasilev, conform căruia în noaptea de 26 februarie a arestat cu succes 140 de instigatori, este o minciună funcționarească, revoluția e cea care a umflat apoi acest raport. Au fost arestați 5 bolșevici, comitetul din Petersburg, printre care sora lui Lenin, Anna Elizarova, și Podvoiski¹, care va deveni cunoscut în curând.)

1. Nikolai Illici Podvoiski (1880-1948), revoluționar bolșevic, arestat în noiembrie 1916, iar în februarie 1917 condamnat la deportare în Siberia, este eliberat în timpul Revoluției din Februarie. Este unul dintre organizatorii Revoluției din Octombrie și autorul simbolului Armatei Roșii – steaua roșie cu cinci colțuri. În perioada 23 noiembrie 1917 – 13 martie 1918, este Comisar al poporului pentru Probleme Militare.

Pâinea? Dar astăzi noi înțelegem că, în sine, lațul pâinii nu a fost atât de strâns pentru a sugruma Petrogradul, cu atât mai puțin Rusia. Nu numai că nu începuse foametea, dar nici măcar o adevărată lipsă de pâine în Petrograd în acele zile nu începuse încă. După reprezentările noastre de azi – ce foamete-i asta, dacă stai la rând și – ia câtă pâine poți duce în mâini? Iar în multe uzine, administrația însăși făcea aprovizionarea – acolo nici nu știau ce sunt cozile la pâine. Iar garnizoana nu a simțit absolut deloc lipsa pâinii. Dar ea a decis toată treaba.

Întreaga Rusie și același Petrograd vor mai cunoaște oare asemenea întreruperi în aprovizionarea cu pâine – și le vor răbda? Știm astăzi că exact acest oraș, în timpul celui de-al doilea război împotriva exact acestei Germanii, a acceptat docil să trăiască – nu o săptămână, ci un an – nu cu două funturi¹ de pâine pe zi, cu o treime de funt – și fără toate celelalte produse, accesibile pe scară largă în februarie 1917, și nu s-a iscat nici un fel de revoluție. Iar în 1931, și orașele Sudului bogat în grâu au tot trăit cu o jumătate de funt de pâine, fără să fie nici un război! – a trecut și asta. Acum știm că nici o foamete nu provoacă o revoluție dacă sunt susținute entuziasmul național sau teroarea cekistă², sau și una, și alta în același timp. Dar în februarie 1917 nu era nici una, nici cealaltă și – dă pâine! Atunci erau alte concepții despre sațietate și foamete.

1. Funt – aproximativ jumătate de kilogram.

2. CEKA – Comisia Extraordinară pentru Combaterea Contrarevoluției, a funcționat în perioada 1917-1922; a precedat organele de securitate sovietică.

Pentru a provoca panică, e de ajuns un minimum critic de zvonuri – dar s-au întâlnit multe dintr-astea. Un singur zvon că se va da câte un funt pe zi de persoană i-a zguduit pe muncitorii din suburbie mai mult decât o făcuse toată propaganda revoluționară anterioară a partidelor. (S-a constatat că unii brutari din Petrograd vindeau făina în provincie, unde era mai scumpă, și nu puțini dintre ei vor deveni curând bolșevici.) Ba s-au apucat să facă grevă chiar și uzinele în care pâinea era furnizată ireproșabil.

Un șoc distrugător provocat de zvonuri poate avea loc în timpul oricărei guvernări, în orice loc al țării. Însă numai un guvern slab se prăbușește din cauza lui. (Multe zvonuri au apărut și în timpul războiului germano-sovietic, dar atunci, puterea fiind inflexibilă, nu s-a zdruncinat nimic.) Guvernul rus nu a stăpânit populația capitalei nici prin măsuri autoritare, nici psihologic.

Însă, în ultimele luni, deja nu mai credea în el însuși, nu credea nici în vreuna dintre acțiunile sale, cu atât mai mult chiar în zilele în care s-au produs evenimentele nu a sesizat nici urgența, nici importanța lor, nici posibilitatea de a lua măsuri. Centrala telefonică apărută de guvern a deservit, în toate orele revoluției, orașul, Duma și pe revoluționari! – și nu numai că nu s-au priceput să le afle intențiile, dar nici nu le-a trecut prin minte să decupleze telefonul și să-i izoleze. S-a lăsat noaptea – revoluționarii s-au întors la casele lor, dar autoritățile nici n-au încercat să ia măsuri energice; noaptea, și-au tras sufletul în speranța, timidă, că dimineată coșmarul acesta nu va reîncepe. De la încrederea în sine anterioară, care le paralizase,

au fost cuprinse de o ezitare înfrigurată. La început, revoluțiile nu păreau serioase, se potolesc singure – și dintr-odată au alunecat, într-un mod incontrollabil, în revoluție.

Revoluția e un haos cu un pivot invizibil. Ea poate triumfa chiar și fără să fie condusă de nimeni.

Conform rapoartelor lui Habalov¹, Protopopov și Beliaev², cei de la Cartierul General al armatei nu au putut pricepe multă vreme că autoritățile erau lipsite de mijloace de reprimare, iar cazacii trădaseră guvernul. În batalionul Volinski, acolo unde a și început totul, ofițerii nici măcar nu erau încazarmați, înnoptaseră acasă, așa că soldaților li s-a dat muniție în absența lor. Însă a început rebeliunea – ofițerilor nici măcar nu li s-a ordonat să-și oprească batalionul. În seara de 27 februarie, când Palatul Taurida a rămas descoperit, fără apărare, Habalov, având forțe armate la dispoziție, nu a încercat să pună stăpânire pe el, ci a stat la discuții, dacă să-și croiască drum spre Țarskoe Selo, unde putea ajunge, de fapt, cu ușurință. (În cursul tuturor acestor zile, el nu a dovedit inventivitate decât o singură dată: când, deja arestat, a fost dus în Palatul Taurida, și-a dat un nume fals, al unui general cazac în rezervă, și a fost eliberat imediat. Singura dovadă de ingeniozitate, în afară de cea arătată de mitropolitul Pitirim³.)

1. Serghei Semionovici Habalov (1858-1924), comandantul regiunii militare Petrograd.

2. Mihail Alekseevici Beliaev (1864-1918), ultimul ministru de război al Imperiului Țarist.

3. Episodul la care se referă Soljenițin este următorul: pe 27-28 februarie 1917, în Mănăstirea Aleksandr Nevski din Petersburg năvălește un grup de revoluționari care fac percheziție, căutând arme, și îl arestează pe mitropolitul Pitirim, pe numele de mirean Pavel Vasilievici Oknov (1858-1920).

Ohrana estimase că Petrogradul avea nevoie de 60 de mii de combatanți loiali guvernului. În aceste zile de februarie, forțele de poliție, împreună cu unitățile de școală ale batalioanelor în rezervă și cazacii care trădaseră, alcătuiau în total 12 mii – dar, de fapt, dispuse să lupte s-au dovedit doar poliția (3500 de oameni) și jandarmeria, ele au apărat regimul care, el însuși, nu dorea să se apere. Însă poliția era nu numai prea puțin numeroasă, dar și prost înarmată: doar revolvere și săbii, nu avea nici măcar puști, nici arme cu tragere rapidă, nici explozive sau bombe fumigene. (La început, zvonurile înfricoșătoare, apoi iresponsabila presă din februarie au înjghebat legenda cum că polițiștii au fost deghizați în soldați și înarmați cu mitraliere și, din podurile caselor, au tras în mulțime. Dar acest lucru, lipsit de sens din punct de vedere militar, nu a fost făcut de nimeni nicăieri în Petrograd și nici un singur post de acest fel și nici o singură mitralieră nu au fost reperate în cursul acestor zile, iar poliția nicidecum nu a avut mitraliere și nici nu a fost instruită să le folosească – toate astea s-au păstrat în amintirea mulțimii din cauza propriilor ei împușcături haotice și a ricoșeurilor – și în acest fel a prins intriga încâlcită.

Puterea nu a avut nici afluență de voluntari, de apărători benevoli, asta e foarte semnificativ. În afară de colonelul Kutepov¹, de câțiva ofițeri moscoviți, de un batalion mobil și de câteva victime ale rebeliunii – nimeni la

Acesta este dus apoi la Kerenski, în Palatul Taurida, unde își exprimă dorința de a se retrage din activitate și, drept urmare, este eliberat.

1. Aleksandr Pavlovici Kutepov (1882-1930), general de infanterie (1920), unul dintre organizatorii mișcării albgardiste.

Petrograd nu s-a distins în apărarea tronului și cu atât mai mult nu a avut succes. (Iar la Moscova și mai rău.) Tineretul din școlile militare? – nu a fost chemat în ajutor (și, mai târziu, statul-major al regiunii s-a grăbit să dea ordine prin telefon tuturor ofițerilor și iuncherilor să fie predat oricine ar fi vrut să se opună). Nu au fost chemați în ajutor – dar, să remarcăm, școlile nici nu s-au aruncat singure în luptă, precum nepieritorul Alcazar din Toledo în 1936. În februarie 1917, nimeni la noi nu a încercat să înființeze un Alcazar rus – nici în fortăreața Petropavlovsk, nici în clădirea Amiralității și nici în vreo școală militară. În școala Nikolaevski a fost o mișcare, dar nu a luat amploare (în școala Pavlovski a fost și mai slabă).

Dar organizațiile monarhice? – nu erau serioase, cu atât mai puțin capabile să ia armele: nu s-au descurcat nici cu penițele, de unde să se descurce cu armele? Dar Uniunea Poporului Rus¹? Totul era găunos, nu exista nimic. Dar favoriții tronului, dar stâlpii lui, dar piramida de funcționari care strălucea în Petersburgul guvernamental – ce spuneau ei? de ce nu au dat năvală într-o cohortă defensivă? ei erau bătrâni, dar copiii lor, atât de riguros educați? Ehei, fugi de-aici, toți erau puși numai pe luat. *Nici un singur om* din suita imperială, de la Curte, din guvern, din Senat, nici un conte cu privilegii și nimeni dintre fiii lor de aur nu a opus rezistență și nu și-a riscat viața. Toată administrația imperială și întreaga pătură aristocratică superioară, în aceste zile de februarie, s-au predat ca iepurii – de asta a și fost exagerat tabloul fals al

1. Uniunea Poporului Rus – organizație naționalistă (1905-1917) condusă de V.M. Purișkevici.

unui entuziasm revoluționar unanim în Rusia. (Nu e oare generalul Baranov singurul care a opus rezistență în momentul arestării sale? – așa a menționat *Izvestia*, publicația Sovietului de Deputați ai Muncitorilor.)

Apoi, în emigrație, monarhiștii au tot spus, timp de decenii, că toată lumea l-a trădat pe nefericitul Suveran și el a rămas singur cuc. Dar, înaintea tuturor, l-au trădat monarhiștii: toți, unul după altul, marii duci, istericul Purișkevici, vulcanicul Șulghin, Markov și Zamîslovski, care au trecut în ilegalitate, dar și revista-pricolici *Novoe vremia*¹. În ce privește lovitura de stat – dintre ei, nu a condamnat-o deschis *nimeni*.

Atunci, într-adevăr, cât valora această putere, dacă nimeni nu a încercat să o apere?

Până în prezent, emigrația rusă a menținut și chiar a dezvoltat argumentația justă că, în cursul acestor zile, evlaviosul nostru împărat a fost înconjurat de nulițăți și de trădători. Da, așa e. Dar: nu e a lui oare vina esențială? Cine a ales și a numit aceste nulițăți, dacă nu el însuși? Cu cine și-a exercitat el timp de 22 de ani puterea absolută? Cum a fost posibil să-i găsească, cu o asemenea orbire uimitor de consecventă, doar pe cei mai răi și mai incapabili – în toate posturile guvernamentale și militare? Tocmai pe toți acești trădători – să-i alegi și să-i promovezi? Seria colectivă de numiri în funcție nu poate fi o

1. *Novoe vremia* – una dintre cele mai importante și mai longevive publicații (1868-1917) din Imperiul Rus. Soljenițîn remarcă aici capacitatea ei de a se transforma, de a-și schimba orientarea. Sub conducerea lui A.S. Suvorin (1876-1912), revista căpătase o reputație proastă, fiind considerată servilă și lipsită de principii.

întâmplare. Pentru naufragiul unui vas, cine răspunde în cea mai mare măsură, dacă nu căpitanul?

De unde această inimaginabilă dezorientare și inutilitate a tuturor miniștrilor și a tuturor înalților comandanți militari? De ce, în aceste săptămâni de mare încercare pentru Rusia, a fost numit prim-ministru – cu forța, împotriva rațiunii – indolentul prinț Golițin¹, care nu avea experiență și nu voia puterea? Iar ca ministru de război – conștopistul Beliaev? (Pentru că amândoi o cuceriseră pe împărăteasă prin ajutorul pe care îl dăduseră Comitetului Doamnelor².) De ce principalul teren al puterii – Ministerul de Interne – a fost încredințat flecarului, mincinosului, istericului și lașului Protopopov, înnebunit de această putere? La garnizoana din Petrograd – oricum denaturată și lipsită de sens –, de unde și pentru ce l-au scos pe generalul Habalov, un bădăran pe jumătate adormit, mediocru, lipsit de voință, prost? De ce, atunci când problema pâinii a agravat tensiunile din capitală, distribuirea ei a fost încredințată lui Weiss, un om lipsit de personalitate și iresponsabil? Iar poliția capitalei – încredințată unui novice din Varșovia? Să spunem că s-a înșelat doar în privința comandantului militar din Petrograd – dar la Moscova a fost numit Mrozovski, tot o nulitate. Nici în alte locuri ale imperiului comandanții regiunilor militare (Sandețki, Kuropatkin) și guvernatorii nu erau mai buni. Și statul-major general, și toate fronturile erau conduse nu de cei mai talentați și chiar nici de cei mai devotați

1. Nikolai Dmitrievici Golițin (1850-1925), ultimul prim-ministru al Imperiului Țarist (9 ianuarie 1917 – 12 martie 1917).

2. Comitetul Doamnelor organiza seri caritabile.

monarhului lor. (Doar la conducerea flotei marine s-au aflat, nu pentru mult timp, scripitorii Kolceak¹ și Nepenin², doi dintre cei mai tineri amirali din Europa – dar cel de-al doilea s-a dovedit îmbătat de idei liberale.) Și trebuia să ai un antitalent special în alegerea oamenilor ca să-l trimiți în calitate de general, pentru acțiuni decisive în zilele decisive, pe Iudovici Ivanov, fără să-i vezi incompetența în timpul zecilor de mese oficiale imperiale. E un antitalent să te înconjurî de nulități și să le ții alături. (Cum s-a întâmplat și la începutul teribilului Război Mondial, când țarul a fost surprins cu aleșii lui – superficialul Sazonov și neghiobul Suhomlinovii, care băgaseră Rusia în război.)

Oameni cu tot felul de calități nu dispar niciodată într-o țară imensă. Dar, în anumite perioade tulburi, celor mai buni li se închid căile de avansare.

Orice popor are dreptul să se aștepte la *vigoare* din partea guvernului său – altfel, pentru ce mai e guvern?

La începutul anului 1917, monarhia rusă încă avea o colosală forță materială, în condițiile în care deținea nenumărate bunuri. Și pentru a duce războiul: industria militară care se dezvoltase deja, o concentrare pe front a unui armament excepțional fără precedent, un corp ofițeresc încă nedecimat și milioane de soldați care încă nu refuzaseră niciodată să lupte. Și pentru a menține ordinea interioară: imaginea țarului era neclintită în concepția

1. Aleksandr Vasilievici Kolceak (1874-1920), amiral, organizator al Armatei Albe. Înving de Armata Roșie, este luat prizonier și împușcat.

2. Adrian Ivanovici Nepenin (1871-1917), viceamiral, comandant al Flotei Mării Baltice (16 septembrie 1916 – 4 martie 1917).

Rusiei țărănești, iar în ce privește reprimarea revoltelor urbane a găsi trupe nu reprezenta o dificultate.

Tronul a cedat nu din slăbiciune materială, nici măcar nu a început o luptă materială. Puterea fizică, aflată în mâinile țarului, nu a fost exercitată împotriva revoluției. În 1905, pe Presnia¹, a reprimat o revoltă mai flagrantă – dar acum, la Petrograd, pur și simplu nu s-a apărat. Melgunov² scrie, pe bună dreptate: „Succesul unei revoluții, așa cum a arătat orice experiență istorică, depinde întotdeauna nu atât de forța exploziei, cât de slăbiciunea rezistenței“. Încă din secolul al XIX-lea, toate vocile autorizate au admis că diversele revoluții de stradă de după 1848 s-au terminat, epoca revoltelor urbane s-a încheiat, armamentul statelor nu dădea mulțimii nici o posibilitate de a câștiga luptele de stradă. Puterea are telegraf, telefon, căi ferate, mitraliere, artilerie, mașini blindate, care pot fi utilizate de mici detașamente de oameni fideli guvernului, fără să se aducă în luptă mari unități militare. Vremea baricadelor de stradă se încheiase pentru totdeauna. Dar în februarie, la Petrograd, autoritățile au acționat împotriva oricărui bun-simț și legilor tacticii: nu și-au folosit controlul asupra telefonului și telegrafului, nu și-au folosit în nici un caz avantajul armelor, nu și-au ținut în mână puținele forțe de intervenție, ci le-au împrăștiat, fără apărare, prin oraș.

1. Strada Presnia, din Moscova, este unul dintre locurile în care s-au produs confruntări în timpul revoltei din decembrie 1905.

2. Serghei Petrovici Melgunov (1880-1956), istoric și om politic, participant la lupta împotriva bolșevicilor după Octombrie 1917. Este expulzat în 1922.

Nu din slăbiciune materială a cedat tronul – mult mai devreme a cedat spiritul, și al său, și al guvernului. Guvernul rus, în februarie 1917, nu a arătat forță nici cât un mușchi subțire de copil, s-a arătat mai neputincios decât un șoarece. Puterea a pierdut Revoluția din Februarie înainte chiar ca ea să înceapă. A fost aici și efectul traumatismului din 1905, din nefericita zi de 9 ianuarie¹. Suveranul nu și-a iertat niciodată fatala vărsare de sânge. Mai mult decât orice, se temea acum să recurgă la forța armată împotriva propriului său popor înainte de a fi nevoie și mai mult decât ar fi fost nevoie. Și încă pe timp de război! – să faci vărsare de sânge pe străzi! Încă din luna mai 1915, în timpul pogromului antigerman de la Moscova², s-a dat ordin poliției: în nici un caz să nu facă uz de armă împotriva poporului. Deși această tactică a arătat atunci totală neputință a autorităților și atotputernicia populației, interdicția de a recurge la arme împotriva mulțimii s-a perpetuat până în zilele de februarie la Petrograd. Și, din nou, autoritățile s-au trezit la fel de neputincioase ca și atunci.

Toate ordinele preliminare date responsabililor capitalei și toate deciziile din aceste zile au fost luate de către țar dintr-un excepțional sentiment, dragostea de pace, măreț pentru un creștin, însă dezastruos pentru cârmuitorul unei mari puteri. De aceea a triumfat Revoluția

1. 9/22 ianuarie 1905 – ziua care a rămas în istoria Rusiei cu denumirea de „Duminică însângerată“, când gărzile imperiale au tras în mulțimea de protestatari pașnici din Sankt-Petersburg. Acesta este considerat punctul de plecare al Revoluției ruse.

2. În mai 1915, exasperată de primele înfrângeri, mulțimea a devastat magazinele aparținând proprietarilor care aveau nume german.

din Februarie cu asemenea ușurință și *într-un mod nesângeros* (totuși, în Petrograd câteva sute, iar conform Uniunii Orașelor¹ – chiar și până la 1500 de morți, răniți și oameni care au înnebunit, și 4000 de arestați de noua putere) – și, vai, cât de scump vom plăti această ușurință și această dragoste de pace! (Nici până azi nu am terminat de plătit.)

Dinastia și-a pus capăt zilelor pentru a nu provoca o vărsare de sânge sau, Doamne ferește, un război civil.

Și a provocat – una mai rea, mai îndelungată, însă fără drapelul unificator al tronului.

1. Uniunea Orașelor – organizație înființată în 1914 cu scopul de a sprijini guvernul țarist în timpul războiului.

II. PRĂBUȘIRE ÎN TREI ZILE

(28 februarie – 2 martie 1917)

Cine s-ar fi putut aștepta, cine s-ar fi apucat să prevadă că cel mai puternic imperiu al lumii se va prăbuși cu o rapiditate inimaginabilă? Că o dinastie de trei sute de ani, o monarhie de cinci sute de ani nu va face nici cea mai mică încercare de a rezista? Nu a existat nici un singur profet. Nici un singur revoluționar, nimeni dintre adversarii care făceau să explodeze bombe sau doar să erupă satire nu a îndrăznit vreodată să presupună așa ceva. Să fie sute de ani ca o stâncă – și să se năruiască în trei zile? Chiar în două: în ziua de 1 martie, nimeni nu-i propusese încă țarului să abdice; în ziua de 3 martie va abdica nu numai Nicolae al II-lea, ci întreaga dinastie. Cadeții¹ (Miliukov la primele recepții diplomatice) au recunoscut față de străini că ei înșiși sunt uimiți de rapiditatea și ușurința succesului. (Însă Blocul Progresist² nici nu visa,

1. Cadeți – membrii Partidului Constituțional Democratic (1905-1917), de orientare social-liberală, înființat de Pavel Miliukov.

2. Blocul Progresist – organizație a deputaților, înființată în august 1915 și alcătuită din membri ai Partidului Progresist, ai Partidului Cadeților și din Octombriști. După Revoluția din Februarie, conducătorii organizației au intrat în componența Guvernului Provizoriu.

nici nu voia să îndepărteze dinastia Romanovilor de la putere, ci reușise doar să limiteze puterea monarhiei în folosul organizațiilor obștești importante ale orașului. Și pe însuși Nicolae al II-lea l-ar fi păstrat cu dragă inimă în funcție, de vreme ce le făcuse mari concesii, doar cu puțin mai înainte.)

Dar, cu acea ezitare cam plăpândă, ca și în urmă cu cinci ani deja – nici de a-și aduce un guvern puternic și inteligent, nici de a face radical concesii cadeților –, Suveranul a continuat să ezite și după atacurile din noiembrie ale Dumei, și după furioasele congrese din decembrie ale Zemgor-ului și nobilimii, și după uciderea lui Rasputin, și după întreaga săptămână de tulburări din februarie la Petrograd – tot spera, tot aștepta ca totul să se aranjeze de la sine, tot ezita, tot ezita – și, dintr-odată, aproape fără o presiune exterioară, s-a aruncat singur din cuibul de trei sute de ani, mai mult decât se cerea ori decât se aștepta de la el.

Monarhia e un sistem puternic, însă numai dacă are un monarh nu prea slab.

Să fie creștin pe tron – da, însă nu până la a-și uita îndatoririle, nu până la a nu vedea catastrofa care se apropie.

În limba rusă există cuvântul *zațaritsea*. Înseamnă: a uita de toate, domnind¹.

Paradele, instrucțiile, defilarea trupelor favorite și pavilioanele de flori pentru împărăteasă la inspecțiile făcute Gărzii i-au împiedicat Suveranului vederea asupra țării.

Întreaga domnie a lui Nicolae al II-lea constă în două cicluri care se repetă, fiecare pe câte unsprezece ani. Și,

1. Cu sensul: a domni prea mult.

în limitele fiecărui ciclu, el a avut darul nefericit de a duce țara de la starea de prosperitate stabilă – la marginea abisului: în octombrie 1905 și în februarie 1917. Toate debaterile rusești se poartă astăzi asupra celui de-al doilea ciclu – dar totul se întâmplase deja în primul. În timpul domniei sale somnolente, când lipsa de acțiune este aleasă drept cea mai comodă formă de acțiune, monarhul nostru fatal a accelerat de două ori pieirea Rusiei. Și asta – în condițiile în care avea cele mai bune calități sufletești și cele mai bune intenții!

După primul ciclu dezastruos, Dumnezeu i l-a trimis pe Stolîpin. O dată în viața sa, Nicolae a ales nu o nulitate, ca de obicei, ci un mare om. Acest mare om a scos din haos și Rusia, și dinastia, și pe țar. Dar pe acest mare om Suveranul nu l-a suportat alături, l-a trădat.

Mai nefericit decât toți din cauza propriei lui neputințe, niciodată nu s-a încumetat nici să facă un pas curajos, nici chiar să se exprime curajos. Nu să reformeze ca Petru cel Mare, dar nu a putut nici să meargă el însuși, precum străbunicul său Nicolae I, în răzmerița provocată de holeră¹ – și să o înăbușe, iar după ce iese din spitalul plin cu bolnavi să-și ardă pe câmp îmbrăcămintea, până la lenjeria de corp. La începutul războiului cu Germania, a putut doar să repete palid cuvintele lui Alexandru I: „Nu voi depune armele atâta timp cât ultimul soldat inamic...“, și nu să zguduie precum acela: „Mai degrabă îmi tai barba și mă duc în Siberia!“. Sau

1. În 1831, epidemia de holeră se răspândise în Rusia până în provincia Novgorod, unde a provocat revolte pe care, prin prezența sa în mijlocul bolnavilor, Nicolae I a reușit să le înăbușe.

precum Alexandru al III-lea: „Pentru singurul prieten al Rusiei, prințul Nicolae al Muntenegrului!“ – iată cât suntem de puternici sufletește! Poate că țarii anteriori ai dinastiei Romanov au fost, toți, inferiori din punct de vedere moral lui Nicolae al II-lea – și Petru, bineînțeles, care a călcat în picioare sufletul poporului, și egoista Ecaterina –, dar lor li s-a iertat asta, pentru că au știut să întruchipeze imensa forță a Rusiei. Iar Nicolae al II-lea, cu blândețea și puritatea lui, aproape ireproșabil, amintind, se pare, mai mult de Feodor Ivanovici¹, nu este iertat cu atât mai mult cu cât, nepotrivit cu locul și cu vremurile, a fost blând și pașnic.

Correspondența lui cu soția, descoperită recent, a fost aruncată la picioarele milioanei de cititori (cu cine a fost soarta mai crudă?), și nu putem să nu citim: „Nu trebuie să spui – am o voință mititică. Pur și simplu ești puțin slab și nu ai încredere în tine... și puțin înclinat să te încrezi în sfaturilor altora“.

În ezitarea lui, nepotrivită pentru un țar, se află marele său viciu în ce privește tronul rusesc. Într-un asemenea conflict înverșunat cu clasa socială superioară, ar fi putut să fie ca o stâncă, dar s-a lăsat încovoiat și intimidat. Nu recunoștea asta, dar în sinea lui era speriat și de Zemstvă, și de Dumă, și de Blocul Progresist, și de presa liberală și le-a cedat – ba propria-i autocrație (începând cu toamna lui 1905), ba miniștrii lui preferați, unul după altul (în vara lui 1915), tot sperând să astupe gura nesățioasă – și s-a băgat singur în situația de a nu mai avea pe cine să

1. Feodor I Ivanovici (1557-1598), ultimul țar din dinastia Rurik, fiul lui Ivan cel Groaznic.

numească. Era conștient de slăbiciunea lui față de clasa socială superioară, iar asta era deja o semi-victorie pentru viitoarea revoluție. În august 1915, o singură dată și-a concentrat voința împotriva tuturor – și a susținut Comandamentul Suprem, dar și aceea o realizare foarte ambiguă, care îl dădea la o parte de la cârma statului. Și, stând la cârmă – a ațipit din nou, cu atât mai mult nu a dat dovadă de pricepere și interes de a conduce țara energic.

Și-a susținut, împotriva tuturor, Comandamentul Suprem – măcar de s-ar fi folosit de el în aceste zile cruciale! Chiar în acele zile era exact ce trebuia, ceva mai bun nu se putea inventa! Plecarea lui de la Țarskoe Selo, întâmplător exact în ajunul tulburărilor – nu era oare mai just să o înțeleagă ca pe voia Domnului: să răzbească până la Cartierul General, până la forță, până la putere? până la nodul de comunicație, până la nodul de unde să dea toate dispozițiile? Nu ar fi putut să ocupe o poziție mai avantajoasă împotriva revoluției de la Petrograd, care urma să înceapă!

În seara de 27 februarie, ea triumfase la Petrograd – dar numai acolo. Toată Rusia imensă rămânea strict supusă șefilor și nu aștepta nici un fel de revoluție de nicăieri. Întreaga armată era pe picior de război, gata să ducă la îndeplinire orice plan limpede al conducătorului său.

Un asemenea plan, în acea noapte, parcă începea să se realizeze: trimiterea regimentelor combatante la răzvrătită garnizoană de rezervă, incapabilă să lupte. Succesul militar al operațiunii nu trezea îndoieli și au existat multe regimente deloc accesibile pentru agitația dezorganizării – cum nu s-a lăsat urnit de ea regimentul din Tarutin,

care ajunsesse deja la țintă. (Doar că de unul singur, poate că, dacă ar fi fost dirijat, ar fi putut să pună în aplicare întregul plan.)

Însă operația de represiune nu era necesară chiar la o asemenea amploare. Pentru ca tulburările de stradă din Petrograd să fi luat turnura unei revoluții ruse generale, ar fi trebuit ca: Rusia să înceteze să alimenteze cu pâine aceste revolte, iar revoltații să alimenteze Rusia cu agitație. Abia a terminat de fermentat componența ad-hoc a Sovietului de Deputați ai Muncitorilor, că prima lor grijă a fost: să restabilească legăturile feroviare între Moscova și Petrograd. Aici era punctul lor slab! – aici trebuia lovit! (Cum îi propunea colonelul Martînov generalului Mrozovski.) Să ne imaginăm o putere vigilentă și decisă: cât de simplu și de expeditiv ar fi blocat acest loc mlăștinos, îndepărtat, dezavantajos prin el însuși, rupt de restul țării – nu era deloc nevoie să trimiți în fierberea din Petrograd nici un fel de trupe: era de ajuns să decuplezi liniile de telegraf, să scoți câteva șine de pe cele patru linii de cale ferată și în aceste locuri să plasezi patru detașamente de trupe fidele – la Cartierul General erau 444 de asemenea soldați și niciodată jalnicii rezerviști, îndepărtându-se destul de mult de oraș, nu ar fi îndrăznit să atace militari experimentați, dacă ar fi atacat – ar fi pierdut. Iar apoi schimbă puțințel atitudinea, pune, în Petrograd, în locul unui funt de pâine – o jumătate de funt, apoi un sfertuleț, iar toate aceste batalioane de rezervă nedisciplinate, neinstruite și chiar neînarmate s-ar fi retras din revoluție cu aceeași ușurință cu care aderaseră la ea. Comandamentul Suprem era în drept să declare *în afara*

legii orașul răzvrătit în vreme de război – și gâtleurile oratorilor s-ar fi uscat repede, ei s-ar fi azvârlit peste granița finlandeză și nu ar mai fi aruncat în armata activă „Ordinul nr. 1”¹.

E drept, nici armata nu avea rezerve alimentare și depindea în întregime de aprovizionare, dar ei nu putea nimeni să-i întrerupă aprovizionarea.

La 1 martie, *Izvestia*, publicația Sovietului, scria: sunt pe cale să se producă ciocniri violente între popor și vechea putere. Atât de siguri erau toți de asta.

Dar nu s-a produs nimic: faptul că doar sclipise, fără să înceapă – asta era *tot*.

Să spunem că Suveranul, aflându-se la Cartierul General, nu era adevăratul conducător al armatei sale? Că și la Moghiliov (ca și la Tarskoe Selo) s-a pus în situația de a nu putea lua decizii mărețe, curajoase? Că era incomodat de inerția ofițerilor săi și de împotrivirea mută a comandanților de front?

Da, toate aceste posturi nu erau ocupate de cei mai buni generali, de cei mai devotați. Nicolae al II-lea nu avea talentul de a-i nimeri pe cei devotați, de a-i păstra și de a le fi, în mod consecvent, el însuși devotat. De aceea a și trebuit să scrie – „în jur e trădare, lașitate și înșelăciune”, pentru că structural era incapabil să-i identifice pe cei devotați și curajoși, nu se pricepea să-i recunoască. Astfel, o duzină întreagă din suita lui fusese parcă selecționată după criteriul mediocrității și lipsei de personalitate.

1. Ordinul nr. 1 cerea să fie confiscate armele ofițerilor. A fost dat, la 1 martie 1917, de Sovietul de Deputați ai Muncitorilor garnizoanei din Petrograd, dar s-a răspândit în toată armata.

Pentru ce exista Suita? – oare pentru a umple un vid, și nu pentru sfat și ajutor în momente dificile? (Dar Escorta? Ce loialitate a dovedit Escorta? Zecile de cazaci din Caucazul de Nord, cu căciulile lor specifice, care alergau cu orice prilej să semneze de prezență la Karaulov în Dumă – de ce au plecat? Pur și simplu s-au speriat... Și toate cele patru sotnii ale Escortei, după parada seculară și garda de onoare a împăraților – ce repede s-au descurajat: cele de la Țarskoe Selo și-au pus brasarde albe, au ales un comitet...)

Totuși, câtă vreme Suveranul s-a aflat la Cartierul General, generalul Alekseev a executat umil ordinul de a trimite trupe și nu a îndrăznit să caute el însuși o scăpare pentru stat. Dacă Suveranul ar fi rămas mai mult timp la Cartierul General, trupele trimise ar fi continuat să meargă la Petrograd și nimeni nu le-ar fi cerut părerea comandanților în legătură cu necesitatea ca țarul să abdice.

Din cauza asta ar fi putut să aibă loc o ciocnire armată la Petrograd? Dacă răzvrățiții nu s-ar fi împrăștiat – da. Însă nu ar fi semănat nici pe departe cu sângerosul război civil care a durat trei ani pe toată întinderea vastă a Rusiei, cu dezmățul banditesc al cekiștilor, cu epidemia de tifos, cu valurile succesive ale răscoalelor țărănești înăbușite, cu regiunea Volgăi sufocată de foamete – și o jumătate de secol de scrâșnet infernal al Gulagului după aceea.

Și dacă toți comandanții militari trădaseră, deviaseră, se clătinaseră? – Suveranul putea să plece într-un alt loc sigur: la armata lui Gurko, în mijlocul gărzii sale, în prima linie a frontului – din acest cerc sigur și devotat păstrând posibilitatea de a-și manifesta voința.

În sfârșit, dacă ezitarea e o fatalitate a caracterului său, Suveranul ar fi ezitat încă două-trei zile. Ar fi câștigat încă trei zile – până pe Frontul de Nord ar fi ajuns „Ordinul nr. 1“ emis de Soviet – și aceiași generali ar fi tresărit în fața prăpastiei și nu l-ar fi lăsat pe țar să abdice. Dar nu, în *această* ezitare, Suveranul a fost mai prompt ca niciodată. Numai ce-a auzit de pericolul care-i amenința familia – și a abandonat armata, a abandonat Cartierul General, a abandonat postul de comandant suprem – și a luat-o la goană spre familie.

Încă un semn al inimii pure și iubitoare. Dar în cazul cărui alt lider istoric slăbiciunea lui pentru familie a mai fost prezentată drept justificare? Când e vorba de Rusia – sentimentele familiale ar fi putut să amuțească.

În sfârșit, chiar dacă erau copiii bolnavi, familia ar fi putut să fie adusă în mod energic de la Țarskoe Selo: automobile rapide, vagoane încălzite și confortabile, și însoțitori destui.

Să justificăm totul prin faptul că Suveranul pur și simplu *nu știa*, nu înțelegea ce se întâmplă la Petrograd, nu era conștient de amploarea evenimentelor? Da, pe-atât nu știa, pe cât el însuși numise miniștri incapabili și necinstiți. Dar știa deja în așa măsură, încât a trimis opt regimente să reprime revoltele.

Nu, împăratul și-a părăsit ca hipnotizat cea mai bună, unica poziție sigură – și a intrat abulic în lațul din care scăpase tocmai la timp – exact în ghearele Petrogradului revoluționar.

A plutit apatic, fără să-și încordeze nici voința, nici puterea, urmând cursul, calea neîmpotrivirii. Nici măcar

o telegramă amenințătoare la toate căile ferate, așa cum făcuse Bublikov¹, nu a avut prezența de spirit să trimită de pe drum.

A fost absorbit de călătorie și a pierdut orice cunoaștere a evenimentelor; nu mai știa absolut nimic.

În aceste condiții – fără să știe nimic, fără să vorbească, noapte, pustietate, schimbând trasee –, spre familie! spre familie! spre familie! O asemenea tenacitate – dacă ar fi fost orientată asupra celor mai bune direcții ale domniei lui!

Apropo, Liubanul² nu fusese ocupat de nici un fel de trupe revoluționare, nimeni nu bloca drumul țarului, ci pur și simplu o unitate locală de rezervă, profitând de libertatea care se instaurase, devastase bufetul gării, asta-i tot. Un episod firesc într-o asemenea situație, în care nu se cuvine ca persoanele regale să călătorească mult.

Lamentabila cutreierare a trenurilor țariste care se rătăciseră a fost prezentată a doua zi mulțimii spre amuzament – și la Palatul Taurida, și în Duma orășenească moscovită. Ba încă ziarele libere, deja neîngrădite de nimic, vor mai și minți că trenul țarist a fost oprit printr-o deraiere simulată, locomotivele fiind scoase din funcțiune de mecanicii proletari. Va mai declama și Kerenski că eroicii angajați ai căii ferate au ajutat la capturarea țarului.

Dar, oricum ai explica – explicații frumoase n-ai cum să găsești.

1. Aleksandr Aleksandrovici Bublikov (1875-1941), inginer de drumuri, membru al Dumei de Stat. După Revoluția din Februarie, comisar în Ministerul Transporturilor. În septembrie 1917 emigrează în Franța.

2. Liuban – oraș situat în apropiere de Petersburg.

Și iată – împăratul s-a expediat și s-a băgat singur în cutiuța pe jumătate ostilă a Pskovului. Și la ce a chibzuit el în timpul acestor douăzeci și patru de ore? – la cum să lupte pentru tron? Nu, doar la asta: pe fiul său bolnav să-l lase oare pe mâini străine? Tronul e gata să-l dea fără luptă, nu e pregătit să lupte pentru el.

Este, dintr-odată, aceeași maleabilitate extremă ca pe 17 octombrie 1905: să cedeze, pe neașteptate, mai mult decât o cere situația.

El nu și-a amintit, în cursul acestor douăzeci și patru de ore, că în imperiul său există legi fundamentale care nu permit *deloc* o *abdicare* a Suveranului aflat la conducere (însă, conform legii lui Petru I: doar moștenitorul tronului putea să abdice anticipat – și asta „dacă nu apare pe urmă o problemă de succesiune”). Cu atât mai puțin putea să abdice și pentru moștenitorul său. Unde, cine, în virtutea cărei legi poate renunța la vreun drept, indiferent care ar fi acesta, în locul unui minor? Nicolae al II-lea nu înțelegea legea, cunoștea doar sentimentul său patern. Sună brutal, dar se poate spune și așa: ce e mai important – un fiu sau destinul Rusiei? un fiu sau tronul? Pentru ce îl țineau pe Rasputin: ca să îngrijească un moștenitor pentru tron sau un fiu pentru mama sa? Au iritat toată societatea, au desconsiderat onoarea tronului – pentru stabilitatea dinastiei? sau doar din sentimente părintești? Dacă nu făceau decât să menajeze un fiu pentru părinții lui, atunci toată familia ar fi trebuit să se retragă cu zece ani mai devreme. Dar, dacă menajau un moștenitor al tronului, uite că fusese atinsă culmea acelei menajări. Și, brusc, țareviciul să se transforme pur și simplu într-un

fiu? (Dar a fost josnic din partea lui Miliukov să reproșeze că prin intermediul fiului voiseră să se agațe de tron și să-l redobândească: uite că făcuseră totul sincer.)

În ce-l privește pe Aleksei, fiind minor, nu avea dreptul să abdice în acel an, cum făcuse, cu atâta ușurință, Mihail¹. Nici Rodzianko², nici Comitetul Dumei nu mai aveau strict nimic de făcut decât să-l susțină pe moștenitorul tronului. Dar, întrucât Sovietul de Deputați nu era pregătit pentru ofensiva revoluționară, monarhia ar fi rezistat, în limitele reformei constituționale. Dar, protejându-și fiul cel multprotejat, Nicolae i-a dat brânci monarhiei să cadă.

Și nu avea dreptul să-i cedeze tronul lui Mihail fără a se asigura de consimțământul lui.

Iar mai sus, la nivelul legilor de stat: cu atât mai puțin avea dreptul de a abdica în momentul unui imens pericol național.

Și mai sus încă: toată viața, el își înțelesese domnia ca pe o ungere de la Dumnezeu – așa că nu el era cel care putea să renunțe, doar moartea putea să-l elibereze.

Tocmai pentru că voia monarhului trebuie îndeplinită fără obiecții de către supuși, responsabilitatea monarhului este de milioane de ori mai mare decât a oricărui om obișnuit. Lui i-a fost încredințată această țară – de către

1. Marele duce Mihail Alexandrovici (1878-1918), fratele mai mic al țarului Nicolae al II-lea. Renunță la coroană în 1917 și este asasinat de bolșevici în 1918.

2. Mihail Vladimirovici Rodzianko (1859-1924), om politic, președintele Dumei de Stat în perioada 22 martie 1911 – 6 octombrie 1917, unul dintre liderii Revoluției din Februarie.

ereditate, de tradiție și de Dumnezeu – și de aceea el răspunde, mai mult decât toți, pentru revoluția care a avut loc.

În aceste prime zile de martie, principalul lui avânt era familia! – soția! – fiul! I-a trecut oare prin minte bunului familist să se gândească și la milioanele de oameni, familisti și ei, legați de el prin jurământ, și la milioanele de oameni fideli în mod nezgomotos ideii de monarhie?

A preferat să renunțe singur la această povară.

Un țar slab, ne-a trădat.

Pe noi toți – pentru *tot* ceea ce va urma.

Prin fuga de la Cartierul General a Comandantului Suprem, era ca și cum generalul Alekseev fusese avansat în rândul judecătorilor supremi ai situației. Din cauza bolii, nu putea rămâne prea mult timp așezat la masă, nu era decât șeful statului-major, dar toate forțele militare ale Rusiei, în zilele importante ale revoluției din Petrograd – așadar, tot destinul istoric al statului rus –, fuseseră abandonate pe umerii lui, în mod incontrollabil, iresponsabil, indiscutabil. Să-i atribuim oare acestui general o imparțialitate militară? Ori să admitem că judecățile și deciziile sale, într-un rol pentru care nu era pregătit, au fost influențate de simpatiile sociale și de erorile personale?

Am văzut cum Alekseev, prin intermediul lui Rodzianko, a intrat în tratative directe cu capitala răzvrătită, s-a lăsat convins și s-a făcut instrumentul răsturnării tronului (probabil în falsa nădejde că în felul acesta zguduirea statului va trece mai repede și fără complicații pentru armata activă) – deși pentru un militar în fruntea unei armate de șapte milioane de oameni în prima linie nu

avea cum să fie închisă o altă cale: să nu-i determine pe comandanți să ceară abdicarea țarului, ci să-l cheme pe Rodzianko, iar apoi să trimită prin telegraf un ultimatum la Petrograd – și nu ar fi apărut nici cel mai mic conflict intern, cercurile cenzitare s-ar fi potolit imediat, Sovietul de Deputați poate s-ar fi rățoit puțin înainte de a fugi care încotro. Totuși, în aceste două zile de neînlocuit, începând cu miezul nopții de 1 martie, Alekseev era sub farmecul prezicătorului din capitală, crezând sincer că acela e o personalitate, că se află realmente la putere, la Petrograd, dacă n-o fi vreun președinte cumva.

Dar, oricare ar fi fost partea de greșeală personală, ea singură nu ar fi putut să împiedice datoria militară, ba încă a tuturor celorlalți generali de la conducere. Monarhiștii întârziați (care, totuși, nu ridicaseră sabia pentru a apăra monarhia) îi acuză în primul rând pe comandanți că l-au înșelat și l-au trădat pe Suveranul credul în timp ce dormea în gară la Pskov. Într-adevăr, cui dacă nu principalilor generali ar fi trebuit să le fie clar că devotamentul e obligatoriu în funcția lor – parcă nu înțelegeau că, fără devotament, armata se dezintegrează chiar în mâinile lor (ceea ce s-a și întâmplat)! Dar, în acest Cartier General, monarhistul Lukomski¹ era complet de acord cu Alekseev. Și Ruzski² a luat cu plăcere

1. Aleksandr Sergheevici Lukomski (1868-1939), general, participant la mișcarea albgardistă. Emigrează în Franța în 1920.

2. Nikolai Vladimirovici Ruzski (1854-1918), general de infanterie, a avut un rol important în Revoluția din Februarie. Arestat la 11 septembrie 1918 de bolșevici, a fost dus în cimitirul din Piatigorsk și ucis cu pumnalul de către un cekist armean.

asupra sa importanta raspundere de a-l convinge și de a-l schimba pe Suveran.

De obicei atât de precaut, de cumpătat, de răbdător, Alekseev – nu într-un delir nocturn, ci în luciditatea matinală, fără să verifice deloc: ce se petrece de fapt la Petrograd? Fără să se gândească: ce se va întâmpla cu armata dacă stârnești insubordonarea chiar la vârful ei? – a semnat incredibila telegramă care le cerea generalilor să-și încalce competența de șefi de armată și să judece soarta tronului imperial. Se afunda în tulburarea lui, fără să vadă că săvârșește o trădare fățișă a datoriei militare. Depășea chiar dorințele lui Rodzianko, care nu-i adresase o asemenea rugămintă.

Și Brusilov¹ se grăbește să adere la transformarea revoluționară cu o slugărnicie extremă (dovedită după aceea de multe ori). Everth² – parcă nu cu plăcere, dar nici cu împotrivire – se supune. Saharov³ cât pe ce să se încăpățâneze, cât pe ce să refuze – dar, abătându-și sufletul în indignare, a cedat pe loc și s-a alăturat celorlalți. Nikolai Nikolaevici⁴ acționează în spiritul vechiului complex dinastic și cu obișnuita nechibzuință (dovedindu-se un nătărău găunos ca și Rodzianko). Nepenin se aruncă în

1. Aleksei Alekseevici Brusilov (1853-1926), general de cavalerie. Din 1920, în Armata Roșie.

2. Aleksei Ermolaevici Everth (1857-1918), general de infanterie, arestat și ucis de bolșevici.

3. Vladimir Viktorovici Saharov (1853-1920), general de cavalerie, a avut funcția de ajutor responsabil al Comandantului Suprem, regele Ferdinand, pe frontul românesc în Primul Război Mondial.

4. Marele duce Nikolai Nikolaevici (1856-1929), general de cavalerie. A emigrat în 1919.

întâmpinarea doritei revoluții. Kolceak a evitat, disprețuitor, să dea un răspuns la cerința lui Alekseev, dar nici nu s-a ridicat să apere tronul cu nimic. Generalii cu grade inferioare (ca să nu mai vorbim de colonelul Wrangel) nu au fost întrebați. Când și-a croit drum de la Han Nahicevanski¹ o mărturie neașteptată: „Rog a se permite să depunem la picioarele Majestății Sale devotamentul fără margini al Gărzii de cavalerie“, Ruzski a pus telegrama în buzunar.

Și ce scriu comandanții? Despre „cerințele formulate“ – fără să remarce: *cine* le-a formulat? „Să salvăm căile ferate“ – cu două zile înainte puse la dispoziția lui Bublikov, de bunăvoie, de către Alekseev însuși. Despre „Guvernul Provizoriu de la Petrograd“ – care, în aceste momente, încă nu exista (și nu va fi niciodată o putere): „Să salvăm Armata“ – să salvăm 13 armate, 40 de corpuri de armată – de zece batalioane de rezervă neinstruite! Într-un colț din nord-vestul țării se cabra sumbra creație a lui Petru și, pentru „a salva“ o armată de 7 milioane de oameni de tentația de a-și trăda jurământul, trebuia acum ca ei, comandanții, să-și trădeze primii propriul jurământ!

Acest acord unanim al tuturor principalilor generali nu poate fi explicat printr-o prostie unanimă sau o josnică animație unanimă, printr-o înclinație naturală spre trădare, o trădare premeditată. Nu poate fi vorba decât de o trăsătură generală a stării morale precare a puterii. Decât de un element al unei cultivate acaparări generale în țară, de către un puternic Câmp liberal-radical (chiar

1. Hussein Han Nahicevanski (1863-1919), general de cavalerie, arestat și împușcat de bolșevici.

socialist). Timp de mulți ani (decenii), acest Câmp se întinsese fără obstacole, liniile sale de forță deveniseră mai dese – și pătrundeau, și subjugau toate creierele din țară, oricât de puțin atinse de învățătură, măcar de noțiunile elementare. El stăpânea aproape în întregime intelectualitatea. Liniile sale de forță străbăteau, într-o măsură mai mică, și mediul funcționarilor, și al militarilor și chiar al clerului, al episcopatului (Biserica, în întregime, ajunsese deja neputincioasă față de acest Câmp), și chiar al celor care luptaseră cel mai mult împotriva Câmpului: cercurile de extremă-dreaptă și tronul însuși. Sub loviturile terorii, sub asaltul sarcasmelor și al disprețului, s-au înmuiat și acestea, cedând. În confruntarea seculară dintre radicalism și etatism – acesta din urmă s-a învins singur, din ce în ce mai mult, dacă nu prin confruntarea cu adversarul, atunci prin încrederea în victoria acestuia. În condițiile unei asemenea influențe penetrante, peste tot în aparatul de stat apăreau agenți cu voie sau fără voie, celule de radicalism, și acestea sunt cele care s-au manifestat în martie 1917. Duelul secular între societate și tron nu s-a terminat cu o remiză: în aceste zile de martie, ideologia intelectualității a triumfat – iată, contaminându-i chiar și pe generali, care au dat o mână de ajutor la vulnerabilizarea tronului. Câmpul s-a întins timp de o sută de ani – atât de puternic, încât a pălit în el conștiința națională („patriotism rudimentar“), iar pătura socială superioară a încetat să vadă interesele existenței naționale. Conștiința națională a fost respinsă de intelectualitate – dar și neglijată la vârf. Așa am pornit noi spre catastrofa națională.

Era ca și cum toți (clasa superioară) s-ar fi aflat sub hipnoză, care, în anii războiului, se accentuase prin sugestii false: că puterea nu-și îndeplinește îndatoririle naționale, că a purta războiul până la victoria finală este imposibil cu această putere, că în general țara nu mai poate trăi sub acest „regim“. Această hipnoză l-a cuprins și pe Rodzianko – în mod nechibzuit, el a dat revoluției numele său și pe cel al Dumei de Stat – și așa a apărut un simulacru de legalitate și a convins multe persoane cu grade militare și civile să nu lupte, ci să se supună. Dacă, de la primele minute, revoluția s-ar fi numit „Gucikov¹ – Miliukov – Kerenski“ sau chiar „Sovdep“ – nu ar fi mers atât de lin.

Pe ei toți i-a învins Câmpul. El l-a surprins pe Alekseev la Cartierul General, pe Nikolai Nikolaevici la Tbilisi, pe Everth la Minsk, statul-major al lui Ruzski și pe Suveran însuși la Pskov. Și Suveranul, împreună cu anturajul său de nimic, și-a pierdut încrederea în sine, a fost descurajat de falsul avantaj al mediilor sociale din capitală, s-a resemnat, că doar nu există fiară mai puternică decât pisica². De aceea a și abdicat atât de repede, pentru că el abdică, pare-se, „pentru binele poporului“ (pe care îl înțelegea în maniera intelectualității, și nu ca un om de stat). Nu în

1. Aleksandr Ivanovici Gucikov (1862-1936), om politic, ministru de război în Guvernul Provizoriu în perioada 3 martie 1917 – 5 mai 1917. A emigrat în Franța, în 1919.

2. „Nu există fiară mai puternică decât pisica“ – ultimul vers al fabulei *Șoarecele și șobolanul* de Ivan Krîlov. A intrat în limbajul uzual cu sensul că un om slab pare puternic doar celui care e mai slab decât el. Pe seama țarului Nicolae al II-lea circula această ironie: omul cel mai puternic din Rusia era cel care vorbise recent cu țarul.

asta a constat lipsa de îndurare, că Suveranul fusese constrâns să semneze în cutiuța de la Pskov – ar fi putut și peste o zi să facă asta la Cartierul General, în înțelegere cu Alekseev –, ci în faptul că nici el, nici altcineva de partea sa nu erau hotărâți să lupte. Prin această conștiință, indusă, a unei aparente nedreptăți și neputințe a autorităților guvernamentale s-a decis succesul instantaneu al revoluției.

Abdicarea din martie s-a petrecut aproape instantaneu, dar se pierduseră 50 de ani, începând de la împușcătura lui Karakozov.

Iar în zilele imediat următoare, liniile de forță ale Câmpului au început să freamăte și mai victorios, atmosfera a devenit și mai asfixiantă. Și atunci când un sprinten ziar petrogrădean care se bucura de o bună bază bancară și acoperire intelectuală l-a întrebat pe Ruzski:

– Noi avem informații că Rusia Liberă vă este îndatorată pentru că ați prevenit groaznica vărsare de sânge pe care o pregătise monarhul detronat. Se spune că a venit să vă convingă să trimiteți în capitală câteva corpuri de armată – atmosfera în societate este deja atât de încinsă, toate vociferările devin și mai valoroase, iar declarațiile modeste se depreciază –, generalul Ruzski, pentru a nu treceneobservat în umilința lui, *a zâmbit și a făcut remarcă:*

– Dacă trebuie să vorbim de un serviciu făcut de mine revoluției, atunci e unul *chiar mai mare decât acela*. Eu l-am convins să abdice.

Generalul Ruzski dădea zor, dădea zor să se întâlnească, la poalele muntelui Mașuk de lângă Piatigorsk, cu cekiștii – cășăpirea lui pe marginea gropii deja săpate...

Dacă trebuie să alegem în istoria rusă o noapte fatală, dacă a fost vreuna de acest fel, care a condensat în câteva ore toată soarta țării, câteva revoluții dintr-odată, atunci a fost noaptea dintre 1 și 2 martie 1917.

Așa cum, în timpul puternicelor catastrofe geologice, noi explozii, ruperi și alunecări de teren se produc înainte să se termine cele precedente și chiar le depășesc, la fel și în această noapte revoluționară rusă s-au suprapus câteva alunecări care se împingeau unele pe altele, era de ajuns una singură ca să schimbe aspectul țării și toată viața ei – dar ele avansau ca niște blocuri de piatră, toate simultan, în așa fel încât cea care urma o anula pe cea dinainte, o priva de sensul ei particular și ar fi putut chiar să nu se producă deloc. Aceste alunecări au fost: trecerea la monarhia constituțională („ministerul responsabil”) – fermitatea Comitetului Dumei față de abdicarea *acestui* Suveran – concesia făcută de întreaga monarhie și de dinastie în general (în tratativele cu Comitetul Executiv al Sovietului de Deputați ai Muncitorilor) – acordul dat unei Adunări Constituante – subordonarea unui guvern care nu era încă format față de Sovietul de Deputați ai Muncitorilor – și subminarea acestui guvern (și a Sovietului de Deputați) prin abolirea oricărui ordin guvernamental (începută deja, de fapt, prin „Ordinul nr. 1”).

Straturile s-au depășit unele pe altele într-o manieră catastrofală: țarul încă nu abdicase, dar Sovietul de Deputați deja răsturna Guvernul Provizoriu, care nu fusese constituit încă.

Cât timp împăratul, cedând ministerul responsabil, dormea, iar generalii comandanți cădeau la înțelegere

prin telegraf cum să-l constrângă să abdice și asta li se părea tuturor soluția deplină a tuturor problemelor rusești – liderii Dumei, profitând de curajul batalionului de rezervă Volînski, încurajați așadar după trei zile de totală neîmpotrivire a puterii, se hotărâseră deja să-și creeze propriul guvern – fără vreun parlament, fără asentimentul poporului și fără acordul monarhului. Liderii din Februarie erau încântați că venise ceasul victoriei lor. Și, chiar dacă se grăbeau să-i smulgă țarului abdicarea, nesperând să o mai obțină după război, se grăbeau și mai mult să exploateze această abdicare printr-o ruptură ireversibilă de vechiul regim, prin refuzul de a accepta nominalizarea lor din partea vechii puteri, de a cărei restaurație se și temeau. (În orice revoluție se repetă această greșală: teama nu de ceea ce urmează, ci de restaurație.) Guvernul Provizoriu a apărut complet independent de abdicarea sau de neabdicarea țarului: dacă Nicolae al II-lea nu ar fi abdicat în acea zi, Guvernul Provizoriu s-ar fi auto-proclamat oricum la ora 3 după-amiaza pe 2 martie. (Prin jocul sorții, Miliukov a urcat pe podiumul sălii Ecaterina cu cinci minute înainte ca Suveranul, la Pskov, să ia tocul pentru a semna prima abdicare a zilei.) Și membrilor noului guvern li s-a părut că această acțiune pune capăt revoluției.

Liderii din Februarie nici nu puteau să gândească, nu reușeau să remarce, nu voiau să creadă că stârniseră o altă revoluție, care îi lua prin surprindere, îi anula pe ei înșiși cu tot radicalismul lor secular. În Occident, de la victoria lor până la înfrângere trecuseră epoci întregi – aici, au

smuls febril coroana cu labele din față, cele din spate și tot corpul le fuseseră deja retezate.

Rolul istoric al februaristilor s-a redus la faptul că nu au lăsat monarhia să se apere, nu i-au permis o luptă directă cu revoluția. Ideologia intelectualității și-a atins ușor adversarul statal – dar, chiar în aceste ceasuri ale victoriei, a fost retezată de ideologia sovietică și, astfel, ambii dueliști seculari s-au prăbușit aproape simultan.

Încă din ajun, noaptea, liderii cenzitari au căzut de acord asupra unei situații de dependență: au căzut de acord să fie un guvern fantomă înainte chiar de a fi constituit. Monarhia a încetat să existe pe 3 martie, dar Guvernul Provizoriu nu și-a exercitat puterea nici măcar o oră, a guvernat *minus* două zile: a fost dat jos în noaptea de 2 martie de intolerabilele „opt condiții“ ale Comitetului Executiv – ba chiar în seara de 1, când, în camera nr. 13, îmbâcsită de fum, câțiva intelectuali de mână a treia și revoluționari de mână a doua nu s-au opus publicării „Ordinului nr. 1“, care arunca orice suport de sub ghetetele lăcuite ale noilor miniștri.

Și acestor sprinteni agitați victorioși din Soviet la fel li se părea, că ei reprezintă soluția decisivă la problemele țării.

În favoarea cui abdicase dinastia? Cine a devenit noua Putere Supremă? Comitetul (autoproclamat) al Dumei de Stat? – dar Guvernul Provizoriu, avid de putere, îl înlăturase deja. Guvernul Provizoriu însuși? – dar el nu putea deveni decât putere executivă, nici măcar o oră nu s-a ținut pe picioare, de fapt.

Rezultă că Nicolae al II-lea, pentru binele Rusiei, a abdicat în favoarea Comitetului Executiv al Sovietului de

Deputați ai Muncitorilor și Soldaților – adică a unei bande de pleavă semi-intelectuală, semi-revoluționară care nu fusese aleasă de nimeni.

Dar, în „Ordinul nr. 1“ și în impetuoșitatea rezerviștilor din Petrograd, care nu voiau să meargă pe front, deja se pregătea abdicarea Sovietului în favoarea bolșevismului.

În noaptea de 1 spre 2 martie, Petrogradul a pierdut Rusia însăși – și asta pentru mai mult de șaptezeci și cinci de ani.

III. UNDE E REVOLUȚIA? (3-9 martie 1917)

În abdicarea lui Mihail, și el slab de înger, observăm aceeași dorință de a se elibera. Chiar și exterior sunt asemănătoare acțiunile celor doi frați: aproape la aceeași oră la care Nicolae pornise la drum spre soție – se urnise și Mihail spre Petrograd la cererea insistentă a lui Rodzianko. (Dar, tot așa, fratele împăratului, în loc să fie pe front, se afla la Gatchina, pentru că îi plăcea să-și ia zile libere și să le petreacă împreună cu soția sa între două misiuni.) Și, la fel ca Nicolae la Pskov, Mihail, în apartamentul său din Petrograd, a fost privat de libertatea de mișcare. Astfel, în capcană, a fost obligat să abdice – cumva tot pentru a-și vedea mai repede iubita și inteligenta soție.

Guvernul Provizoriu a avut grijă ca această capcană să fie ermetică: dacă, în noaptea de 3 martie, nu s-ar fi amânat publicarea primului manifest, iar toată țara și armata ar fi știut că Mihail este împăratul, informațiile ar fi circulat pe acest fir, vocile câtorva generali tăcuți s-ar fi făcut auzite, Mihail ar fi fost aclamat peste tot, în unele locuri ar fi fost chiar așteptat – și el ar fi discutat altfel pe Milionnaia¹.

1. Milionnaia – stradă în Sankt-Petersburg, aproape de Palatul de Iarnă. Aici, la reședința prințesei Olga Putiatina, se refugiază marele duce

Iar ministrul de război, Gucikov, partizan al monarhiei, nu s-a priceput, ca și Alekseev în ajun, să ceară *sfa-tul* tuturor comandanților. Se vede că încă nu se dezmeticise după călătoria lui de prestigiu la Pskov și după lauda de sine periculoasă în atelierele căilor ferate.

Mihail nu s-a gândit mai mult decât fratele său mai mare la lupta pentru tron și nu s-a avântat mai mult decât el să conducă opoziția armată. Dar, între timp, în dimineața de 3 martie, Alekseev a început să înțeleagă, cu dezgust, ceea ce făcuse. În timpul zilei, i-a căutat prin telegraf pe politicienii din Petrograd, însă nu și-a putut închipui că, în aceste ore, ei deja îl convinseseră și pe Mihail să abdice. Dacă Mihail ar fi venit la Moghiliov, desigur, Alekseev s-ar fi supus lui.

În Petrograd, nimeni nu avut ideea să cheme școlile militare – erau acolo câteva milioane de tineri pregătiți de acțiune și ei ar fi putut să rezolve situația. Dar pentru asta era nevoie de curaj – civil, nu cel din atacul de cavalerie comun, pitoresc, în care Mihail era ireproșabil.

Luptători voluntari din rândul tineretului se găseau mulți – așa cum a arătat Războiul Civil. Iar în martie 1917, toată armata activă era pregătită și manevrabilă. Dar dinastia a abandonat tronul fără chiar să încerce să lupte pentru Rusia.

Și Mihail, și toți cei adunați pe Milionnaia, și monarhiștii aflați printre ei – toți erau sub o paralaxă înșelătoare,

Mihail. Pe 3 martie 1917 are loc întâlnirea lui cu deputații Dumei, care îi cer să abdice. Mihail era îngrijorat pentru siguranța sa, în situația în care ar fi devenit țar. La întrebarea aceasta, Rodzianko îi răspunde că Duma nu-i poate garanta siguranța personală, iar acest lucru îl convinge pe Mihail să renunțe la tron.

o deformare de vedere: din cauza mulțimii dezlănțuite din Petrograd, ei nu vedeau (unii nici nu voiau să vadă) masivul intact al Rusiei.

În jurnalul său, Nicolae își exprimă mirarea: „Manifestul lui Mișa se încheie cu votul universal, egal, direct și secret pentru alegerile Adunării Constituante. Dumnezeu știe cine i-a dat ideea să semneze o asemenea porcărie!“.

De parcă în propria lui abdicare există mai puține motive de mirare.

E adevărat, și Guvernul Provizoriu iubitor de libertate intercepta în aceste zile telegramele dintre frați, nelăsându-i să intre în legătură, să ia contact unul cu celălalt. Dar degeaba se străduiau: telegramele nu cuprindeau nici înțelegere, nici susținere. Mihail, „uitând întregul trecut“, adică problema căsătoriei lui, îi cerea fratelui „să urmeze calea indicată de popor“. (Unde văzuse el poporul?) Nicolae, într-un mod mai substanțial, cerea iertare că și-a *supărat* fratele (cu abdicarea sa), că nu a reușit să-l prevină, în schimb va rămâne pentru totdeauna un frate devotat și va sosi în curând la Țarskoe Selo. Nici în telegrame, nici în separarea lor, pe cei doi frați nu-i unea conștiința monarhică.

Abdicând, Mihail arăta că înțelege și mai puțin fondul problemei: în ce măsură era el stăpânul tronului pentru a abdica? Consilierii juridici avizați, stelele Partidului Cadeților, Nabokov¹ și Nolde², i-au redactat, cu scriere

1. Vladimir Dmitrievici Nabokov (1869-1922), jurist, om politic, unul dintre liderii Partidului Cadeților; tatăl scriitorului Vladimir Nabokov. Emigrează în 1919, împreună cu familia. A fost asasinat la Berlin.

2. Boris Emmanuilovici Nolde (1876-1948), jurist, om politic, unul dintre liderii Partidului Cadeților. Emigrează în 1919.

frumoasă: „până când Adunarea Constituantă prin decizia sa privind forma de guvernământ...” – iar el a semnat cu încredere, ascultător (dar ce fel de Adunare Constituantă își imagina el pe timp de război?).

Vasili Maklakov, a cărui ascuțită perspicacitate juridică a devenit și mai ascuțită prin faptul că, din prima zi, a fost dat la o parte din Guvernul Provizoriu, a văzut lucrurile astfel: „E un manifest ciudat și criminal, pe care Mihail nu avea dreptul să-l semneze, chiar dacă ar fi fost monarh... Un act de nebunie și de trădare”.

Ignorând complet și constituția în vigoare, și Consiliul de Stat, și Duma de Stat, fără acordul lor și chiar fără știerea lor, Mihail a declarat tronul vacant și, uzând de puterea sa iluzorie, a anunțat, samavolnic, alegeri în Adunarea Constituantă și chiar a hotărât dinainte modalitatea alegerilor! – iar până atunci i-a dat Guvernului Provizoriu putere absolută, cum nu avusese nici el însuși. În felul acesta a distrus din mers și parlamentul, și legile fundamentale ale statului, lăsând totul, chipurile, la „voința marelui popor” care, până în acest moment, numai nu dormitase și nu era la curent cu nimic.

Conducătorul consilierii săi din Dumă, Mihail nu a dovedit că înțelege: unde e limita abdicării sale personale? Ea nu putea schimba forma de guvernământ. Abdicarea lui Mihail s-a dovedit a fi: și a lui personal, și a dinastiei întregi, și a principiului însuși al monarhiei în Rusia, a regimului său de stat. Abdicarea lui Nicolae încă nu fusese, formal, sfârșitul dinastiei, păstrase monarhia parlamentară. Sfârșitul monarhiei a constat în abdicarea lui Mihail. Nu doar că a abdicat, a făcut mai rău: le-a închis

calea tuturor eventualilor succesori la tron, a cedat puterea unei oligarhii amorfe. Abdicarea lui a transformat schimbarea monarhului într-o revoluție. (Exact așa l-a lăudat Kerenski.)

Tocmai acest Manifest semnat de Mihail (care nu a avut niciodată vreo funcție) a devenit actul unic care a determinat formal nivelul puterii Guvernului Provizoriu – nu puteau ei să se agațe în mod serios de fraza lui Miliukov că fuseseră aleși de revoluție, adică de mulțimea revoluționară. De asemenea, nu au vrut să recunoască numirea lui Lvov¹, făcută de Nicolae al II-lea. Manifestul iresponsabil al lui Mihail devenea oarecum o adevărată constituție a Guvernului Provizoriu. Și încă ce constituție comodă: tronul, adică Puterea supremă, fusese desființat și nu se instaurase nici o altă putere, așadar: Guvernul Provizoriu, pe lângă putere executivă, devenea și Putere supremă. Ca și cum ar mai fi rămas o puterea legislativă, adică Duma de Stat (și Consiliul de Stat)? Dar, deși chiar în aceste zile cuvintele „Duma de Stat“ zburau pe deasupra Petrogradului și se bucurau de o incomparabilă popularitate – de fapt, Duma pierduse deja toată puterea, ba încă încetase să existe. De la primul pas, Guvernul Provizoriu a aruncat și a ucis Duma (și cu atât mai mult Consiliul de Stat) – în felul acesta a acaparat și puterea legislativă. (Timp de câteva ore scurte, i s-a părut că rezistă, durabil, datorită entuziasmului conjugat al societății și al poporului.)

1. Gheorghi Evghenievici Lvov (1861-1925), om politic, prim-ministru și ministru de interne în Guvernul Provizoriu (2 martie 1917 – 7 iulie 1917), numit în funcție de către Nicolae al II-lea.

O mai mare ilegalitate nu a fost comisă în nici un moment al regimului țarist: orice „reacție“ se baza întotdeauna pe o lege formulată și clar anunțată. Acum, au fost uzurpate toate formele de putere dintr-odată – și fără explicații. Pe vremea țarului, câtă indignare a produs faptul că decretele publice duceau la întreruperi în lucrările adunărilor legislative! – dar a scânteiat *această* libertate și adunările legislative au fost dizolvate dintr-o singură lovitură, fără obstacole și pentru totdeauna.

O, cât de mult a fost așteptat cu anii și prevestit un minister *responsabil* – responsabil nu în fața vreunui monarh, ci în fața poporului! A sosit era libertății – și aceiași „cei mai buni oameni ai poporului“, atât de iubiți, au creat un minister total iresponsabil, care nu dă socoteală nimănui: au acaparat în mâinile lor și Puterea supremă, și puterea legislativă, și pe cea executivă. (Ba încă și pe cea judecătorească.) Acum – mai mult decât făcuse înainte autocrația.

S-ar putea spune că ei deveniseră noii dictatori sau noii autocrați dacă nu ar fi scăpat din mâinile lor slabe toată această putere – pe caldarâm, Sovietului de Deputați ai Muncitorilor sau cui voia, în general. Față de Sovdep, guvernul imediat și-a legat mâinile cu cele opt condiții, dar nu a primit în schimb nici o susținere de la Comitetul Executiv – doar aceea că deocamdată nu a dat jos guvernul, însă chiar asta făcuse, la fiecare pas acționând pe lângă el, împotriva lui și aplicând lovituri autorității lui. Sovdep-ul a dizolvat iute armata – dar problema menținerii ei nu apărea în protocoalele guvernului. În schimb, se discuta serios cum să rămână fideli Aliaților; în schimb,

erau invitați cu slugărnice delegații Sovdep-ului să verifice cheltuirea finanțelor guvernamentale.

Așa și cu soarta Suveranului. A fost de ajuns ca Sovdep-ul să se răstească – și atotputernicul guvern a dovedit o fermitate decisivă în arestarea țarului, dar de ce, la drept vorbind? Țarul abdicase de bunăvoie și tocmai acestui guvern încercase să-i dea puterea în mod succesoral – s-ar părea că asta obliga moral guvernul în relație cu fostul monarh. I se putea limita domiciliul – în acel moment nici ziarele, nici petițiile nu pretindeau mai mult, dar de ce să-l aresteze? Să-l aperi pe țar cu gratiile de mânia și răfuiala maselor? Dar o asemenea mișcare populară – de răfuială – nu a fost manifestată de nimeni nicăieri.

Atunci, doar pentru a-i face pe plac Sovdep-ului? Poate nu numai. Guvernul Provizoriu, după cele trei zile ale domniei lui nefericite, începea deja să se teamă de o comparație pe plan moral cu țarul? Dat jos de pe tron, însă liber în viața sa, țarul devenea o bătătură pentru acest guvern. Această senzație s-a manifestat repede la miniștri. Deja, pe 6 martie, Nekrasov l-a înștiințat pe Ciheidze că Guvernul Provizoriu nu se opune arestării țarului și chiar se va implica în asta. În cadrul tratativelor private ale miniștrilor, al căror pivot era Kerenski, arestarea a fost hotărâtă, după cât se pare, pe 5 martie, de vreme ce pe 6 Kerenski deja trimisese să se caute un loc în care să închidă familia imperială. (Se presupunea că acesta va fi Osinovaia Roșcea, moșia Levașovei¹, pe

1. Ekaterina Vladimirovna Levașova (1867-după 1920), fiică a contelui Vladimir Vasilievici Levașov, moștenise de la părinți moșia Osinovaia Roșcea (Dumbrava de Plopi), situată în apropiere de Sankt-Petersburg.

partea cu istmul Karelia.) Pe 7, a plecat la Moscova, unde a rostit cuvinte frumoase despre milă, dar în el însuși urca în spirală o neliniște înflăcărat-revoluționară: să dovedască la anchetă trădarea țarului și apoi să-l judece – ce îndrăzneată analogie cu Marea Revoluție franceză!

La vremea sa, țarul nu-i arestase nici pe Kerenski, nici pe Gucikov, pe nici unul dintre ei, considerând că este inadmisibil să aresteze oameni politici. Însă, invers, să arestezi un țar care renunțase la coroană de bunăvoie, doar ca să evite un război civil – nici unuia dintre ei nu i s-a părut revoltător, ci a fost un lucru care i-a potolit pe toți, plini de bucurie. La vremea sa, țarul nu pusese interdicții celor mai injurioase discursuri ale radicalilor – acum, în epoca libertății, guvernul alcătuit din liberali-radicali a interzis chiar discursul de adio al Comandantului Suprem, în care chema armata să servească acest guvern și să continue războiul împotriva Germaniei.

Se temeau să reamintească și să-și amintească faptul că acest țar fusese, dimpotrivă, prea devotat acestui război, pentru nefericirea Rusiei și pentru a sa proprie?...

Dar, în afară de arestarea unui țar lipsit de apărare, nu găsim nicăieri nici un fel de semne ale fermității Guvernului Provizoriu. De câțiva ani, ei se știau deja pe listele cabinetului ministerial în pregătire, dar nimeni nu se pregătise practic pentru acest rol și, de exemplu, nimeni nu se gândise: dar care va fi structura puterii? Abia acum, după ce au pus mâna pe puterea centrală, și-au amintit că trebuie să existe și autorități locale – și cum să procedezi acum cu ele? Prințul Lvov, anecdotic prim-ministru și ministru de interne, a găsit soluția ca, dintr-o lovitură, să

distrugă orice autonomie locală și să nu păstreze nici o autoritate locală (dar ele deja stăteau să cadă din cauza abdicării, era de ajuns doar să le dai un brânci):

„...dar nu vom numi pe nimeni. Vor fi alese pe loc. Asemenea probleme trebuie rezolvate nu de la centru, ci chiar de către populație. Viitorul aparține poporului care a arătat în aceste zile istorice geniul său. Ce măreață fericire este să trăiești în aceste zile mărețe!“.

Sfântul Popor se va descurca singur.

Într-un vertij ce provoacă greață, Guvernul Provizoriu a distrus la repezeală, în toată Rusia, orice formă de administrație. Într-o clipită au fost anulate toată poliția stradală, toată poliția secretă, a încetat să existe tot sistemul Ministerului de Interne – și nu a mai fost niciodată restabilit (până la bolșevici). Și toate acestea au fost făcute nu de bolșevici, și nici nu au fost declanșate de nemți – toate acestea au fost comise de mințile luminate ale liberalilor ruși.

Supărat pe ei (pentru că nu i-au dat lui ministerul), Bublikov scria pe bună dreptate: acesta nu e un cabinet ministerial, ci un seminar de guvernare a statului: toți sunt începători, toți învață, toți știu doar să rostească discursuri.

Pentru toți *cugetătorii* intelectualității ruse, un loc comun era să se minuneze de nimicnicia ultimului nostru împărat. Dar nu ar fi trebuit atunci să se mire mai abitir de nimicnicia primului *guvern al încrederii populare*, la care visase această intelectualitate? Atâția ani s-au istovit speranțele legate de acești oameni „investiți cu încrederea întregului popor“ – și pe cine au putut să

recruteze? Iată că, în sfârșit, „au schimbat caii în timpul traversării prin vad“ – și ce apoi? și pe cine?...

S-au grăbit să difuzeze în toată țara cărți poștale cu o duzină de poze ovale ale „Conducătorilor Rusiei“.

Pe prințul Lvov, acest papă-lapte, revista *Satirikon* îl reprezenta sub forma unei statui ridicate de el însuși „pentru cumsecădenie și inofensivitate“. Miliukov – un dogmatician rigid, o voblă¹ uscată, incapabil să urmeze curentul politicii. Gucikov – un duelgiu renumit și un demascator, care acum, dintr-odată, la primii pași concreți, își pierduse tot elanul, era obosit și zăpăcit. Kerenski – un măscărici, nepotrivit cu caftanele noastre. Nekrasov² – un mediocru-demagog, și chiar ca uneltitor – mărunț. Tereșcenko³ – un saltimbanc afemeiat din înalta societate. (Ultimii trei, împreună cu Konovalov⁴, erau candidații neașteptat de puternici ai unor cercuri obscure, dar nu e nevoie să aprofundăm asta.) Vladimir Lvov⁵ – un smintit și un epileptic (de la Sinod – la Uniunea Ateilor

1. Voblă – specie de pește din Marea Caspică.

2. Nikolai Vissarionovici Nekrasov (1879-1940), om politic, membru al Partidului Cadeților, ministru al transporturilor și al finanțelor în Guvernul Provizoriu. A fost arestat în 1939, acuzat de sabotarea lucrărilor de construcție a canalului Moscova-Volga și de organizarea unui grup terorist contrarevoluționar și împușcat.

3. Mihail Ivanovici Tereșcenko (1886-1956), ministru al finanțelor, apoi ministru de externe în Guvernul Provizoriu. Emigrează în 1918.

4. Aleksandr Ivanovici Konovalov (1875-1949), om politic, ministru al industriei și comerțului în Guvernul Provizoriu. Emigrează în Franța în 1918.

5. Vladimir Nikolaevici Lvov (1872-1930), om politic, procuror al Sfântului Sinod, care intra în componența Guvernului Provizoriu. Arestat în 1927, a murit în închisoare.

Militanți). Godnev¹ – umbra unui om. Manuilov² – un lasă-mă să te las, impropriu pentru a fi folosit. Rodicev³ – un orator, un retor, dar nu un om de acțiune (nu a rămas în guvern nici măcar o săptămână). Doar Șingariov⁴ este demn de respect, ireproșabil prin seriozitate și prin hărnicie (nu întâmplător tocmai pe el l-a atins lovitura unui asasin leninist), dar și el: medic de provincie, care se pregătea să preia finanțele, a condus Comisia de Apărare, dar a primit Ministerul Agriculturii!... – un adevărat diletant.

Iată rezultatul palid, jalnic al secularei, de la decembriști⁵, „Mișcări de eliberare“ care a adus atât de multe victime și a pervertit întreaga Rusie!

Așadar, Blocul Progresist doar a tânjit după putere, nimic mai mult?...

Ei au devenit dezorientați încă din primele momente și nu a fost nevoie de o săptămână întreagă să înțeleagă asta, așa cum Gucikov a și recunoscut față de Alekseev. Înainte, atunci când se imaginau la guvernare, asta era în spatele împrejurării de piatră a monarhiei. Dar acum, când Rusia rămăsese fără nici o ordine și, normal, începuseră să i se

1. Ivan Vasilievici Godnev (1854-1919), om politic, secretar de stat în Guvernului Provizoriu.

2. Aleksandr Apollonovici Manuilov (1861-1929), economist, om politic, ministrul educației în Guvernul Provizoriu.

3. Fiodor Izmailovici Rodicev (1854-1933), om politic, comisar în Guvernul Provizoriu. Emigrează în 1919.

4. Andrei Ivanovici Șingariov (1869-1918), medic, om politic, ministrul agriculturii (martie-mai 1917), apoi ministru de finanțe (mai – 2 iulie 1917) în Guvernul Provizoriu. Arestat, apoi ucis de bolșevici.

5. Decembriștii – membrii grupării care a organizat lovitura de stat din 14 decembrie 1825, reprimată de Nicolae I.

înmoaie toate membrele – acum trebuia să se descurce ca la incendiu, dar nu aveau o asemenea rapiditate în mișcări și o asemenea agerime. (Însă aceste furioase accelerări erau de neconceput pentru creierele vremurilor trecute – și pentru miniștrii țarului, și pentru cei *provizorii*, și chiar pentru jumătate din Comitetul Executiv al Sovdep-ului.)

Toate protocoalele acestui guvern, dacă le măsurăm în timp, sunt aproape la nivel de anecdotă. Și doar se plimbă prin ele reforma alimentară deja nimerită de Șingariov – mai radicală decât cea a lui Rittich, pe care o criticase el însuși pentru radicalitate și prin care deja începem să ghicim (și ne trec fiorii) rechizițiile bolșevice.

A fost ea stihială? De ce a fost atât de ușoară și de instantanee? Și, în general, cine este *ea*?

Există îndoieli: să o numim revoluție? Dacă chiar pe 9 martie, așa cum am văzut, de-a lungul imenselor sale spații, în masele ei, Rusia nu a trecut prin momentul Februarie, nu l-a înfăptuit ea însăși, ci peste tot a aflat despre el cu întârziere, iar pe alocuri cu mare întârziere – a aflat ca despre un fapt încheiat. Nici în imensa provincie rusă, nici în armata activă nu a fost nici un Februarie în luna februarie, nici poporul, nici floarea armatei nu au participat la asta – așadar, nicăieri, în afară de Petrograd, nu a existat o înclinație către revoltă? Revoluția din Februarie a avut loc parcă *nu în Rusia*, ci la Petrograd, apoi și la Moscova *pentru* Rusia, în locul ei, iar întregii Rusii i-a fost anunțat rezultatul final. Dacă revoluția ar fi fost o mișcare stihială și națională – s-ar fi produs peste tot.

Oare Suveranul trebuia neapărat să abdice? Oare a abdicat pentru că revoluția s-a răspândit rapid și puternic în toată țara? Dimpotrivă: tocmai de aceea s-a și răspândit atât de ușor, pentru că țarul a abdicat într-un mod complet neașteptat pentru întreaga țară. Dacă țarul însuși a dat exemplul unei capitulări instantanee, atunci cum puteau să se opună, să nu se supună toate celelalte grade subalterne, mai ales în provincie?

Până în Februarie, poporul încă nu-și uitase concepțiile monarhice, nu era pregătit pentru sfârșitul regimului țarist. Majoritatea lui mută – nouă zecimi – nu fusese străbătută de Câmpul liberal-radical (ca în orice mediu de o mare densitate proprie, ca magnetitele în metal – liniile de forță ale Câmpului liberal se pierdeau repede în popor).

Dar să apere monarhia – nici poporul, nici armata nu s-au dovedit pregătite pentru asta.

Atunci, se cuvine să numim revoluție ceea ce s-a petrecut în Februarie – dacă se consideră revoluție o schimbare bruscă a regimului de stat, violentă și cu participarea maselor? Toate acestea – acțiuni violente ale milioaneilor de oameni, și vărsare de sânge, și schimbări radicale ale ordinii de stat și sociale, ale vieții înseși a poporului – se vor produce în Rusia, dar nu imediat.

La noi, sunt enumerate trei revoluții: cea din 1905, cea din Februarie 1917 și cea din Octombrie 1917. Dar în 1905-1906 nu s-au produs schimbări esențiale în viața statului și a poporului și nu a existat o mișcare de mase: a fost o *simulare a revoluției*, a existat multă teroare dispartă (și infracțiuni de drept comun), când revoluționarii (și infractorii) și intelectualii au îndemnat, au îndemnat,

au tot încercat să se urnească, însă n-au reușit nicicum, nu s-au urnit. Februarie e chiar neverosimil: picoteala țării, infima participare a maselor – și nici un fel de împotrivire din partea puterii. Octombrie e o scurtă și brutală lovitură militară locală după un plan, ce revoluție e asta?

Nici uneia dintre cele trei nu i se potrivește numele de revoluție. Ultimele două pot fi numite foarte precis lovituri de palat.

Totuși, este incontestabil că în secolul XX în Rusia a avut loc o mare, sângeroasă și ireversibilă revoluție de importanță mondială. O revoluție nu se definește decât prin caracterul radical și ireversibil al schimbărilor.

Dacă în Februarie a curs sânge puțin, iar violența și mișcarea maselor nu s-au răspândit, totul urma să vină: tot sângele, toată violența, acapararea maselor populare, bulversarea vieții poporului. Revoluțiile pot fi lente, dar, odată începute, ele nu se opresc, iar violența lor se întinde din ce în ce mai mult. Revoluția noastră s-a dezlănțuit de la o lună la alta în 1917 – într-un mod complet stihial – și apoi s-au adăugat Războiul Civil, teroarea cekistă cu milioanele sale de victime, răzcoalele țărănești complet stihiale, foametea bolșevică organizată artificial în treizeci, patruzeci de regiuni – și poate s-a încheiat doar prin lichidarea țărănimii în 1930-1932 și prin bulversarea modului de viață în primii cinci ani. Iată, așa s-a desfășurat revoluția – timp de 15 ani.

Revoluția rusă s-a încheiat la începutul anilor 30. Și îndată a fost recunoscută cu respect de balena democrației occidentale – Statele Unite.

IV. CAUZELE ȘI ESENȚA ACESTEI REVOLUȚII (după 10 martie 1917)

Mintea omenească are nevoie întotdeauna să știe cauzele oricărui eveniment. Și nu-i cinstit să ne eschivăm să le indicăm, fiecare cum știe.

În istoria Revoluției din Februarie rareori se găsește cineva care să conteste caracterul ei pe deplin neașteptat pentru toți: și pentru putere, și pentru cercurile Dumei și Zemgor-ului care o stârniseră, și pentru toate partidele revoluționare – eseri¹, menșevici și bolșevici –, și pentru diplomații occidentali aflați în Petrograd, și cu atât mai mult pentru restul Rusiei – pentru armata activă, pentru provincie, pentru țărănime.

Lipsa eforturilor partidelor, lipsa de pregătire în ce privește însărcinările de partid (propaganda partidelor abia după aceea a ajuns din urmă evenimentele) afectează mai ales mințile obișnuite să caute explicații ale revoluției. În asemenea cazuri, întotdeauna se evidențiază cuvântul „stihial“. Dar prin faptul că nu a participat întreaga Rusie vedem limpede că nu a fost o stihie.

1. Eseri (SR) – membrii Partidului Socialiștilor Revoluționari (1901-1921), de orientare social-democrată, condus de Viktor Cernov.

Unii o explică în special prin întreruperile în alimentarea cu pâine în Petrograd – nu chiar prin întreruperi, ci doar prin *zvonul* că în curând accesul la pâine va fi limitat. Deja am lămurit faptul că asta nu e o explicație.

Alții atrag atenția, în mod incontestabil, asupra numărului mare de oameni din garnizoana Petrogradului, asupra urâteniei garnizoanei și stării ei inactive, de depravare. În zilele lui Februarie, ea a fost realmente principala forță de acțiune. Și totuși garnizoana orașului nu se ridică la nivelul de cauză istorică, deși am vedea-o ca pe o manifestare particulară a unei cauze mai ample – războiul.

În condițiile în care este evident că nu a participat nici un partid, Gheorghi Katkov¹ elaborează cu tenacitate concepția că principala forță stimulatorie a revoltelor petrogrădene au fost agenții nemți și banii nemțești: deși afluența acestora din urmă nu se poate dovedi documentar, există asemenea indicii. Fără îndoială, cunoscând metodele diplomației germane și ale războiului total, ale dezorganizării continue a adversarului, putem să nu ne îndoim că eforturile și banii germanilor au ținut insistent spre aruncarea socială în aer a Rusiei beligerante, cuiva au plătit ei, nu au rămas fără influență nici în ce privește amploarea uriașă a mișcării greviste din Petrograd, bineînțeles că ei au ațâțat și zvonurile despre aprovizionarea cu pâine (deși lozinca „Jos războiul“ nu e de proveniență

1. Gheorghi Mihailovici Katkov (1903-1985), istoric și filosof rus. Împreună cu familia, emigrează în 1921. Locuiește și studiază la Praga, iar în 1939 se stabilește la Oxford. Preocupat în mod special de Revoluția rusă, publică mai multe lucrări în engleză, semnate George Katkov.

doar nemțească, ea a fost insuflată și de sila pe care o produce războiul). Sunt certe interesul german și mâna stimulatorie germană, însă doar în Petrograd cumva (din provincie – poate în Nikolaev) și nu la dimensiunile exploziei atât de reușite a Rusiei întregi, explozie care a depășit toate calculele nemților. Mai târziu, începând din primăvară, nemții și-au mutat susținerea la singurul partid înfrânt, al bolșevicilor, și de acum vor deveni într-adevăr o forță constantă a mersului revoluției noastre. În Februarie însă, o fi fost și drojdia nemțească, dar aluatul rusesc apucase să crească! – și asta ne obligă să căutăm cauzele rusești, interne. Cauza „nemțească” e mai util să o subestimăm decât să o supraestimăm.

Vorbind despre cauze, evident că trebuie să avem în vedere circumstanțele, suprapuse în straturi – profunde prin natura lor, îndelungate în timp –, care au făcut transformarea revoluționară în principiu realizabilă, iar nu zguduirile care au dus în mod nemijlocit la transformare. Zguduirile pot distruge doar un sistem instabil. Dar – de la ce a devenit instabil?

Avem dreptul să punem tot războiul pe seama acestor cauze.

În primăvara anului 1917, explicația preferată a cădeților asta a și fost: că revoluția e stârnită de o proastă administrare a războiului și are drept scop a-l conduce mai bine și a-l câștiga; că în Rusia nu exista respect pentru persoana cetățeanului (a orășeanului educat), de asta nu era ordine în țară și de asta nu a existat nici o singură victorie asupra nemților. Explicația este sub orice critică. Armata activă, extrem de obosită din cauza războiului,

a fost luată prin surprindere de revoluția din Petrograd, ba încă după două săptămâni aproape că nu a participat și a rămas aproape intactă. Aprovizionarea cu muniție atinsese în această perioadă apogeul. Obuzele, inclusiv cele grele, se adunaseră în tot anul 1916 și la începutul lui 1917 – acum, armata rusă putea să tragă ca la Verdun pe tot frontul. Dimpotrivă, revoluția nu a adăugat nici un fel de entuziasm patriotic și, odată cu dispariția unei forțe constrângătoare, a apărut în sufletul tuturor, începând cu garnizoana ce reprezenta forța motrice în Petrograd, speranța că se vor eschiva de la război – și puternica armată s-a dezmembrat în câteva luni, făcând războiul complet irealizabil.

Dar nici explicația bolșevică, după care revoluția s-a produs ca un protest împotriva războiului, nu e susținută de fapte, a fost inventată mai târziu de activiștii de partid: nu a existat nici un fel de mișcare declarată, precisă împotriva războiului, nici în armată, nici pe undeva prin Rusia, și nici o insistentă propagandă zgomotoasă nu a existat.

Totuși, războiul a jucat, incontestabil, un rol nefast. Tot acest război a fost o tragică eroare pentru întreaga Europă de atunci, iar pentru Rusia și greu de reparat. Rusia a fost aruncată în război fără ca ea să fi înțeles nimic din mersul internațional al evenimentelor, în condițiile în care era străină de conflictul european principal, iar regimul său autoritar era în dezacord cu alianța democratică externă. A fost aruncată fără a fi conștientă de noutatea acestui secol și a condiției care o apăsa pe ea însăși. Toate forțele importante, plesnind de sănătate, ale națiunii puternice au fost aruncate într-o direcție care nu

era cea bună, s-a creat o repartizare artificială a maselor și a energiilor umane, administrația și organizarea au fost supraîncărcate și s-au amestecat vizibil, organismul de stat a slăbit. Și asta încă n-ar fi fost nimic, dacă nu ar fi existat aprinsa adversitate tradițională între societate și putere. În câmpul acestei adversități, clasa superioară se rățăcea la tot pasul în isterie, iar clasa conducătoare – în lașitate.

Nu exagerăm în această privință nici amploarea retragerii din 1915, nici extenuarea poporului, nici întreruperile de aprovizionare, nici nulitatea corpului de miniștri țariști. Retragera sovietică din 1941-42 a fost de treizeci de ori mai gravă, atunci a fost pierdută nu Polonia, ci toată Bielorussia, Ucraina, Rusia până la Moscova și Volga, iar pierderile în morți și prizonieri au fost de douăzeci de ori mai mari, și incomparabila foamete pretutindeni și, totodată, tensiunile din uzine și din sate, oboseala poporului, miniștri și mai neînsemnați și, bineînțeles, o incomparabilă reprimare a libertăților, dar *tocmai de aceea*, că puterea a rămas neclintită în cruzime, că nici prin cap nu i-ar fi trecut nimănui să pomenească de neîncrederea în guvern, această retragere și pustiire catastrofală nu au dus la nici o revoluție. (Și încă o paralelă particulară: în ambele războaie, noi am depins material de aliații occidentali. Din cauza asta guvernul țarist, apoi cel provizoriu au fost servile în fața aliaților, dar Stalin, în aceeași situație – le-a dictat el condițiile.) Astăzi cunoaștem adevăratele dimensiuni suportabile, și ale lipsurilor, și ale violențelor. Cele mai rușinoase retrageri-fugi ale noastre au fost săvârșite nu de armatele imperiale, ci de trupele revoluționare – în vara lui 1917.

Totuși, nu războiul în sine a determinat revoluția. Ea a fost determinată de străvechiul și pătimașul conflict dintre societate și putere, pe care războiul l-a amplificat. Revoluția era gata să izbucnească nu din cauza dificultăților militare și economice ca atare, ci din cauza înverșurării intelectualilor, timp de zeci de ani, pe care puterea nu a putut niciodată să o învingă.

Evident, puterea avea două căi care excludeau complet revoluția. Ori – reprimarea, cât de cât logică și brutală (cum am cunoscut în zilele noastre), însă puterea țaristă nu era capabilă de asta din rațiuni în primul rând morale, nu putea să-și fixeze un asemenea scop. Ori – ceva energic, o reformare neobosită a tot ce era depășit și necorespunzător. Puterea nu era capabilă nici de asta – din somnolență, din lipsă de pricepere, din frică. Și a luat calea de mijloc, cea mai nefastă: la înverșunarea extremă, plină de ură a societății – nici nu a oprimat, nici nu a tolerat, ci s-a așezat de-a curmezișul, ca obstacol refractar.

Monarhia parcă adormise. După Stolîpin, nu a avut un program clar de acțiune, a devenit apatică în propriile ei îndoieli. Slăbiciunea regimului ajunsese într-o zonă periculoasă. Era nevoie de reforme energice, care să le continue pe cele ale lui Stolîpin – nu au fost făcute. Puterea a dormitat și nu a văzut nici învechirea ordinii sociale, nici imensa inegalitate în drepturi a clasei țărănești, care se prelungea de prea mult timp, nici situația nerezolvată a muncitorilor, care se prelungea de prea mult timp. Dacă ar fi avut în vedere măcar aceste fenomene, nu ar fi putut intra, în mod responsabil, nici în războiul împotriva Japoniei, nici în Războiul Mondial. Iar

după aceea puterea a dormitat și nu a văzut dimensiunea pierderilor suferite și oboseala populară cauzată de acest război care se prelungea.

Întețirea urii între clasele superioare și putere a făcut imposibilă orice măsură constructivă, orice compromis, orice soluție la nivel de stat și a creat doar un nimicitor potențial de distrugere. Societatea superioară, la rândul ei, s-a folosit de țărănime ca de o carte de joc, ba i-a dat pământuri inexistente, ba i-a pus piedici în ce privește egalitatea în drepturi și autoadministrarea plasei de zemstvă. Dacă la începutul acestui război țărănimea s-ar fi bucurat deja de egalitate socială, dacă ar fi fost bine organizată economic și nu ar fi ascuns ofense și umilințe sociale – rebeliunea din Petrograd s-ar fi putut limita la câteva episoade în capitală și nu ar fi degenerat într-o revoluție nimicitoare, din luna martie până în toamnă.

Chiar și această breșă mortală în interiorul statului și chiar în condițiile războiului care se prelungea nu ar fi produs o revoluție – dacă ar fi existat o administrație vie, activă, responsabilă, nu înconjurată de mii de paraziți. Dar, în timp ce monarhia dormita, au devenit tradiționale numirile extraordinar de proaste pe posturi civile și militare ale unor oameni mulțumiți de ei înșiși, leneși, temători, incapabili de acțiuni decisive într-un moment decisiv.

Rusia exista de secole – și, picotind, i se părea că existența ei nu cere o inventivă și tenace mobilizare a forțelor. Uite așa cum există – va exista și mai departe.

Această dormitare era mai amplă, nu se limita la administrație, ci cuprinsese întreaga clasă privilegiată ereditar – nobilimea, mai ales pe membrii ei cu titluri nobiliare,

Înălții funcționari, marii duci și militarii din Gardă. Această clasă, care primise atât de mult de la Rusia timp de secole, și totul în avans – acum, în această tensionată epocă de tranziție a țării, în cel mai bun caz promovase un număr mic de slujitori onești, uneori conducători ai societății agitate, uneori chiar și revoluționari, dar, în partea ei superioară, cea mai importantă, dormita, ajungând la sfârșitul vieții fără a-și face griji, fără a se implica activ, fără a se neliniști cum să-și sacrifice viața pentru binele țarului și al Rusiei. Clasa conducătoare pierduse simțul datoriei, nu se simțea incomodată de privilegiile ereditare nemeritate, de enormele drepturi necuvenite, păstrate de la abolirea iobăgiei. Oricât ar fi de ciudat, pierduse mai ales conștiința de stat. Și, în groaznicul decembrie 1916, nobilimea, care nimicise această putere, s-a delimitat și mai mult de ea, cu teribile acuzații.

Cu toate acestea, țara, aflată pe marginea prăpastiei, încă ar fi putut să fie ținută de Biserica puternică și autoritară. Biserica ar fi trebuit să creeze un Câmp spiritual opus, să consolideze în popor și în societate o rezistență la dezorganizare. Însă (până în prezent zdruncinată de schisma nebunească din secolul al XVII-lea) nu a creat așa ceva. În zilele imensei catastrofe naționale a Rusiei, Biserica nici măcar nu a încercat să salveze țara, să o cumințească. Clerul Bisericii sinodale, care se supusese timp de două secole mâinii puternice a împăraților, pierduse responsabilitatea supremă și lăsase să-i scape cărmuirea spirituală a poporului. Marea masă a clerului își pierduse energia spirituală, se vlăguise. Biserica era slabă, era luată în derâdere de societate, preoții erau umiliți în

mijlocul enoriaşilor din sate. Nu întâmplător, tocmai seminariile deveniseră pepiniere ale ateismului, acolo se citea literatură interzisă multiplicată la hectograf, se convocau reuniuni clandestine, de acolo au ieşit eserii.

Cum să nu remarcăm că, în zilele de grea cumpănă ale abdicării ţarului, *nici un singur* ierarh (şi nici un singur preot) al Bisericii Ortodoxe, ce ridica zilnic rugăciunile obligatorii pentru Suveran, nu s-a grăbit să meargă la el ca să-l susţină şi să-l povăţuiască?

Cu toate acestea, ţara nu s-ar fi zguduit, prăpastia nu s-ar fi deschis dacă ţărănimia ar fi păstrat obiceiurile patriarhale şi frica de Dumnezeu. Dar în ultimele decenii de supărătoare dezorganizare de după abolirea iobăgiei, de soluţii economice dezordonate, aruncate în hăţişul nedreptăţilor – o parte a ţărănimii căzuse în patima beţiei, alta fusese cuprinsă de dorinţa păcătoasă pentru împărţirea bunurilor altora; printre ţărani, erau deja criminalii şi incendiatorii care se vor năpusti în curând pe domeniile moşierilor, acei jefuitori care, în curând, vor împărţi în bucăţi covoare, vor examina minuţios serviciile de ceai – fiecare ceaşcă în parte, pereţii – fiecare cărămidă în parte, lenjeria şi fotoliile, şi le vor duce în izbele lor. Lunga propagandă a clasei superioare i-a inspirat şi pe aceşti împărţitori ai bunurilor altora. Asta nu mai era Sfânta Rusie. Împărţirea bunurilor altora era gata să urle în ţărănimia rămasă fără memoria vechilor fundamente ale vieţii, fără să-şi dea seama că orice rău comis te loveşte pieziş; în curând, exact aşa vor fi jefuiţi şi le vor fi împărţite propriile bunuri. (Şi vor fi împărţite...)

Decăderea ţărănimii a fost consecinţa directă a decăderii clerului. În rândul ţaranilor, se înmulţeau renegaţii,

unii încă tacit, alții deja în gura mare: chiar la începutul secolului XX, în satele rusești au început să se audă blasfemii fără precedent la adresa lui Dumnezeu și a Maicii Domnului. În sate s-a dezlănțuit o obraznicie fără precedent a tineretului, răutăcioasă și gratuită. (Cu atât mai mult a izbucnit în orașe, unde necredința intrase în educație încă de la reformele din anii 1860 pentru învățământul gimnazial. Știu ce se întâmpla în orașele din Sud. De exemplu, la Taganrog, încă din 1910, în Joia Mare, după Denia celor 12 Evanghelii, huliganii se năpusteau cu bețe asupra pelerinilor și le spărgeau candelarele din mâini.)

Îmi amintesc foarte bine cum, în anii 1920, mulți bătrâni din sate explicau cu convingere:

– Vremurile tulburi ne sunt trimise pentru că poporul a uitat de Dumnezeu.

Cred că această vremelnică explicație populară este mai profundă decât tot ce putem obține la sfârșitul secolului XX prin cercetări științifice.

Să extindem discuția. Dacă acceptăm o *asemenea* explicație, nu trebuie să ne mirăm că revoluția rusă (cu consecințele ei) s-a dovedit un eveniment nu numai la scară rusă, ci unul care a inaugurat întreaga istorie universală a secolului XX – așa cum revoluția franceză a inaugurat secolul al XIX-lea european –, a modelat și a impulsionat esențialul a ceea ce se va produce apoi peste tot. În democrația noastră imatură și chiar lipsită de fundament din Februarie s-a conturat profetic întreaga slăbiciune a democrațiilor înfloritoare – reculul nebunesc și orbit în fața formelor extreme ale socialismului, incapacitatea lor, lipsa de apărare în fața terorii.

Acum vedem că tot secolul XX este aceeași revoluție extinsă în lume.

Asta trebuia să răsunе peste întreaga omenire rămasă fără Dumnezeu. *Asta* a avut un sens planetar, dacă nu cosmic.

S-ar fi putut ca voia lui Dumnezeu să nu înceapă cu Rusia. Dar aveam și noi destule păcate și ateism.

La Constantinopol, în ajunul primului său Crăciun în emigrație, părintele Serghi (Bulgakov)¹ implora:

„Pentru ce și din ce cauză Rusia este oropsită de Dumnezeu, sortită descompunerii și agoniei? Păcatele noastre sunt grele, dar nu atât încât să explice o soartă unică în istorie. Rusia nu a meritat o astfel de soartă, ea este precum mielul care duce povara păcatelor lumii europene. Aici e o taină pe care trebuie să o acceptăm din credință“.

Liderii din Februarie care, fără să lupte, s-au grăbit să-și predea patria au scăpat teferi aproape toți, au dat buzna în emigrație și toți aveau darul scrisului – asta le-a dat posibilitatea după aceea, timp de zeci de ani, să reprezinte decăderea ca pe un triumf al spiritului liber. I-a ajutat foarte mult și faptul că culoarea cenușie a lui Februarie s-a dovedit totuși mai luminoasă decât crima neagră a comuniștilor. Cu toate acestea, dacă evaluăm atmosfera din februarie în sine, și nu în comparație cu cea din octombrie, atunci trebuie spus – și cred că în *Roata Roșie*²

1. Serghi (Serghei) Nikolaevici Bulgakov (1871-1944), filosof, teolog, unul dintre cei expulzați din țară în 1922 cu celebrul „vapor al filosofilor“ (alături de Nikolai Berdiaev, Lev Karsavin, Nikolai Losski, Mihail Osorghin ș.a.).

2. *Roata Roșie* – cel mai important proiect literar al lui Soljenițin, consacrat Revoluției ruse și conceput de autor încă din perioada studenției,

este prezentată suficient: ea a fost dezgustătoare spiritual, încă de la primele ore a provocat și o înrăire a caracterelor și o dictatură colectivă asupra opiniei independente (turma), ideile ei erau plate, iar conducătorii, nuli.

Prin Revoluția din Februarie nu numai că nu a fost atins nici un obiectiv național al poporului rus, dar s-a produs parcă un leșin național, o pierdere totală a conștiinței naționale. Prin reprezentanții noștri superiori, noi ca națiune am suferit un eșec spiritual. Spiritul rus nu a avut destulă rezistență la încercări.

Acum, fugitiv, s-a manifestat totuși modelul dezvoltării universale. Procesul de întunecare a conștiinței naționale în fața „progresului general” se petrecuse și în Occident, însă lin, timp de secole, iar deznodământul încă nu s-a produs.

1980-1983

dar la care începe să lucreze abia în anii '60. Va rezulta un roman-epopee în zece volume, care cuprinde patru „noduri” corespunzând perioadei 1914-1917: *August Paisprezece*, *Octombrie Șaisprezece*, *Martie Șaptesprezece* și *Aprilie Șaptesprezece*.

PARTICULARITĂȚILE A DOUĂ REVOLUȚII

Având în minte imaginile celor două cumplite revoluții – Revoluția Franceză și Revoluția Rusă –, cedezi fără să vrei tentației de a face o paralelă. E nevoie de asta, în general? În orice caz, e o necesitate a curiozității noastre. Nu e o ocupație inutilă, dar trebuie să ținem minte tot timpul că:

- principalele asemănări pot să nu se afle deloc la suprafață, fenomene cu adevărat de aceeași natură se pot deosebi exterior foarte mult;

- liderii revoluției ruse s-au raportat cu perseverență la maniera revoluției franceze, care invita la imitație, la reproducere – și din cauza asta fenomenele asemănătoare pot să nu fie manifestarea unei legități similare ambelor revoluții, ci doar a acestei copieri intenționate. (La rândul ei, și revoluția franceză se uita îndărăt la fiecare pas, se compara cu Antichitatea și imita republicile antice. Nici insurecția americană nu a scăpat de soarta asta – Washington și Franklin au fost numiți Brutus și Cato.)

Bineînțeles, nimeni nu se poate aștepta la o asemănare frapantă, cum ar fi repetarea în întregime a unei acțiuni în succesiunea evenimentelor. Însă, examinând cu atenție,

n-ai cum să nu te minunezi de numeroasele coincidențe ale unor elemente particulare, izolate, ale unor trăsături (invariante ale revoluției?), chiar dacă este modificată ordinea lor și este schimbat intervalul dintre ele. Acțiunea e alta, dar elementele se repetă.

Dar, înainte de similitudinea unor elemente particulare, e similitudinea senzației generale. Poate că importantă e senzația unei stihii care atrage totul: vârtejul dogoritor gradual, dar neîntrerupt îi absoarbe în procesul de distrugere pe toți cei care au pregătit acest vârtej și care au fost implicați. Senzația aceasta e bine cunoscută, iar în ce mă privește, încă de la prima etapă a lucrării mele, ea a prins formă și și-a găsit definiția: „Roata Roșie“.

În această aspirare vijelioasă a liderilor în pâlnie, trășătura comună este permanenta deplasare a centrului revoluției spre stânga. Și la această deplasare, la această prelungire („aprofundare“) a revoluției nu numai că tind în acel moment elementele care sunt mai mult de stânga – ci contribuie și straturile mai mult de dreapta și cele intermediare, deși pe urmă totul se întoarce, imediat, direct împotriva lor. Atunci când apare posibilitatea de a persecuta și de a reprima cercurile mai de stânga (cum a fost la noi în iulie 1917, iar la francezi în iulie 1791 sau, de două ori, în Floreal anii IV și VI – adică în 1796 și în 1798), ele sunt indecise, extenuate. (Pentru că îi simt în mod fatal pe cei de stânga drept succesorii lor inevitabili în revoluție?) Dimpotrivă, mai degrabă evită să-i cheme

în ajutor pe cei care sunt mai de dreapta decât ele. Astfel, în iunie 1793, departamentele nu au putut să se unească pentru a se apăra, din cauză că republicanilor le-a fost rușine să facă alianță cu regaliștii. În 1917, cadeții, apoi socialiștii de dreapta au fost condamnați la neputință, temându-se mai mult decât orice să se compromită făcând alianță cu dreapta, chiar și cu o conducere militară. (Și această situație se va repeta după aceea în toți anii războiului nostru civil.)

După aceea: în contradicție cu atracția implacabilă a acestui vârtej – contemporanii care meditează la asta și mulți participanți la evenimente pe diferite trepte ale procesului de distrugere consideră mereu și chiar proclamă (pentru a se liniști?) că, în această fază, „revoluția e încheiată“. La noi, acest fapt s-a proclamat chiar pe 4 martie 1917, la francezi chiar pe 27 iunie 1789. Și nici un fel de lecții ale revoluțiilor anterioare nu învață nimic pe nimeni în legătură cu asta.

În mod inevitabil, orice revoluție lasă departe-departee în urmă granițele concepute de inițiatorii ei. Ea își are propria inerție dată de impulsul inițial și niciodată nu se limitează la obiectivele fixate la început.

Dacă îl urmăm pe Alexis de Tocqueville în examinarea circumstanțelor care au pregătit revoluția franceză, putem distinge mai multe, care s-au format în Franța, dar nu și în Rusia. Numeroasele rămășițe ale relațiilor feudale. Frontierele stricte dintre cele trei „stări“. Privilegiile insuportabile ale nobilimii, complet eliberată de obligații, o nedreaptă inegalitate strigătoare la cer în fața impozitelor (toată greutatea pe clasele inferioare și privilegiile pentru bogătași). Lipsa de corectitudine a guvernului regal în perceperea taxelor repetate (plata pentru unul și același lucru de câteva ori). Vânzarea posturilor. Claca regală impusă țăranilor. O formă incorectă de percepere a taxelor de circulație pe drumuri. Recrutarea dificilă a țăranilor în miliția populară. Dările țăranilor în folosul moșierilor. Harababura înfiorătoare din administrație, multitudinea instituțiilor absurde, care nu cooperează. Imixtiunea administrației regale în domeniul justiției, derogări judecătorești în favoarea chiar și a celor mai insignifianți funcționari. Lipsa de independență a magistraților.

În Rusia, de la reformele din anii 1860 ale lui Alexandru al II-lea, multe dintre acestea ori deja nu mai

existau, ori era pe cale să se renunțe la ele cu succes. Nobilimea rusă nu se mai bucura de această abundență de privilegii, nici de samavolnicie, dar încă îndeplinea o parte din obligații în instituții guberniale. Granițele între diferite pături sociale se ștergeau cu succes, trecerea dintr-o pătură în alta era accesibilă, cea mai stabilă încă rămânea clasa țărănească, iar cercurile de la palat erau puternic delimitate. Deși încă exista o instanță judecătorească în interiorul clasei țărănești, majoritatea infracțiunilor erau, în diferite condiții, supuse judecății unui tribunal civil comun tuturor, deja complet independent de puterea guvernamentală, iar în favoarea ei nu existau derogări. Justiția nu manifesta servilism în fața autorităților. Zemstva și dumele locale aveau independență și o mare libertate de acțiune locală. Administrația guvernamentală avea o structură precisă, cu o delimitare clară a competențelor. Serviciul militar obligatoriu cuprindea toate clasele. (Dar se păstra în interiorul armatei o inegalitate psihologică: condiția inferioară istoric a clasei țărănești. Asta a avut un efect devastator asupra cursului revoluției.) Impozitele erau mici, pentru toți. Țăranii nu plăteau nimic moșierilor, în afară de arendă, și nu trebuia să muncească la clacă pentru guvern sau pentru țar, în afară de prestația de zemstvă, la drumuri.

În Franța, în timpul celor o sută și ceva de ani până la revoluție, s-a oprit orice activitate socială liberă; în Rusia, dimpotrivă, tocmai în ultimii cincizeci de ani apăruse zemstva, în ultimii unsprezece – viața parlamentară într-un cadru constituțional. Franța, cu starea ei de neglijare a statului și societății, se îndrepta spre revoluție (dar

nici asta nu înseamnă că era exclusă neapărat o desfășurare pașnică). Rusia, cu dezvoltarea ei, se îndepărta de ea. Revoluția rusă nu numai că nu a facilitat dezvoltarea țării, dar a întârziat-o în mod catastrofal și a pervertit-o. (În legătură cu asta, e interesant că presimțirea unei groaznice revoluții lipsea complet în Franța în toate clasele, la fel și în Rusia, în rândul maselor, nici măcar revoluționarii, înainte să izbucnească revoluția, nu se așteptau absolut deloc, dar clasa superioară era pornită spre asta, râvnea la ea și o chema.)

Cu toate acestea, și zona asemănărilor este foarte mare. Superioritatea centralizării înțepenite asupra autonomiei locale. Absența, dintre calitățile miniștrilor, a acelei „mari științe a guvernării“, care te învață nu detaliile de funcționare a serviciilor, ci „să înțelegi mișcarea societății în ansamblu, să judeci ceea ce se întâmplă în mintea maselor și să prevezi rezultatele acestui proces“. (Un asemenea ministru în Rusia a fost Stolîpin, asasinat în 1911.) Totuși, în ambele țări practica administrativă era mai puțin severă decât o cereau legile existente. Nobilimea era într-o stare de izolare, de apatie și de incapacitate politică. Lipsa de energie a ei și a tronului. Activa clasă a negustorilor și a industriașilor, în ascensiune mai ales în Rusia. Țărănimea nu avea idee de libertățile politice și nu râvnea la ele, țelul ei era pământul. De altfel, în Franța deja 50% din terenul exploatat aparținea țăranimii, în Rusia era 76%, dar asta nu diminuava avântul de a dobândi restul (țăranii ruși își făceau o idee exagerată despre dimensiunea lui, mai ales din cauza propagandei făcute de clasa instruită). În ambele țări, chiar în ultimele decenii

dinainte de revoluție, avuseseră loc reforme extrem de importante – dar tocmai rapiditatea acestei mișcări, fără o compensare a stabilității, a contribuit la instabilitate. În ambele țări, chiar înainte de revoluție fusese atinsă prosperitatea generală în cel mai înalt grad – atât în comparație cu deceniile anterioare, cât și cu cele postrevoluționare. Domnia lui Ludovic al XVI-lea și cea a lui Nicolae al II-lea au fost perioadele cele mai bune din punct de vedere economic. Dar, cu cât mai repede se ameliorea situația, cu atât mai mult ea era resimțită drept insuportabilă psihologic, se dorea și mai rapidă, cu atât se accentua ura față de tot ceea ce nu fusese încă reformat.

Nu trebuie să ne scape nici importantele asemănări precum superioritatea copleșitoare a Parisului și a Petrogradului în sensul inițiativei administrative și al monopolului: e de ajuns să aibă loc un eveniment în capitală, că va avea, automat, repercusiuni în toată țara și, invers, o mișcare apărută în afara capitalei nu va avea aproape nici o șansă de succes. Pe lângă asta, la Paris exista o concentrare foarte mare, pentru acea vreme, a populației de muncitori (în suburbiile Saint-Antoine și Temple). Un și mai mare excedent și disproporție a populației în Petrograd: nu numai o concentrare puternică a industriei de armament cu un personal de muncitori scutiți de serviciul militar obligatoriu, dar și o mie cinci sute de oameni ai unei garnizoane indisciplinate și lipsite de instrucție, și câteva sute de mii de oameni fără căpătâi, refugiați din calea războiului.

În ambele țări, în timpul deceniilor dinainte de revoluție, clasele superioare, dintr-o simpatie mărinimoasă

pentru condiția poporului, vorbeau cu perseverență și fără sfială despre nevoile lui nesatisfăcute, despre nedreptățile care i se făcuseră. (În plus, asta li se insufla maselor, în Rusia, de către intelectualitatea liberal-revoluționară, iar în Franța – și de clasele privilegiate, și de rege, și de funcționari.) Trăsătura comună era maniera generală a tuturor de a învinovăți guvernul. Această propagandă (prezentă și în ideea eronată că erau imense rezervele de pământ încă neconfiscat) a stârnit masele populare. În ambele revoluții, se poate vedea apariția lor de sus, nicidecum nu le poți compara, de exemplu, cu răscoala lui Pugaciov¹.

1. Emelian Pugaciov (1742-1775), cazac de la Don, conducătorul răscoalei țărănești din 1773-1775, în timpul Ecaterinei a II-a. Este prins, apoi executat la Moscova.

Ajungem acum la o asemănare decisivă a acestor două revoluții: ambele s-au manifestat ca revoluții *ideologice*. Ambele au izbucnit în circumstanțe reale, însă ambele au fost pregătite timp de o sută de ani în educație, filosofie, publicistică. În ambele cazuri, tronul nu avea nici o doctrină politică elaborată și cu atât mai puțin capacitatea de a-și răspândi convingerile în popor. De aceea, tocmai clasa conducătoare a fost cea mai receptivă la noua filosofie, care submina tradiția – și pe cea monarhică, și pe cea religioasă. Revoluția se produsese în spirit înainte de a se produce în realitate, puterea era vulnerabilizată de către filosofi, publiciști, scriitori. Cu mult timp înainte și fără obstacole, ideologia devansase revoluția și se răspândise în mințile educate.

Această ideologie (în Rusia, ea este moștenitoarea ideologiei franceze) pleca de la premisa că omul este bun de la natură, iar obstacole sunt structurile sociale nereușite. Acești gânditori, care nu aveau nici un fel de bază practică și nici un fel de experiență de stat, concepeau cu ușurință judecăți categorice despre stat, despre natura dreptului și despre viața socială – judecăți abstracte, arbitrare, dar făcute cu multă impetuozitate. Fără să aibă cea

mai mică idee despre pericolul de a provoca tulburări sociale, ei dădeau la o parte cu ușurință tradițiile și obiceiurile ca pe niște detalii supărătoare. Și aceste judecăți, preluate de clasele superioare, se răspândeau mai departe, coborau în clasele inferioare (deosebit de eficient în Franța) și pregăteau revoluția într-un mod amenințător. În Rusia, asta s-a realizat sub forma partidelor revoluționare și a terorii.

Deși ambele ideologii însușite de Rusia – și liberalismul democratic, și socialismul – în Occident se uzaseră puternic până atunci, în Rusia (și apoi pe toate continentele în secolul XX) încă acționau cu toată puterea.

Una dintre componentele acestor convingeri, deosebit de tenace, era curentul anticlerical, apoi cel anticreștin, foarte vehement în cercurile instruite franceze, iar în Rusia – în extremitatea lor bolșevică. În ambele țări, clasa cea mai lipsită de credință era nobilimea, de la ea pornise răspândirea necredinței, deja ca o modă pe care era rușinos să nu o urmezi. Această antireligiozitate radicală a ideologiei (radicală din cauză că în locul religiei se propunea pe ea însăși) s-a manifestat în caracterul deosebit de distructiv și de crud al celor două revoluții: împreună cu regimul de stat, s-au zdruncinat și normele religioase și morale, nu a mai rămas nimic drept sprijin.

Judecând după forța explozivă a ideilor, după anvergura scopurilor – încă de la început, ambele revoluții se dovedesc un fenomen universal: „să elibereze omenirea“, să transforme nu numai propria lor țară, ci întreaga lume.

Ideologia domina puternic ambele revoluții, mai ales în perioada iacobină și în cea a bolșevismului timpuriu.

Reproducerea exactă de către cluburile iacobine provinciale a celui inițial parizian nu trebuie considerată o simplă subordonare, aici este o acaparare de către idee. În URSS, credința entuziastă a tineretului era un sprijin pentru regim în anii 1920 și 1930, dar după aceea a secăt. (Și acesta e punctul cel mai slab al URSS-ului de azi.) În revoluția rusă, această ideologie iacobină, moștenire de la revoluția franceză, a luat forma unui socialism internațional, care, începând cu etapa loviturii de palat din octombrie, s-a extins la obiectivul de a instaura puterea comunistă în lumea întreagă.

Senzația resimțită de societate (în Franța – chiar mai amplă, ca un sentiment cvasi-național) că țara alunecă în prăpastie începuse să se dezvolte în Rusia în ultimele luni dinaintea de revoluție, din toamna până în iarna anului 1916, iar în Franța – deja după primii pași ai revoluției, în lunile de vară și de toamnă ale anului 1789. Asta corespunde diferenței de ritm al începutului revoluționar, al trecerii țării din stare cristalină în stare de fuziune: foarte vijelios la noi și încetinit (după unitatea noastră de măsură) în Franța. Conform acesteia, și discursul lui Miliukov în Duma de Stat (la 1 noiembrie 1916) și-a găsit locul cu patru luni înainte de revoluție (însă deja ca o încununare a dezvoltării moderat-constituționale, din cauza primei crize din 1905, la noi constituția și revoluția au fost așezate altfel), discursul similar în Franța este cel al lui Mirabeau în cadrul Adunării Constituante (5 octombrie 1789), după cinci luni de la începutul revoluției. (În treacăt fie spus, acest sentiment, în ambele cazuri, este însoțit de o tenace ură generală pentru regină – considerabil mai puternică decât cea pentru rege.)

Atât pentru alegerea Stărilor Generale, cât și pentru cea a Dumei de Stat, puterea nu a recurs la nici o

propagandă guvernamentală (în Rusia, ea nu avea nici un organ guvernamental de presă); în timp ce adversarii săi făceau o propagandă foarte activă, puterea nu se pricepea și nici nu încerca să influențeze rezultatul alegerilor. Astfel, în ambele cazuri puterea nu a fost un obstacol în crearea unui centru public legal, orientat împotriva guvernului. Iar în timpul primelor manifestări revoluționare, s-a purtat într-un mod neclar și ezitant. (Avântul Stărilor Generale – dacă ne dizolvă, atunci să cerem populației să nu plătească impozitele – a fost copiat exact în Rusia, de aceea, cu un avans de 11 ani, s-a dat proclamația de la Viborg¹ a primei Dume de Stat.)

Este interesant să comparăm și starea de spirit a parlamentelor. După trei ani de la revoluția franceză, cel care numea și schimba miniștrii era, încă, regele, nici Adunarea Constituantă, nici Adunarea Legislativă, deja în toiul revoluției, nu ajunseseră totuși să ceară un „minister responsabil“. În Rusia, deja pe baza experienței parlamentarismului occidental, această cerință apare înainte de revoluție și se manifestă ca o cerință fundamentală a societății liberale. Dar în ambele cazuri, odată cu creșterea valului revoluționar, această cerință este imediat îngropată, iar cercurile care înainte erau cointeresate nu mai îndrăznesc nici să-și amintească de ea.

Mai mult decât atât, Duma de Stat, care a făcut atât de mult pentru răsturnarea tronului, ea însăși, după

1. Proclamația de la Viborg, semnată la 22 iulie 1906 de către un grup de deputați ai Primei Dume de Stat, îndemna poporul să se împotrivească guvernului refuzând anumite îndatoriri precum plata taxelor sau înrolarea în armată.

răsturnarea tronului, în loc să prospere, cade într-o paralizie instantanee și încetează să existe exact în aceste zile, cedând fără cea mai mică opoziție toate puterile – executivă, legislativă și puterea supremă – unui Guvern Provizoriu care nu are nimic constituțional, nici cea mai mică legitimitate. Iar Stările Generale, care au început revoluția luând apoi diferite înfățișări (ba Adunare Națională, ba Adunare Constituantă), deși vor fi mai solide și mai rezistente în timp, vor trece totuși prin procesul de extincție.

Trăsăturile de caracter ale celor doi monarhi și comportamentul lor în împrejurări critice – iată ce ar fi putut să facă diferența în cea mai mare măsură, să nu coincidă chiar în detaliu. Totuși, găsim la Ludovic al XVI-lea și Nicolae al II-lea multe convergențe. În ambele cazuri, este vorba de un adevărat creștin pe tron. (Și față de amândoi, până la revoluție, s-a păstrat atitudinea plină de venerație a păturilor de jos ale poporului.) Buni, mărinimoși – dar asta i-a împiedicat pe amândoi să fie riguroși în politică. Amândoi sunt lipsiți de o voință fermă, iar asta e principala lor trăsătură de caracter. Pentru amândoi, sarcina care le fusese dată este peste puterile lor. Amândoi sunt influențabili, chiar dacă se și revoltă câteodată. (Nicolae al II-lea ținea minte ofensele provocate de presiunile mari făcute asupra lui.) Pentru ambii e caracteristic să asculte politicos, chiar să zâmbescă, însă rareori iau o decizie în legătură cu ceva: se pierd în diferite influențe, iar cei care au treabă cu ei nu pot fi siguri de caracterul final al nici unei decizii. Pe amândoi îi apasă meseria lor de rege și amândoi sunt înclinați mult mai mult spre viața privată, de familie. Și chiar asemenea coincidențe, care ar fi putut să nu existe: amândoi sunt chibzuiți în

privața cheltuielilor personale, amândoi sunt pasionați de vânătoare.

Acțiunea lor principală (mai bine spus, lipsa de acțiune) împotriva mersului revoluției are una și aceeași cauză: amândoi s-au temut să provoace o vărsare de sânge a concetățenilor. În cazul ambilor monarhi coincide o linie comună a unei îndelungate indecizii: la Nicolae, ea se situează în criza din 1905 și în perioada prerevoluționară, la Ludovic – chiar în anii revoluției care, pentru el, sunt trei. Și mai există o asemănare (de amploare diferită și în etape diferite ale revoluției) în faptul că Nicolae nu s-a gândit că prin abdicarea lui din 2 martie 1917 trădează întreaga ierarhie militară și armata activă, iar Ludovic, prin capitularea involuntară (10 august 1792) trăda mâna de gărzii suedeze care îi rămăseseră fidele. Și, așa cum Ludovic avea un aspect fericit atunci când s-a predat în fața Adunării Constituante, și Nicolae, pentru puțin timp după abdicare, a încercat ușurarea provocată de faptul că s-a predat și cu atât mai mult putea să se lase în voia senzației de eliberare a sufletului de povara obligațiilor politice într-un îndelungat și relativ pașnic arest. Nicolae al II-lea a fost cruțat de soartă de umilințele revoluționare prelungite pe care le-a suferit Ludovic al XVI-lea: ba să defileze solemn în Parisul răzvrătit (17 iulie 1789); ba să comunice tuturor Curților Europei că el, chipurile, este „liber”; ba să primească comuniunea de la un preot trădător („jurat”); ba să declare (4 februarie 1790) că el e pentru desfășurarea în continuare a revoluției. De la Nicolae nimeni nu a cerut nimic asemănător (și nu se știe dacă ar fi putut sau nu să fie constrâns la așa ceva). După aceea,

Ludovic a avut o tentativă de evadare, iar pentru asta s-a dovedit că avea totuși câțiva adepți – Nicolae nu a avut o asemenea tentativă, iar adepți nu s-au ivit.

Dar Ludovic a fugit, având intenția să cheme în ajutor, împotriva revoluției, toate forțele Europei. Nicolae nu a avut niciodată o asemenea intenție, nici în 1905, nici în 1917, și, chiar după abdicare, a emis un ultim ordin adresat armatelor (la 8 martie 1918, când era deja arestat de Guvernul Provizoriu): sub conducerea Guvernului Provizoriu să învingem inamicul. (Astfel, și Maria-Antoaneta îi dorea armatei sale să învingă, Alexandra Feodorovna – niciodată. Dar acum ajungem într-un mod neașteptat la o asemănare importantă a conturului comun celor doi regi: o frumusețe plină de mândrie, defăimarea; în fața atacurilor asupra dinastiei, curții, lumii bune – o poză disprețuitoare și incapacitatea de a uita ofensele. Împărăteasa rusă simțea acut asemănarea ei cu Maria-Antoaneta, avea un portret al ei, pe care îl venera, și poate că a presimțit și coincidența sfârșitului.)

Deși Biserica franceză se afla deja sub controlul material al statului înainte de revoluție (de exemplu, mănăstirile erau sub controlul intendenților, organizarea Bisericii era deja puternic ruinată) – clerul își păstra încă spiritul de independență raportat la puterea laică, libertățile esențiale, dreptul la reuniuni periodice (singura dintre cele trei „stări” care avea acest drept), era educat și păstra un sentiment național. Și clerul subordonat se bucura de garanții împotriva tiraniei ierarhilor. Dispozițiile clerului francez pentru Stările Generale erau să arate o extremă dragoste de libertate și competență politică. Dar Biserica se bucură în continuare de diferite drepturi feudale care îi rămăseseră asupra populației și ca proprietar, collector al dijmelor, și ca rămășiță a puterii administrative, și provoacă iritarea maselor, o tensiune anticlericală, care în masele din Rusia nu a existat.

În Rusia vedem un alt tablou: nu există control statal asupra proprietăților Bisericii și mănăstirilor, însă clerul este exclus din orice activitate social-politică, e slab educat, nu are nici un spirit de independență, nu are inițiativă, iar preoții de rând sunt supuși ierarhilor și, mai mult – nevoii materiale, de nedepășit. Clerul rus depinde

total de donațiile enoriașilor, ceea ce creează și iritare, și ironii, autoritatea lui fiind scăzută.

În raport cu acest fapt, clerul francez se lansează cu forță în revoluție, mai ales în prima etapă a Stărilor Generale, și nu este deloc înclinat să oprească avântul țăranilor către obținerea de pământ. Clerul rus nu scoate un sunet, este inactiv, neajutorat (se disting doar câteva grupuri de stânga, care cer reforme în Biserică). Dar curând răsună de la tribuna Adunării Naționale: „Să punem botniță clerului“ (Mirabeau) – același lucru declară public (și începe să-l ducă la îndeplinire) procurorul Sfântului Sinod Vladimir Lvov.

În ambele cazuri, loviturile reale sunt suportate de Biserică la sfârșitul primului an al revoluției. Având în vedere mersul lent al revoluției franceze, acesta este abia începutul ei: martie 1790 – naționalizarea averilor mănăstirești, iunie – legea privind organizarea civilă a clerului, noiembrie – clerul este obligat să depună jurământul de organizare civilă.

În Rusia, la sfârșitul primului an, la putere sunt deja bolșevicii și toate aceste (încă mai crude) lovituri se abat asupra Bisericii într-o clipită – și confiscarea averilor, și instaurarea asupra preoților a unei dictaturi civile și politice. În afară de pașii îndrăzneți ai patriarhului Tihon (anatema aruncată împotriva puterii sovietice), ai unor ierarhi și ai unui mic număr de preoți, clerul rus a rămas și aici fără apărare și neajutorat, iar prima limită a destrăbălării bolșevice este impusă nu prin împotrivirea lui, ci prin răscoalele țăranilor și ale burghezilor în apărarea credinței (vara anului 1918). Cedarea totală a Bisericii o

vor obține bolșevicii abia patru ani mai târziu (1922), odată câștigat războiul civil.

În Franța, „organizarea civilă a clerului” implica formal și ideea de a readuce în Biserică spiritul evanghelic și, mai ales, de a face preoția eligibilă. Aceasta era și una dintre principalele cerințe ale reformatoarelor prerevoluționari (de la începutul secolului XX) ai Bisericii în Rusia. În ambele cazuri, o parte a clerului simpatiza cu reformele în curs – în Franța din 1791 s-a scindat în două părți opuse asupra problemei organizării civile („Biserica constituțională 1791”), în URSS apare din anul 1922 ca o mișcare a celor care susțineau „Biserica vie”¹, care, odată cu trecerea anilor, totuși, a eșuat, în ciuda sprijinului comunist. Și în Franța, și în Rusia există cazuri de totală renegare din partea preoților și episcopilor.

Direcția tăios anticlericală (în Franța, exacerbată de apetența pentru terenurile deținute de Biserică), în ambele revoluții, trece ferm în persecuții anticreștine, în URSS la o scară mai mare – și nu numai asupra clerului, ci a întregii mase de credincioși. Și, în timpul întregii perioade sovietice, motivele marxiste antireligioase nu au slăbit.

În ambele revoluții, chiar dacă în etape diferite (în Franța – după trei ani, 1792, în URSS – după doisprezece ani, 1930), s-a instaurat un nou calendar revoluționar, conceput pentru a șterge amintirea duminicilor și sărbătorilor Bisericii. În ambele revoluții, a fost interzis

1. „Biserica vie” – organizație înființată în 1922, susținută de puterea sovietică. Cerea, printre altele, destituirea patriarhului Tihon și reformarea dogmei. Și-a încetat existența în 1936, după moartea conducătorului ei, Vladimir Krasnițki.

dangățul clopotului, au fost luate clopotele (chiar și în timpul Directoratului!), dărâmate clopotnițele, jefuite vasele liturgice și alte lucruri valoroase. În Convenție, 1793-1794, au fost sparte casele cu potire, în provincie au fost confiscate crucifixuri, în URSS a avut loc un jaf generalizat al obiectelor de cult în 1922. În Franța, ba este arsă o statuie făcătoare de minuni a Maicii Domnului, ba este adăpat un măgar din sfântul potir; în URSS se produc o devastare și o distrugere sistematică a icoanelor și a moaștelor sfinților, sacrilegiul organizării unor conferințe și prelegeri antireligioase și, mai mult decât atât – eliminarea fizică a mii de preoți, ceea ce Franța nu a cunoscut la o asemenea amploare. Însă exagerările anti-religioase în Franța întâlniseră totuși obstacole în corpul revoluției înseși (chiar la Robespierre), în URSS – nu, doar împotrivirea credincioșilor.

În Franța au avut loc încercări perseverente de a înlocui credința creștină cu un alt cult – „cultul Rațiunii“, cultul Ființei Supreme în timpul lui Robespierre, teofilantropismul în timpul Directoratului; pentru asta, s-au utilizat și chiar s-au reamenajat bisericile catolice (și Notre-Dame), iar funcționarii erau obligați să-și ducă acolo familiile. În URSS, nu a fost nici o încercare de genul acesta, comuniștii au dus o luptă de distrugere completă a ortodoxiei, de distrugere sau ruinare a bisericilor, tolerând în ce privește Biserica doar câteva manevre tactice (schisma „Bisericii vii“, chemarea Bisericii în ajutor pentru apărarea patriei împotriva lui Hitler sau folosirea ei în pacifismul de propagandă). Cultul Ființei Supreme recunoștea cel puțin nemurirea sufletului, în timp ce bolșevicii

au respins-o cu furie încă de la început și au ironizat-o; în distrugerea religiei au mers până la capăt.

Totuși, după șase ani de persecuție a catolicismului, în timpul Directoratului observăm în Franța o puternică revenire spontană la credință, persecuțiile au reînviat religia, iar spiritul religios îi cuprinde chiar și pe cei care, înainte de Revoluție, erau indiferenți sau chiar ateï, precum clasele superioare. Totuși, rămâne puternică și consecventă componenta anticreștină a revoluției. Deși în 1797, ca o consecință a Termidorului, se dau câteva legi favorabile Bisericii (reintroducerea dangătului de clopot, libertatea de a alege cimitirul, eliberarea preoților de jurământul politic), ele sunt combătute pe loc de urletul presei iacobine, că asta e întoarcerea Inchiziției, și de revoluția din Fructidor 1797 (și iarăși exilarea preoților care refuză să jure că îl urăsc pe regele deja decapitat, și alte lucruri). În acești ani ai Directoratului, deși își pierduseră deja avântul iacobin, autoritățile împiedică procesiunile funerare, interzic vânzarea de pește vinerea și, prin calendarul republican, încearcă să șteargă duminica. În cursul ultimilor ani, catolicismul se reface și se consolidează.

Reprimarea totală a religiei în URSS este mai mare și prin amploare, și prin cruzime, și ca durată (în total, șaptezeci de ani, iar în timpul lui Hrușciov se produce chiar un nou acces anticreștin turbat, renăscut parcă din cenușă) – dar, în ciuda cruzimii sale, s-a epuizat spiritual și a eșuat. Iar de la curajul martirilor din primele două decenii, cu timpul a sporit în rândul populației o atracție masivă spre credință. Aici, procesul este același.

Evident, orice revoluție este însoțită de un vârtej de calomnii (la adresa vechiului regim) și de născociri (despre derularea evenimentelor). Însă, din cauză că victoria unei revoluții este ireversibilă, aceste calomnii și născociri rămân în istorie ca evenimente reale, chiar și pentru sute de ani. În Franța, pot fi amintite zvonurile că la Bastilia au fost găsite schelete ale prizonierilor torturați, instrumente de tortură și cele mai înfiorătoare secrete descoperite în arhive (nepublicate, totuși, niciodată de nimeni); sau că Foullon ar fi spus: „Dacă nu au pâine, să mănânce fân!“; minciuna că, în noaptea de 13 iulie 1789, din turnul consiliului municipal a fost dată alarma împotriva guvernului; sau legenda ridicată în slăvi despre luarea unei Bastilii aproape goale, care nu s-a apărut. (Delaunay a scos din ambrazură, docil, tunurile care nu trăseseră nici un foc, a astupat ambrazurile cu scânduri, le-a arătat deputaților garnizoana lui jalnică – a fost totuși atacat și învins, iar captura a constat în câțiva deținuți de drept comun.) În Rusia, s-ar putea alcătui o listă lungă – începând cu născocirile din 1905, continuând cu nenumăratele calomnii la adresa lui Stolîpin, cu legenda despre tratativele separate purtate de Nicolae al II-lea cu nemții. Menționăm aici câteva dintre fierberile din februarie:

celebra (și perfect încetățenita) minciună despre mitralierele poliției pe acoperișuri și pe clopotnițe (nu a fost nici una), despre polițiștii deghizați în soldați, despre intenția lui Nicolae al II-lea de a face o breșă în front pentru nemți, ca să reprime revoluția, sau despre depozitele de miliarde în băncile din străinătate.

Există asemănări și în ce privește începutul celor două revoluții: slăbiciunea absolută a ambelor guverne; trăsăturile psihologice clasice ale mulțimilor în ambele capitale; refuzul gărzii din capitală de a se opune insurecției care începuse (la Petrograd, se adaugă și decisiva alăturare la revoltă a trupelor de rezervă); descurajarea posomorâtă a trupelor guvernamentale (zilele din iulie 1789 și din februarie 1917); retragerea comandanților în fața spectrului războiului civil; ordinele alandala date garnizoanei (de colonelul Châtelet sau de generalul Habalov). Și atitudinea îngăduitoare a Adunării Naționale, și simpatia Dumei de Stat pentru revoluția care începuse: în speranța că astfel va fi atins obiectivul revoluției, iar apoi totul se va așeza, disciplina militară va fi restabilită, rațiunea națională va lecu totul. Încă de la primii pași, și la Paris, și la Petrograd, triumfă o revoluție nesângeroasă. Ludovic al XVI-lea și Nicolae al II-lea, foarte descurajați, speră să pună revoluției o limită apropiată prin concesiile făcute. Clasele privilegiate, atât de răsfățate și de mândre cu o zi înainte, nu dovedesc nici un fel de capacitate de a apăra tronul și nici pe ele însele, se prefac instantaneu într-o turmă de victime, supuse oricărei persecuții și umilințe.

În ambele capitale, își exercită influența teama de foame (la Paris – mai reală, la Petrograd – foarte relativă, și, în

ambele cazuri, nicidecum comparabilă cu cea care îi așteaptă în timpul revoluției). În acord cu ritmul mai lent al revoluției franceze, marșul femeilor pariziene pentru pâine are loc aproape cu trei luni mai târziu (5 octombrie 1789), în timp ce la Petrograd precede toate evenimentele.

În ambele revoluții, încă de la primii pași, rolul cel mai important îl au infractorii. În Franța, sunt bandele de tâlhari vagabonzi (uneori, supraestimați de zvonuri și de frică, dar în scurt timp declarați eroi), din primăvara până toamna anului 1789 Franța se cutremură de incendii, crime și jafuri; în Rusia, sunt deținuții de drept comun, eliberați din prima zi (Petrograd) sau în zilele următoare (provincie) în conformitate cu amnistia, care sporește gloata implicată în crime, în acte de jaf și de cruzime. În anii următori, aceleași bande, precum „ucigașii septembriști (1792)” francezi (aici intrau deja și păturile de jos urbane, ca și în Rusia, care se dedau din ce în ce mai năvalnic la jafuri), sunt eliberate din închisoare iar și iar, și comit noi acțiuni infracționale.

Încă o asemănare frapantă: nici una dintre cele două țări nu a fost deloc pregătită pentru revoluțiile republicane ale capitalelor, pentru abolirea monarhiei. În Rusia, a fost total neașteptată – judecând după trăinicia credinței seculare a țăranului rus în țar și după timpul scurt în care s-a produs răsturnarea monarhiei. Iar în Franța, provincia, chiar și în septembrie 1792 – după trei ani! – a primit cu multă răceală abolirea monarhiei.

Dar, în ambele revoluții: provincia copiază cu supunere toate acțiunile capitalei, în toate etapele, și întotdeauna cu întârziere.

Diferența de durată a răsturnării monarhiei modifică puternic paralelismul etapelor celor două revoluții – o prelungește pe cea franceză și o comprimă pe cea rusă. Dar și în privința acestei deosebiri de ritm se poate vedea o asemănare considerabilă în autodestrămarea statului: în Rusia opt luni (chiar și mai repede), în Franța mai mult de trei ani, în ambele cazuri până la preluarea puterii de către teroriști (iacobini sau bolșevici). Că în Franța e prezent regele lipsit de putere – nu schimbă cu nimic tabloul. Seamănă foarte mult neputința Adunării Constituante (apoi a Adunării Legislative), care a antrenat destrămarea întregii vieți a țării, cu amestecul de oarbă distrugere și pasivitate a Guvernului Provizoriu rus. Și Adunările franceze, uneori și Convenția, apoi Sfatul Bătrânilor și Sfatul celor Cinci Sute sunt cel mai adesea în stare de confuzie.

În ambele revoluții, toți sunt constrânși de intervenția (imixtiunea; sunt supuși presiunilor) ilegală și impertinentă a claselor de jos din capitală. Asemănarea merge până la extrem, atunci când, la 9 august 1792, Consiliul General al Parisului (duma orășenească) cedează conducătorilor secțiilor pariziene, care pătrunseseră cu forța, dreptul de ședere în clădirea lor – și, pe urmă, în aceeași seară,

încetează să existe. La Petrograd, în același mod, la 27 februarie 1917, Sovietul de Deputați ai Muncitorilor se instalează în clădirea Dumei de Stat și pe urmă, în aceeași zi, Duma încetează realmente să existe. Și această asemănare între „Consiliul General al Comunei“ și Sovietul de Deputați ai Muncitorilor se prelungește: pretinsul organ de stat se amestecă, prin impostură, în activitatea instituțiilor de stat și atentează cu succes la conducerea întregii țări.

Pe lângă un mare decalaj al etapelor paralele, nu putem să nu remarcăm înrudirea frapantă dintre girondini și cadeți: incapacitatea de a se ocupa de organizarea statului, preponderența cuvintelor asupra acțiunii, dragostea pentru discurs, alinierea la modelele istorice (unii – la Antichitate, ceilalți – la Franța). Cu rectificarea că unii girondini aveau manifestări destul de sângeroase, cadeții nu. Dar aprobarea de către cadeți a terorii preroluționare nu e cu mult mai morală decât aprobarea dată de girondini masacrelor din septembrie.

Prin extremismul discursurilor revoluționare, iar după aceea prin incapacitatea de a le transpune metodic în acțiuni, Danton și grupul lui amintesc de liderii eseri. Este curios de asemănător și acest detaliu: în „comitetul executiv“ (guvernul) din 1792, Danton nu e doar ministru al justiției – și, precum mai târziu Kerenski, ține ca monarhul arestat să fie în mâinile lui –, ci, în condițiile în care ocupă un post de importanță secundară, devine practic cel care conduce guvernul, și tot pentru două luni, iar următorul pas este să conducă în mod oficial guvernul.

Este esențial faptul că revoluția franceză a început pe timp de pace, iar cea rusă pe timp de război. (Aici se află și principala cauză a rapidității sale – ritmul a fost accelerat de armată, mai multe milioane de oameni înarmați.)

Din cauza acestei diferențe inițiale, revoluția a surprins armata franceză la un nivel combativ nu prea înalt, pe cea rusă – la un nivel înalt, cu o disciplină riguroasă și în stare de subordonare, în afară de unitățile de rezervă, încă neinstruite și inactive, recrutate de prisos, în mod nechibzuit. Cu ele a și început rebeliunea.

Până în prezent există opinia, falsă, că revoluțiile însuflețesc armatele. Este exact invers: le dezorganizează. Încă de la început, armata franceză, prea puțin înzestrată, se dezorganizează în primii trei ani de revoluție. Vedem o insubordonare la ordinele de redislocare (de exemplu, a regimentului Champagne, comandat de viitorul mareșal, dar atunci locotenentul Davout, în primăvara 1790), apoi în multe alte regimente – batjocură la adresa ofițerilor, jefuirea lor și răzvrătiri până la dezorganizarea completă, marea insurecție a garnizoanei Nancy (august 1790).

Într-un proces asemănător, doar că rapid-vijelios, va fi atrasă și armata rusă. În timpul revoltei inițiale a

garnizoanei petersburgheze, refuzul ei impertinent de a merge pe front (Guvernul Provizoriu cedează umil, așa cum cedase Adunarea Constituantă în fața regimentului Champagne). Imediat se produc revolte în garnizoanele vecine, din spatele frontului, și mesagerii revoltelor, la umbra protectoare a libertății revoluționare, pornesc sloboș să dezorganizeze unitățile de front. Chiar în primele săptămâni, deja se vede asta pe fronturile cele mai apropiate de Petrograd și, prin imitație, se răspândește în toate garnizoanele Rusiei. Procesul este atât de rapid, încât Comandamentul Suprem este forțat imediat să amâne mult marea ofensivă de primăvară pregătită deja. În a doua lună a revoluției, armata nu mai este aptă de luptă, iar în a patra lună (iulie 1917) este trimisă totuși în ofensivă și suferă o nemaipomenit de rușinoasă înfrângere-retragere în panică.

Asemănătoare e și următoarea particularitate: de această dezorganizare a armatei este acuzată oficial nu revoluția, ci sunt învinuiți „ofițerii contrarevoluționari” invizibili și anonimi (Robespierre la Adunare în 1790, Steklov și alți socialiști – începând cu martie 1917).

În Rusia nu se observă faimoasa „însuflețire a armatei revoluționare”. În Franța, procesul este mai complex, este ondulatoriu. Primele luni ale războiului extern (aprilie-septembrie 1792) sunt marcate de înfrângeri neîntrerupte ale vechii armate, dezorganizate, în plus, de revoluție. Dar amenințarea externă din ce în ce mai mare este percepută nu atât ca o amenințare antirevoluționară, cât ca un pericol pentru națiune (proclamația de pe 11 iulie „Patria în pericol”), iar în armată ca o afluență de

voluntari entuziaști. (Să recunoaștem că francezii din acea vreme au un simț al patriei incomparabil mai puternic decât rușii în 1917.) E drept, victoria de la Valmy (septembrie 1792) este obținută mai mult pe seama dezacordurilor între aliați decât datorită meritelor armatei revoluționare. Urmează câteva succese importante – dar, între timp, seacă afluența voluntarilor revoluționari, iar bătălia de la Neerwinden (martie 1793) este pierdută tocmai din cauza instabilității lor. Și acum urmează o serie de eșecuri franceze în Belgia. Consolidarea apărării franceze a fost influențată radical de manifestul stângaci al ducelui de Braunschwig, care a reunit armata franceză prin amenințare națională. Începând cu martie 1793, armata franceză se restructurează pe o bază regulată, prin recrutarea obligatorie, și, după câteva luni de înfrângeri, devine în sfârșit victorioasă. Începând cu februarie 1918, nu voluntariatul susține Armata Roșie, ci recrutarea silită (dar îndopată intens de propagandă și agitație). În ambele țări, recrutarea se face cu metode severe (august 1793, vara 1918) – și doar așa revoluția își va crea o forță militară în locul celei pe care o distrusese. În istoria revoluției franceze, tocmai această perioadă (1793-1794) este considerată perioada entuziasmului revoluționar al armatei. Să remarcăm că istoriografia bolșevică a botezat la fel campaniile din 1919-1920. Dimpotrivă, dușmanii revoluției (Armata Albă în Rusia) erau în general voluntari.

În ambele revoluții, observăm o simultaneitate organică a terorii și a entuziasmului în țară (bineînțeles, în grupuri diferite). Astfel, victoriile decisive ale armatei franceze revoluționare (începând cu toamna 1793) coincid

oare întâmplător cu dezlănțuirea terorii în Franța? Cu același ciment este lipită și Armata Roșie pentru victoriile sale. În timpul Directoratului reappare dezertarea masivă, începând cu 1795 recrutările întâmpină rezistență. Victoriile napoleoniene din Italia în 1796, se pare, sunt clădite nu atât pe spiritul revoluționar, cât pe cel pur militar (incluzând și rolul prăzii de război).

În Rusia, revoluția a început atunci când noi eram sătui de război până-n gât – și tocmai această repulsie față de război a dat un curs atât de sigur revoluției. Încă de la primii pași ai revoluției ruse (martie 1917), a apărut declarația privind refuzul cuceririlor. Un decret asemănător a dat și Adunarea Constituantă (mai 1790), dar nu s-a respectat. În 1792, diverse cercuri franceze *voiau* un război extern, inclusiv pentru întărirea revoluției.

În același mod, la noi a fost lozinca „Jos războiul!” și cel mai apropiat rezultat al revoluției, după mai puțin de un an, este rușinoasa capitulare a păcii de la Brest-Litovsk, cedarea de către Rusia a unor teritorii imense. În războiul civil care a început după aceea, eforturile nu au depășit obiectivul de a aduce înapoi majoritatea fostelor teritorii ale Rusiei. Revoluția franceză a fost însoțită de eforturi militare încununate de succes dincolo de granițele țării.

Războiul civil din Rusia nu e deloc echivalent cu războaiele revoluționare ale Franței, întrucât nu a constatat într-o confruntare externă. Este mai degrabă echivalent luptelor din Vendeea și celor ale șuanilor, mișcări de rezistență internă la teroarea instaurată de revoluționari – la noi, o luptă mai serioasă și mai îndelungată decât cele

apărute în Franța. (Însă momentul de început al războaielor – imediat după teroarea roșie și după aprobarea participării partidului roșu – coincide în cele două țări.) Extinderea externă ca o consecință a unei mari revoluții ideologice, probabil ca un suflu inevitabil al exploziei revoluționare, la noi s-a manifestat la început doar ca o tentativă de a susține revoluțiile germană, maghiară și bavareză, dar războiul polonez, declanșat nu de partea noastră, abia după aceea a fost o tentativă de desfășurare revoluționară („Dă-ne Varșovia! Dă Berlinul!“). Cuceririle externe ale URSS au început abia la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, deci cu o întârziere de un sfert de secol – în schimb, s-au prelungit, iată, 40 de ani deja și le lasă mult în urmă pe cele ale lui Napoleon.

Însă din partea Europei tabloul, în ambele cazuri, este asemănător: totala lipsă de înțelegere a pericolului care îi amenință pe toți. Un calcul rudimentar: un rival mai puțin în Europa, lasă așa, țara va fi slăbită de anarhia revoluționară – s-ar putea trage un folos, se vor tăia bucăți. Totuși, chiar și cu această patimă, discordantele puteri europene nu au forța necesară pentru asta. Acțiunile Europei împotriva Franței dovedesc o uimitoare indolență, mai ales până în vara anului 1793 (în mare parte, asta se explică prin calculele de împărțire a Poloniei), lentoarea austriecilor și a prusacilor a permis formarea dictaturii iacobine, iar apoi a armatei. Dar aceeași indecizie se vede și mai târziu, atunci când pericolul trece direct spre ei, peste Rin, amenință să debarce în Irlanda sau are un răsunet prin victoriile lui Bonaparte în Italia. Cu atât mai mult revoluția din 1917 surprinde Europa divizată în tabere ostile, cărora le este imposibil să se

unească printr-o acțiune comună. Ocuparea de către Germania a unui teritoriu rusesc în 1918 are drept scop jaful de alimente și, bineînțeles, nu e o reacție împotriva unei revoluții avantajoase pentru ea. Acțiunile Aliaților sunt de prea mică amploare pentru a influența cursul războiului civil rus, în schimb există dorința fățișă de a trage folos de pe urma unei țări sfâșiate (Anglia la Baku, Japonia în Extremul Orient, Polonia în Ucraina și în Bielorusia). O asemenea lipsă de scrupule nu poate avea succes împotriva revoluției ideologice.

În revoluția franceză mai observăm o regrupare a regaliștilor în străinătate. Dar ei nu au știut să se prezinte drept o remarcabilă forță reală, o asemenea forță nu a fost nici „armata lui Condé“, nici debarcarea de la Quiberon, chiar și cu ajutorul englezilor. Cu asemenea acțiuni – cu atât mai mult declarația de la Verona a viitorului Ludovic al XVIII-lea, care, din ură, nu face distincția între mode-rați și iacobini – ei doar i-au consolidat pe cei din urmă. Imixtiunea emigraților a fost extrem de inabilă. În Rusia, nu s-a creat o regrupare similară a monarhiștilor nici pe teritoriul țării, nici în afara ei, din cauza slăbiciunii absolute și a infidelității față de tron a oamenilor de dreapta, din cauza inconsistenței forțelor monarhice în clasa superioară, așa cum a arătat revoluția. Iar Armata Albă, după retragerea sa din războiul civil, a fost împiedicată, prin voința Occidentului, să joace vreun rol.

Din cauză că după aceea revoluția franceză a cunoscut câteodată și mersul înapoi, în Franța a existat un fenomen precum întoarcerea masivă a emigranților. În condițiile cursului inflexibil al revoluției ruse, ca și al războiului civil, același fenomen nu se putea produce în Rusia.

În ambele revoluții, se delimitează clar o primă etapă (din 1789 – până în august 1792, până la răsturnarea tronului și începutul terorii; martie-octombrie 1917, până la lovitura de stat bolșevică). După aceea a doua etapă: etapa iacobină în Franța (până în Termidor, adică iulie 1794) și etapa bolșevică în Rusia – vai, până în prezent. Pentru comparație, ne limităm, totuși, la partea de început – până în 1921.

Dacă se obiectează că, în Franța, frontiera între etape – după spirit, după ton și în ce privește organizarea – se manifestă mai clar în vara lui 1793 (zdrobirea girondinilor și intrarea lui Robespierre în Comitetul Salvării Publice) –, atunci și în Rusia există o sub-frontieră a înăspririi: ianuarie-iunie 1918. Elanul Adunării noastre Constituante (ianuarie 1918), cu arestarea cadeților, seamănă cu năvălirea comunarzilor în Convenția din 31 mai 1793, cu cerința de eliberare a celor 22 de deputați girondini. Timp de o jumătate de an, Sovietul de Deputați ai Muncitorilor își pierde sensul, toți socialiștii sunt eliminați – ultimii dintre ei sunt eserii de stânga, un fel de variantă a iacobinilor, zdrobiți în iunie

1918, și este proclamată zgomotos teroarea roșie. Nu se poate stabili un paralelism riguros, dar vara 1793 și vara 1918 sunt următorul salt, un puseu de temperatură revoluționară.

În ansamblu, e corect să enumerăm și să comparăm perioada iacobină și perioada bolșevică inițială. Mai întâi, se aseamănă în mod esențial prin faptul că, până la ele, mersul revoluției este mai degrabă extenuat, nesigur, înecat într-un ocean de flori ale retoricii, iar după ele dobândește un caracter energic nemilos. (În condițiile aceleiași devorări a conducătorilor săi.)

Și prin faptul că pentru ambele revoluții teroarea care ia amploare este un fundament pentru războiul în curs.

Totuși, făcând această comparație, nu trebuie să uităm că a fost vorba de o copiere voită. Ea a început în februarie 1917, dar acolo a avut nuanța unei dichisiri romantice („luarea“ unei fortărețe, Marseieza, comisari peste tot). Bolșevicii practic au copiat „gospodărește“ dictatura iacobină în multe aspecte. Pentru început, putem să amintim cunoscuta frază a lui Isnard (sfârșitul lui 1791): „Nu e nevoie de dovezi“, adică e de ajuns o singură plângere, chiar și un denunț secret pentru a fi tras la răspundere. Multe manifestări ale dictaturii iacobine le putem citi ca pe citate exacte din bolșevici. Instrucțiunile date de Robespierre lui Saint-Just (începutul lui 1794): „Esența republicii este eliminarea tuturor celor care se opun ei. Sunt vinovați cei care nu doresc virtutea. Sunt vinovați cei care nu doresc teroarea“. Sau principiul lui Couthon (Convenția, 22 Prairial, vara 1794): „Orice formalitate este o amenințare publică. Perioada necesară pentru a-i pedepsi

pe dușmanii patriei (la noi erau deja „ai revoluției“) nu trebuie să fie mai mare decât cea necesară pentru a-i recunoaște“. (Și acest principiu va fi dus până la capăt mai mult de bolșevici decât de iacobini.) Iar acuzații sunt privați încă de la început de dreptul de a avea apărători, apoi chiar și de dreptul de a contesta acuzația: „Obiecțiile acuzaților întrerup cursul normal al ședinței“, de la interdicții parțiale de a se apăra se trece la interdicția totală. Toate acestea le vedem și în perioada timpurie a dezvoltării Gulagului bolșevic. Însăși forma tribunalului este copiată de bolșevici de la iacobini, dar e considerabil extinsă (numărul de tribunale regionale, tribunale militare specializate, pentru căi ferate, pentru transportul fluvial etc.). Tot de la iacobini a fost luată ideea de a acuza grupuri întregi aparținând unei clase sociale. De la primele măsuri din august 1792: aristocrații și preoții, toți de-a valma, fără deosebire, sunt declarați conspiratori, familiile emigranților sunt luate *ostatic*, cât de familiar ne este cuvântul! De exemplu, în cazul dezordinilor într-o comună, preotul din acea parohie, dacă nu a depus jurământul față de noua orânduire, este automat trimis la închisoare. La fel și în Rusia: oamenii sunt declarați dușmani, cu toptanul, doar pentru apartenența la o „clasă dușmănoasă“ – nobilime, cler sau burghezie – sau pur și simplu pentru că „stârnesc bănuieli“ – și pentru asta pot fi arestați pe termen nedefinit, ținuti ostatici, iar uneori și împușcați. Chiar această expresie – „a-i supraveghea pe suspecti“, atât de familiară nouă în timpul bolșevicilor – se găsea deja, de exemplu, în instrucțiunile trimise comisarilor locali

(9 Nivoz, Anul II, 29 decembrie 1793). Dar de la cine să te informezi în legătură cu acești suspecți? de la „societăți populare” locale (precursoarele comunistelor comitete ale săracilor; și unele, și altele, după ce își îndeplinesc rolul, sunt dizolvate).

Și acuzațiile din tribunale au caracter excesiv și fan-tezist, o amestecătură incredibilă. În Franța, de exem-plu, acuzația adusă lui Hérault de Seychelles: complice al ducelui de Orléans, al lui Brissot, al lui Hébert, al lui Dumouriez, al lui Mirabeau – simultan! la noi, ar fi com-plice al eserilor, al cadeților, al conducătorilor albi, al burgheziei anglo-franceze, germane – toți, la grămadă. Cécile Renault¹, o fetiță încă, e acuzată de repetarea pla-nului pus în aplicare de Charlotte Corday² și trimisă la ghilotină împreună cu cincizeci și trei de „complici” pe care nu i-a văzut niciodată la față. Câte „comploturi” inventate în Franța și la noi! Amploarea terorii și lipsa ei de suflet (ca să nu spunem „spirit”) e cea mai definitorie asemănare a celor două dictaturi. Chiar și în detalii teh-nice: Carrier, pe Loara, deja utilizase barjele pentru „deportarea verticală” – e drept, cu cadavre, pe când bol-șevicii – cu sute de oameni vii, pe Volga, pe Marea Caspică, pe Marea Albă. E adevărat, iacobinii utilizează numai ghilotina, în timp ce bolșevicii au lagăre de con-centrare în masă *pe lângă* condamnările la moarte, a căror amploare este incomparabil mai mare – nu 65 pe lună, ci multe mii. În ambele țări, apar o sumedenie de

1. Cécile Renault (1774-1794) a fost acuzată că intenționa să-l asasineze pe Robespierre.

2. Charlotte Corday (1768-1793) este cea care l-a asasinat pe Marat.

delatori voluntari și un mare număr de călăi, propriu-ziși sau intermediari. În ambele țări, denunțul este o dovadă de spirit civic. (Membrii Convenției, din precauție, nu înnoptau acasă, dar membrii Comitetului Executiv Central a toată Rusia, după epurarea eserilor, nu simt nici o spaimă în fața terorii: încă multă vreme, încă douăzeci de ani, teroarea bolșevică a fost orientată spre exteriorul bandei sale, nu spre interior.) Bineînțeles, nu s-a încheiat fără această similitudine: tribunalele din 1793-1794, ca și cele ale CEKA din 1918-1921, iau cu plăcere mită, pentru bani și bijuterii îi eliberează pe condamnați – un curs obișnuit pentru ucigașii ordinari. Practic, jecmănesc și unii, și alții.

Și o asemănare esențială: exact în timpul iacobinilor și al bolșevicilor (lucru genial conceput sau descoperit spontan) se creează o sângeroasă răspundere colectivă a tuturor celor mânjiți în revoluție: complici la denunțuri, la represalii, crime și jafuri colective, iar în Franța și deținatorii de asignare pe averile bisericesti confiscate. Acest lucru este realizat cu și mai multă precizie în Franța, în timpul execuției lui Ludovic al XVI-lea: sentința este făcută publică, votul nominal al membrilor Convenției este public, și astfel se încheie drumul și revoluției, și fiecărui om politic care a votat. În Rusia, în ce privește ritualul exterior, bolșevicii s-au îndepărtat de model: uciderea lui Nicolae al II-lea și a familiei sale e realizată ca o împușcare secretă în stil banditesc, fără a căuta un ecou public, e făcută pur și simplu pentru a tăia posibilitatea restaurației tronului. Partidul Comunist nici nu avea nevoie de această amplificare specială a răspunderii

colective, ea era deja consolidată de numeroasele crime. (Și, dacă execuția lui Ludovic a răsunat ca un semnal pentru atacul Europei împotriva Franței, moleșită de altfel, cea a lui Nicolae s-a desfășurat ca un simplu episod în războiul civil, care nu a avut nici o consecință.)

Sunt asemănătoare și metodele falselor „alegeri” în stil iacobin sau bolșevic: fără nici o *alternativă*, fără dreptul alegătorilor de a comunica liber între ei, de a încheia acorduri, ba chiar cu un obligatoriu jurământ prealabil de ură față de „dușmani” și cu o adeverință că nu au rude emigrate.

Există și asemănări individuale. Moleșeala aproape imaterială a lui Robespierre amintește de astenia lui Lenin. (Dar amândoi se ascund foarte iute de pericol – Robespierre în iulie 1791, după masacrul din Champs-de-Mars, Lenin în iulie 1917, după rebeliunea sa eșuată.) Totuși, Robespierre a acționat de parcă s-ar fi aflat sub hipnoza încrederii în dreptatea sa, Lenin are doar un adevărat fler pentru circumstanțele politice și obsesia pentru acțiunea de acaparare.

Dar iată o deosebire esențială. Iacobinii nu au făcut un obiectiv din distrugerea consecventă a națiunii lor și a sentimentului național; la ei, cuvântul „patriot” nu numai că nu era interzis, ci devenise un sinonim orgolios pentru iacobin și revoluționar. Lenin spunea: „Noi suntem antipatrioți”, iar bolșevicii au condus metodic distrugerea conștiinței naționale ruse (prin milioanele de victime – și a corpului rus) – și așa a fost până când a apărut amenințarea lui Hitler și nu mai aveau cu ce salva statul decât cu patriotismul rus.

Această diferență se explică în mare parte și prin faptul că Franța (cu cele 30 de milioane de locuitori) era o țară mai degrabă uninațională, cu o înțelegere mai clară a Patriei unitare, în timp ce revoluția rusă (cu o populație de 170 de milioane) a fost îngreunată de caracterul multinațional, neomogen al țării.

Paralelele și asemănările se întrerup complet începând cu Termidor. Revoluția franceză a avut acest moment de întoarcere, cea rusă nu a cunoscut niciodată așa ceva. O slabă și nereușită încercare de a opri mersul revoluției au fost „zilele Kornilov”¹ (august 1917). Că NEP-ul² (care nu cuprindea nici un fel de abatere politică) este Termidorul e o exagerare jalnică a „vechilor bolșevici”, a fanaticilor și criminalilor din războiul civil. Și e isterică expresia abilă a lui Troțki – „Termidor stalinist”. În Rusia, noi am rămas în mâinile puterii comuniste care s-a dezvoltat liniar pe distrugerea noastră în masă și exterminarea noastră timp de șaptezeci de ani deja. În Franța, dimpotrivă, de la Termidor s-a produs o dezvoltare în zigzag, complicată, au existat perioade în care s-au manifestat și sentimente revoluționare.

Întreaga fractură s-a produs doar pentru că Robespierre nu-și adunase suficientă forță militară strict subordonată,

1. Lavr Gheorghievici Kornilov (1870-1918), general de infanterie, unul dintre conducătorii mișcării albgardiste. În 28-29 august 1917, sprijinit de alți câțiva generali, a încercat o răsturnare a Guvernului Provizoriu condus de Kerenski.

2. NEP – *Novaia ekonomiceskaia politika* (Noua politică economică), aplicată în perioada 1921-1928.

nici Comitetul Salvării Publice, nici poliția nu ajungeau nici pe departe la nivelul organizării CEKA, și s-a dovedit că teroarea lui Robespierre a avut picioare scurte. În momentele decisive, Robespierre nu a putut decât să pășească neajutorat în banca acuzaților Convenției, să ceară un ultim ajutor – de la centru, de la cei de dreapta... Lenin și Stalin, prudenți precum fiarele sălbatice, nu s-ar fi prăbușit niciodată în felul acesta. Bineînțeles, în perioada emigrației, Lenin nici nu a pierdut timpul, a studiat revoluțiile anterioare, învățând din experiența lor. O asemenea preluare a puterii, metodică și statornică (septembrie 1917 – septembrie 1918), revoluția franceză nu a cunoscut pe toată întinderea ei, în nici una dintre peripețiile ei.

Această „obligativitate” a Termidorului în schema de imitare a revoluției franceze le-a jucat o festă urâtă socialiștilor ruși (și Rusiei întregi...). Lor le era „clar” că extremiștii de stânga (bolșevicii) nu pot rămâne la putere, iar printr-o asemenea tentativă nu fac decât să „deschidă calea contrarevoluției” – și toți februaristii s-au ridicat împotriva „contrarevoluției de dreapta”, fără să-i împiedice pe bolșevici să preia puterea pe la spatele lor. Bolșevicii au reușit asta perfect, i-au apucat într-un clonț de fier, definitiv, fără nici un „Termidor”.

Ca o consecință a Termidorului, în Franța s-a declanșat rapid o răzbunare împotriva călăilor care se evidențiaseră (nu împotriva tuturor, nici pe departe), o mișcare populară unanimă cerea o asemenea răzbunare. În URSS, niciodată, în șaptezeci de ani, nu s-a declanșat vreo formă de răzbunare fățișă împotriva călăilor fățiși – doar printr-o întoarcere largă făcută de roata revoluției o parte

dintre călăi au căzut pradă răfuiei, atunci când au fost tăiate rândurile vârfurilor conducerii bolșevice.

Cu toate acestea, Termidor ne arată că o puternică desfășurare revoluționară nu poate fi suprimată de singură lovitură de stat reușită. În Termidor, revoluția și-a încetinit ritmul, dar nu s-a oprit, iacobinii s-au dovedit încă multă vreme plini de vitalitate. A urmat o trăgănată perioadă de ezitări și de răsturnări contradictorii sau de reprimări: revoltele „burților goale” – 13 Vendemiar (1795)¹ – conspirația lui Babeuf (1796) – lovitură de stat din Fructidor (1797) – lovitură de stat a Directoratului din 22 Floreal (1798) – lovitură de stat de pe 30 Prairial (1799, și chiar acum s-a cerut revenirea Comitetului Salvării Publice, reintroducerea ghilotinei, a luării de ostatici și a tuturor legilor teroriste) – în sfârșit, lovitură de stat bonapartistă de pe 18 Brumar (8 noiembrie 1799). (E semnificativ faptul că, în lanțul acestor întorsături, a existat în permanență, într-o formă sau alta, un corpus de legi, dar asta nu a împiedicat cu nimic desfășurarea revoluției. Ajunseseră la o denaturare extremă, de exemplu, legea din 12 Pluvios 1798, conform căreia mandatul deputaților nou aleși urma să fie validat de către... deputații înlocuiți!)

Apariția lui Napoleon a însemnat o îndepărtare suficientă de la o revoluție de care se săturaseră toți și, totodată, nu a fost o întoarcere la vechiul regim, deja imposibilă. De vreme ce în Rusia nu a existat un Termidor – nu a existat nici un Napoleon (e o idee greșită să se caute trăsături ale asemănării cu Stalin, ei pot fi comparați doar în ce privește abilitatea politică și nerușinarea). Nu s-a produs la noi o

1. 13 Vendemiar (5 octombrie 1795), data la care Insurecția regalistă împotriva Convenției este învinsă de Bonaparte.

ascensiune puternică a generalilor, ei nu au avut un rol independent în armată (așa cum a fost în 1794-1795), dar mișcarea albă a evitat just, instinctiv, să pună ca o condiție indispensabilă restaurația vechii orânduiri.

În Franța, nu s-a rămas aici: chiar și după Napoleon au mai existat două revoluții de amploare și o mare lovitură de stat, țara a trebuit să treacă încă o dată prin acest ciclu: monarhie – republică – lovitură de stat care duce la imperiu – și alte câteva tipuri de republică. Asta arată că o mare revoluție este un proces *secular*: chiar și atunci când se dezvoltă fără întrerupere. Prelungirea nemiloasă, inflexibilă a revoluției provoacă degenerarea și distrugerea poporului, cum vedem în URSS. Încercările de a pune capăt revoluției sunt extrem de dureroase și marcate de crize repetate. Dar, dacă în Franța, la urma urmei, s-a instaurat libertatea, asta s-a întâmplat datorită pașilor îndărăt ai revoluției. (Așa cum s-a întâmplat, nu demult, în Spania și Portugalia.) La noi nu s-au făcut pași îndărăt de pe marginea prăpastiei – și nu există libertate.

Este vizibilă morbiditatea unui proces revoluționar în toate variantele: obiceiurile, odată bulversate, nu revin la normal cu ușurință, ci au manifestări nebunești extreme, sfidătoare și obscure. Astfel, după Termidor, vedem ani la rând: rafale de veselie, dezmăț care merge până la sadism, „baluri ale victimelor“, dansuri în Piața Grevei, dansuri în cimitire, cheltuieli nebunești, petreceri, nerușinarea luxului. (O slabă asemănare a acestora vedem în URSS la nepmani, ceea ce arată o dată în plus caracteristicile fundamentale și limitele naturii umane.) Și, pe lângă asta – sărăcirea maselor, foametea, disperarea. În URSS, s-a prelungit cu un neîntrerupt genocid secular asupra propriei populații.

La deosebiri mai trebuia să arătăm că, în cursul revoluției franceze, principiul proprietății private nu a fost deloc încălcat, iar Robespierre l-a proclamat drept principiu sacru. Și atunci când s-a confiscat proprietatea unora (Biserica, emigranții), au fost alții care s-au îmbogățit. Aici, bolșevicii au fost incomparabil mai consecvenți decât iacobinii: proprietatea privată a fost blestemată și încălcată, mulți au fost jefuiți, inclusiv țărănimea: li s-au luat și toate recoltele, și toate bunurile materiale, și tot pământul. Formal, această avere a intrat în posesia statului, dar, în condițiile delapidării și incompetenței, nu s-a îmbogățit națiunea. (În timp, bolșevicii s-au obișnuit cu agreabila proprietate pentru ei înșiși, care era oficial a statului.) Acest lucru s-a resimțit într-un mod devastator și în soarta pădurilor: în Franța, din cauza revoluției, au fost vândute în întregime ca proprietate privată și, foarte repede, au fost distruse cu rapacitate. În URSS, acest important obiectiv al distrugerii bogăției naționale a fost îndeplinit într-un mod și mai sistematic chiar de către stat, în demența lui. (Deși tocmai proprietatea de stat, într-un stat normal, are funcție salvatoare pentru păduri.)

Nu a existat în revoluția rusă nici o perioadă de proclamare ipocrită a virtuții, ca în timpul lui Robespierre, iar printre acuzațiile politice curente nu s-a auzit cea de corupere a moravurilor sau de insuficientă puritate a lor.

Au lăsat urme și deosebiri ale caracterului național. În Rusia, nu a existat un simț al jocului aristocratic și al batjocurii, cu care nobilii francezi s-au distrat în prima iarnă a revoluției. Revoluția franceză o întrece de departe pe a noastră și în elocință, și în stridența discursurilor publice, nu s-au auzit la noi spectaculoase discursuri sângeroase de acuzare. Nu au existat la noi nici scene teatrale, precum boneta frigiană pusă pe capul lui Ludovic (20 iunie 1792) sau regele bând vin împreună cu plebea; nici obraznice prostituate pariziene și precupețe în Adunarea Constituantă (4 octombrie 1789); nici capete sau inimi purtate în sulite la festivități pe străzile Parisului, în Convenție; nici decapitări lente ale victimelor cu sabia (pentru a le prelungi suferința), precum în Franța, în septembrie 1792; nici pupături între deputați înainte de a schimba palme; nici numărul imens de sinucideri ale celor amenințați cu moartea la tribunal; nici scene (Termidor) în care tinerii sărută veșmintele teroriștilor (Tallien, Fréron, Barras) care i-au scăpat de teroriști mai amarnici; nici o considerabilă participare a teatrului la frământările capitalei; nici strălucite personaje politice feminine precum Madame Rolland, baroana de Stahl, Thérèse Cabarrus și alte câteva. (Dacă nu le punem la socoteală pe femeile revoluționare ruse din perioada pre-revoluționară.) Poate că la noi nu era posibilă apariția unui ajutor de bucătar precum Denot, care în zece ani a

reușit să obțină în mod public ceea ce a vrut, o medalie pentru că tăiasse capul comandantului Bastiliei, deja masacrat. (Dar, nu în mod public, la noi s-au primit recompense echivalente chiar și mai devreme de atât.)

Pe de altă parte, nu ar fi fost lipsit de interes să cercetăm toate cazurile de copiere directă: de la ideea fixă (în 1904 și chiar mai devreme) a unei Adunări Constituante în timpul monarhului conducător, de la Marseieza primelor zile ale revoluției, de la obsedantele comparații imitative pe toate buzele și în ziare – până la comisarii trimiși pe lângă comandanții armatei, până la rechizițiile de îmbrăcăminte și încălțăminte de la populație în folosul armatei sau până la metoda rezoluțiilor uniforme (și amenințătoare) proclamate de unitățile de armată (metodă experimentată atunci când Bonaparte pregătea lovitura de stat din Fructidor 1797). Poate că și constituția bolșevică din iulie 1918 a repetat procedeul Convenției din 1793: într-o perioadă de oscilări, să publice o constituție falsă, ineficientă, ca să-i dezorganizezi pe adversari. (Despre scufundarea condamnărilor am vorbit deja mai sus.)

Numeroasele asemănări enumerate aici sunt cu atât mai edificatoare cu cât cele două revoluții comparate aparțin unor etape diferite, deloc analoge, ale dezvoltării istorice.

Totuși, natura de la sine înțeleasă a oricărei revoluții constă în faptul că, în condițiile imprevizibilității concrete a cursului ei, starea generală a țării și a poporului se înrăutățește, pe termen lung, din ce în ce mai mult. Revoluția este întotdeauna o inflamare patologică și o catastrofă. Este o pendulare (o prăbușire) de la mari speranțe și de la caracterul restrâns al obiectivelor inițiale – până la ruinarea completă a țării, foamete generală, devalorizarea banilor, scăderea producției, epuizarea poporului și, mai rău – sălbăticirea moravurilor, atmosfera de ură generalizată, dezlănțuirea invidiei, lăcomia față de bunurile altuia (la bolșevici, formulată public: „Jefuiește ce-a fost obținut prin jaf!“), descoperirea celor mai primitive instincte, degenerarea caracterului național și degradarea limbii. Până la destrămarea familiei (facilitarea divorțului cerut de una dintre părți), lipsa de respect pentru bătrâni, lipsa de respect pentru moarte și înmormântări. Este o pendulare de la devizele celei mai neîngrădite libertăți

până la – ca să nu mai spunem de ghilotină și gropile făcute de CEKA – cuștile de fier în care sunt trimiși deputații parlamentului exilați (Fructidor), iar apoi până la un stat mult mai centralizat decât înainte de revoluție – și asta într-un interval de timp foarte scurt. Și apoi, neapărat: orice revoluție este saturată de un număr enorm de personaje odioase pe care parcă le scoate din cel mai tulbure abis moral, le extrage din indefinit și neant, iar pe unele chiar le transformă în zei – după moarte (Marat, Lenin) sau chiar din timpul vieții (Robespierre, Stalin). Revoluția deschide prăpăstii tenebroase și în oameni care, în lipsa ei, ar fi trăit o viață decentă.

O mare revoluție întredeschide profunzimi ale unui mod de viață, pe care mă îndoiesc că le putem numi, simplu, fizice. Și care până astăzi sunt studiate doar de către câțiva.

1984

CUPRINS

PREFAȚĂ. Soljenițin despre civism și transformări istorice	5
Să nu trăim în minciună!	11
Reflecții asupra Revoluției din Februarie	21
Particularitățile a două revoluții.	91

Alexandr Soljenițin s-a născut în 1918 la Kislodovsk. În 1945, pentru că l-a criticat pe Stalin într-o scrisoare personală, a fost condamnat la opt ani de detenție în lagăre de muncă. În 1962, în contextul destalinizării, publică *O zi din viața lui Ivan Denisovici*, care îl face cunoscut atât în URSS, cât și în Occident. Scrierile sale circulă în samizdat și sunt traduse în mai multe limbi. În 1970 i se acordă Premiul Nobel pentru literatură, dar, de teamă că nu i se va permite întoarcerea în țară, refuză să participe la ceremonia de la Stockholm. În 1973, apare în Franța (mai întâi în rusă, apoi în traducere) *Arhipelagul Gulag*, carte care zguduie lumea intelectuală din Occident, iar în URSS îi aduce autorului acuzația de trădare, arestarea și exilarea pe 13 februarie 1974. Trăiește în Germania și Elveția, înainte de a se muta în SUA, iar în 1994 revine în Rusia. Moare în 2008.

Scriitorul periculos pentru regimul sovietic și autorul unor reflecții asupra revoluției ca fenomen sunt două ipostaze soljenițiene pe care le relevă paginile de publicistică incluse în prezentul volum: un apel disperat — *Să nu trăim în minciună!* — finalizat în chiar ziua arestării lui Alexandr Soljenițin de către autoritățile sovietice (și cu o zi înainte de a fi deportat), care îndeamnă la curaj civic în vremuri profund ostile; și două articole care oferă o cheie de înțelegere a sensului unor mari transformări istorice declanșate odată cu revoluția rusă din februarie 1917.